

ÖZET

Afyonkarahisar İli, stratejik konumu itibariyle Anadolu’da birçok medeniyet için önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devirlerinde de bu önemini korumuş ve bu dönemlere ait mimari yapıların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yapılarda kullanılan yazılar, yapının karakteristik özelliklerini ve kimliğini ortaya koyan unsurların başında gelmektedir. Özellikle kitâbeler, kronolojik bilgiler içermesi sebebiyle tarihsel sürecin aydınlanmasında önemli bir yer tutmaktadır.

“Afyonkarahisar Yapı Kitâbelerinde Hat Sanatı” konulu çalışmada, il merkezinde bulunan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devirlerine ait günümüze kadar ulaşabilmiş yapılarda bulunan, inşâ ve tamîr kitâbelerindeki yazılar hat sanatı bakımından değerlendirilmiştir.

Selçuklu Devrine ait dört kitâbenin bulunduğu şehirde, Beylikler Devrinde yapılmış yapılarda da beş kitâbe yer almaktadır. Osmanlı Devrine ait yapılar üzerinde bulunan kitâbeler sayısı kırk dokuzdur.

Hat sanatının güzelliklerini üzerinde barındıran Afyonkarahisar kitâbeleri; ölçüleri, orijinal metinlerin yazılışları, transkripsiyonları, anlamları, yazı türleri, malzeme ve teknikleri hakkında bilgilendirmenin yanı sıra, üslûp özellikleri bakımından da değerlendirilmiştir.

Yapıların ait olduğu devirlere göre incelenen kitâbelerin hat sanatındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Afyonkarahisar, due to its strategic location, had been an important settlement centre for many civilisations in Anatolia. It had kept its importance during Seljuk, Emirate and Ottoman Period and some parts of architectural remainings belonging to these periods had survived. Calligraphy, used in these remainings, is one of the most important componants which expresses the characteristic features and identity of the buildings. Especially, inscriptions play an important role concerning the enlightenment of the historical process, because they contain chronological information.

In the study called ‘Calligrahpy in Afyonkarahisar Building Inscriptions’, writings in inscriptions which are under construction and restoration found in the buildings in the city centre belonging to the Seljuk, Emirate and Ottoman Period which could survived till present are evaluated concerning the conventions of art of calligraphy.

In the city, there are four inscriptions built during Seljuk Period, five inscriptions in buildings belong to Emirate Period and fourty nine inscriptions in buildings which were built in Ottoman Period.

Afyonkarahisar inscriptions which contain the artistry of art of calligraphy, are evaluated, not only concerning the information elicited through their measurement, original text writing, transcriptions, meaning, writing types, materials and techniques but also, through the style critique concerning the characteristics of their features.

Inscriptions in buildings which are analysed according to the periods they belong, are catalogued and their place in the art of calligraphy is tried to identified.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ.....	xvii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI.....	1
1.2. YÖNTEM.....	1
1.3. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ KAYNAK VE YAYINLAR.....	3
2. HAT SANATI.....	5
2.1. DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	7
2.2. YAZI TÜRLERİ.....	11
2.2.1. Kufî Yazı.....	11
2.2.2. Aklâm-ı Site.....	12
2.2.2.1. Muhakkak.....	12
2.2.2.2. Reyhânî.....	13
2.2.2.3. Sülûs.....	13
2.2.2.4. Nesih.....	13
2.2.2.5. Tevkî‘.....	14
2.2.2.6. Rika‘.....	14
2.2.3. Diğer Yazı Türleri.....	14
2.2.3.1. Siyâkat.....	14
2.2.3.2. Ta‘lîk.....	15
2.2.3.3. Dîvânî.....	15
2.2.3.4. Celî Dîvânî.....	15
2.2.3.5. Rik‘a.....	16
2.3. TÜRK- İSLÂM MİMARÎSİNDE KİTÂBELER.....	16
2.3.1. Kitâbe.....	16

2.3.2. Kitâbenin Kullanıldığı Mimarî Eserler.....	17
2.3.3. Kitâbelerde Kullanılan Metinler.....	18
2.3.3.1. Yapı hakkında bilgi içeren kitâbeler	18
2.3.3.2. Âyet-i Kerimeler.....	19
2.3.3.3. Hadîs-i Şerifler	19
2.3.3.4. Esmâ-i Hüsnâ ve Çihâr Yâr-ı Güzîn İsimleri	20
2.3.3.5. Hikmetli Sözler ve Duâlar	20
2.3.4. Kitâbelerde Dil	21
2.3.4.1. Arapça Metinler.....	21
2.3.4.2. Farsça Metinler	21
2.3.4.3. Türkçe Metinler	22
2.3.5. Kitâbelerde Malzeme.....	22
2.3.6. Kitâbelerde Teknik	23
2.3.6.1. Kabartma ve Oyma.....	23
2.3.6.2. Kakma	23
2.3.6.3. Ajur.....	24
2.3.6.4. Kalıp Yöntemi	24
2.3.6.5. Kalemîşi tekniği	24
3. AFYONKARAHİSAR İLİNİN KONUMU VE TARİHÇESİ.....	25
3.1. KONUMU	25
3.2. TARİHÇESİ	25
4. AFYONKARAHİSAR YAPI KİTÂBELERİ.....	28
4.1. SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARÎ ESERLERİ.....	28
4.1.1. Dinî Mimarî	28
4.1.1.1. Ulu Cami	28
4.1.2. Sivil Mimarî	32
4.1.2.1. Altıgöz Köprüsü	32
4.1.3. Askerî Mimarî	38
4.1.3.1. Afyonkarahisar Kalesi	38
4.2. OSMANLI DÖNEMİ MİMARÎ ESERLERİ.....	42
4.2.1. Dinî Mimarî	42
4.2.1.1. Adayze Camii	42

4.2.1.2. Ak Mescid	45
4.2.1.3. Arap Mescidi	48
4.2.1.4. Arasta Mescidi.....	53
4.2.1.5. Başçeşme Camii	58
4.2.1.6. Bel Mescidi Camii.....	61
4.2.1.7. Burmalı Camii	64
4.2.1.8. Cürcani Camii.....	66
4.2.1.9. Çavuşbaş Camii.....	69
4.2.1.10. Hacı Evtal Camii(Kabaklı Mescidi)	75
4.2.1.11. Hacı Mahmut Camii	78
4.2.1.12. Hacı Nuh Camii.....	81
4.2.1.13. Hacı Yahya Camii	83
4.2.1.14. İmâret Camii.....	86
4.2.1.15. Kâbe Mescidi.....	90
4.2.1.16. Keçe Pazarı Camii(Güdük Minare Camii)	92
4.2.1.17. Kubbeli Mescid	96
4.2.1.18. Mevlevî Camii.....	99
4.2.1.19. Sinan Halife Mescidi	105
4.2.1.20. Sülüm Camii.....	110
4.2.1.21. Yeni Camii	112
4.2.1.22. Yoncaaltı Camii.....	120
4.2.1.23. Yukarıpazar Mescidi	124
4.2.1.24. Zülali Camii.....	129
4.2.2. Sivil Mimarî	132
4.2.2.1. Abdi Kadı Çeşmesi.....	132
4.2.2.2. Ak Mescid Çeşmesi.....	135
4.2.2.3. Ak Mescid Orta Çeşmesi.....	137
4.2.2.4. Ali Ağa Çeşmesi.....	140
4.2.2.5. Arap Mescid Çeşmesi.....	144
4.2.2.6. Boyacıoğlu II Çeşmesi	147
4.2.2.7. Burmalı Çeşme	148
4.2.2.8. Büyük Olucak Çeşmesi	153

4.2.2.9. Cevizaltı (Halime Kadın) Çeşmesi.....	155
4.2.2.10. Çavuşbaş Çeşmesi.....	158
4.2.2.11. Hacı Hüseyin Çeşmesi.....	160
4.2.2.12. Hacı Nasuh Çeşmesi.....	163
4.2.2.13. Hisarardı Medrese Çeşmesi.....	165
4.2.2.14. Hodalı Çeşmesi.....	167
4.2.2.15. İbrahim Sebîli.....	170
4.2.2.16. Kâhil Mahallesi Çeşmesi (Yeni Çeşme).....	173
4.2.2.17. Karakâtip Çeşmesi.....	175
4.2.2.18. Su Deposu.....	178
4.2.2.19. Sülüm Çeşmesi I.....	181
4.2.2.20. Sülüm Çeşme II.....	184
4.2.2.21. Süt Dede Çeşmesi.....	186
4.2.2.22. Taşpınar Çeşmesi.....	189
5. DEĞERLENDİRME.....	192
6. SONUÇ.....	200
TERİMLER SÖZLÜĞÜ.....	202
ŞEKİLLER.....	215
RESİMLER.....	220

KISALTMALAR CETVELİ

AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
AÜFEF	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Ans.	: Ansiklopedisi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tebliğ
a.g.tez	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
cm	: Santimetre
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
KB	: Kültür Bakanlığı
M	: Milâdî
M.Ö.	: Milattan önce

M.S.	: Milattan Sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
S	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTKB	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
Y	: Yayını
Yy.	: Yüzyıl
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1** : Arap Mescidi'ndeki üç yapraklı motif.
- Şekil 2** : Çavuşbaşı Camii'nde sin harfinde bulunan rumî motifi.
- Şekil 3** : Çavuşbaşı Camii'nde dal harfinde bulunan rumî motifi.
- Şekil 4** : Çavuşbaşı Camii'nde felâ kelimesinin altındaki rumî motifi.
- Şekil 5** : Çavuşbaşı Camii'nde Allah lâfzında he harfinden çıkan rumî motifi.
- Şekil 6** : Çavuşbaşı Camii'nde son kartuşta yaprak formu.
- Şekil 7** : Çavuşbaşı Camii tamir kitâbesinde alem formu.
- Şekil 8** : Hacı Mahmut Camii'nde daire biçimli madalyon.
- Şekil 9** : Yeni Camii'de kartuşların ortasında yapraklı penç motifi.
- Şekil 10** : Yeni Camii'de kartuşların dışında üç yapraklı penç motifi.
- Şekil 11** : Yeni Camii'de kartuşların içinde küçük penç motifi.
- Şekil 12** : Çavuşbaşı Çeşmesi'nde yaprak motifi.
- Şekil 13** : Çavuşbaşı Çeşmesi'nde gonca motifi.
- Şekil 14** : Çavuşbaşı Çeşmesi'nde rumî motifi.
- Şekil 15** : Çavuşbaşı Çeşmesi'nde daire içinde penç motifi.
- Şekil 16** : Çavuşbaşı Çeşmesi'nde yarım penç motifi.
- Şekil 17** : Çavuşbaşı Çeşmesi'nde rumî motifi.

Şekil 18 : İbrahim Sebîli'nde lâle motifi.

Şekil 19 : İbrahim Sebîli'nde penç motifi.

Şekil 20 : İbrahim Sebîli'nde rumî motifi.

Şekil 21 : İbrahim Sebîli'nde palmet motifi.

Şekil 22 : İbrahim Sebîli'nde alttaki kartuşta rumî motifi.

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1** : Ulu Camii minber kapısında bulunan eski kitâbe.
- Resim 2** : Ulu Camii Tamîr Kitâbesi
- Resim 3** : Ulu Camii Tamîr Kitâbesi (Afyon Müze Müdürlüğü Arşivinden).
- Resim 4** : Altıgöz Köprüsü yapım kitâbesi.
- Resim 5** : Altıgöz Köprüsü yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 6** : Altıgöz Köprüsü ketebe kaydının yazılı olduğu bölümden detay.
- Resim 7** : Afyonkarahisar kale kitâbesi.
- Resim 8** : Adeyze Camii tamir kitâbesi.
- Resim 9** : Adeyze Camii tamir kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 10** : Ak Mescid yapım kitâbesi.
- Resim 11** : Arap Mescidi 1809 tarihli tamîr kitâbesi.
- Resim 12** : Arap Mescid 1809 tarihli tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 13** : Arap Mescid 1853 tarihli tamir kitâbesi.
- Resim 14** : Arap Mescid 1853 tarihli kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 15** : Arasta Mescidi yapım kitâbesi.
- Resim 16** : Arasta Mescidi yapım kitâbesi(Afyon Müze Müdürlüğü Arşivinden).
- Resim 17** : Arasta mescidi tamîr kitâbesi.

- Resim 18** : Arasta Mescidi tamîr kitâbesi(Afyon Müze Müdürlüğü Arşivinden).
- Resim 19** : Arasta Mescidi tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 20** : Başçeşme Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 21** : Başçeşme Camii tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 22** : Belmescidi Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 23** : Belmescidi Camii tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 24** : Belmescidi Camii tamîr kitâbe estampajından detay “*Bareka’llah*”
- Resim 25** : Belmescidi Camii tamîr kitâbe estampajından detay “*Maşâa’llah*”
- Resim 26** : Burmalı Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 27** : Burmalı Camii tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 28** : Cürcani Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 29** : Cürcani Camii tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 30** : Çavuşbaş Camii yapım kitâbesi.
- Resim 31** : Çavuşbaş Camii yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 32** : Çavuşbaş Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 33** : Çavuşbaş Camii tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 34** : Hacı Eftal Camii (Kabaklı Mescidi) tamîr kitâbesi.

- Resim 35** : Hacı Mahmut Camii minare yapım kitâbesi.
- Resim 36** : Hacı Mahmut Camii minare yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 37** :Hacı Nuh Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 38** : Hacı Yahya Camii minare yapım kitâbesi.
- Resim 39** : Hacı Yahya Camii minaresi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 40** : İmaret Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 41** : İmaret Camii tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 42** : Kâbe Mescidi yapım kitâbesi.
- Resim 43** : Kâbe Mescidi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 44** : Keçe Pazarı(Güdük Minare) Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 45** : Kubbeli Mescidi yapım kitâbesi.
- Resim 46** : Kubbeli Mescid kapısı.
- Resim 47** : Mevlevî Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 48** : Sinan Halife Mescidi yapım kitâbesi.
- Resim 49** : Sinan Halife Mescidi tamîr kitâbesi.
- Resim 50** : Slm Camii yapım kitâbesi.
- Resim 51** : Yeni Camii yapım kitâbesi.

- Resim 52** : Yeni Camii yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 53** : Yeni Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 54** : Yeni Camii kütüphanesi yapım kitâbesi.
- Resim 55** : Yoncaaltı Camii inşâ kitâbesi.
- Resim 56** : Yukarıpazar Camiinde yer alan yapım kitâbesi.
- Resim 57** : Yukarıpazar Camii yapım kitâbesi.
- Resim 58** : Yukarıpazar Camii yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 59** : Zülali Camii tamîr kitâbesi.
- Resim 60** : Abdi Kadı Çeşmesi tamîr kitâbesi.
- Resim 61** : Akmescid Çeşmesi tamîr kitâbesi.
- Resim 62** : Akmescid Çeşmesi tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 63** : Akmescid Orta Çeşme kitâbesi.
- Resim 64** : Akmescid Orta Çeşme kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 65** : Aliğa Çeşmesi yapım kitâbesi.
- Resim 66** : Aliğa Çeşmesi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 67** : Aliğa Çeşmesi tamîr kitâbesi.
- Resim 68** : Aliğa Çeşmesi tamîr kitâbesinde “Maşâ’Allah” istifinden detay.

- Resim 69** : Arap Mescid Çeşmesi kitâbesi.
- Resim 70** : Arap Mescid Çeşmesi kitâbesi estampaj fotoğrafı
- Resim 71** : Boyacıoğlu Çeşmesi II kitâbesi.
- Resim 72** : Boyacıoğlu Çeşmesi II kitâbesinden detay.
- Resim 73** : Burmalı Çeşme yapım kitâbesi.
- Resim 74** : Burmalı Çeşme yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 75** : Burmalı Çeşme’de bulunan Havva Kadın Çeşmesi kitâbesi.
- Resim 76** : Burmalı Çeşme’de Havva Kadın Çeşmesi kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 77** : Burmalı Çeşme’de bulunan “*Maşaâ’llah*” istifi.
- Resim 78** : Büyük Olucak Çeşmesi yapım kitâbesi.
- Resim 79** : Büyük Olucak Çeşmesi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 80** : Cevizaltı Çeşmesi yapım kitâbesi.
- Resim 81** : Cevizaltı Çeşmesi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 82** : Çavuşbaş Çeşmesi yapım kitâbesi.
- Resim 83** : Çavuşbaş Çeşmesi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 84** : Hacı Hüseyin Çeşmesi kitâbesi.
- Resim 85** : Hacı Nasuh Çeşmesi kitâbesi.

- Resim 86** : Hisarardı Medrese Çeşmesi kitâbesi kitâbesi.
- Resim 87** : Hodalı Çeşme kitâbesi.
- Resim 88** : İbrahim Sebîli yapım kitâbesi.
- Resim 89** : İbrahim Sebîli yapım kitâbesinin solundaki iki kartuştan detay.
- Resim 90** : İbrahim Sebîli yapım kitâbesinin sağındaki iki kartuştan detay.
- Resim 91** : Kâhil Mahallesi(Yeni çeşme)
- Resim 92** : Karakâtip Çeşmesi yapım kitâbesi.
- Resim 93** : Karakâtip Çeşmesi yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 94** : Su Deposuna ait kitâbe.
- Resim 95** : Sülüm Çeşmesi I yapım kitâbesi
- Resim 96** : Sülüm Çeşmesi I yapım kitâbesindeki “Maşaâ’llah” istifinden detay.
- Resim 97** : Sülüm Çeşmesi II yapım kitâbesi
- Resim 98** : Sülüm Çeşmesi II yapım kitâbesi estampaj fotoğrafı.
- Resim 99** : Süt Dede Çeşmesi yapım kitâbesi
- Resim 100** : Süt Dede Çeşmesi yapım kitâbesi (Afyon Müze Müdürlüğü Arşivinden).
- Resim 101** : Taşpınar Çeşmesi tamîr kitâbesi.
- Resim 102** : Taşpınar Çeşmesi tamîr kitâbesi estampaj fotoğrafı.

ÖNSÖZ

Türk-İslâm Mimarisinde önemli bir yeri olan yapı kitâbeleri içinde Afyonkarahisar yapı kitâbeleri de birçok tarihçi ve sanat tarihçisi için vazgeçilmez başvuru kaynağı olmuştur.

Afyonkarahisar Yapı Kitâbeleri'nin hat sanatı bakımından incelendiği bu çalışmada, kitâbeler, katalog halinde ve alfabetik sırayla değerlendirilmiş, üslûp özelliklerinin yanı sıra, dili, yaptıranı ve yapıldığı dönemle ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi ve araştırmanın akademik bir seviyeye ulaşmasında büyük katkısı olan danışmanım sayın Prof. Dr. Ali Osman UYSAL'a çok teşekkür ederim. Metinlerin okunuşlarında büyük bir özveri gösteren sayın Yrd. Doç. Dr. Gülgün ERİŞEN YAZICI, sayın Okt. Mesut YAZICI, sayın Prof. Dr. Ünal Nasuhi KARAARSLAN'a, ve sayın Yrd. Doç. Belgin PEKPELVAN'a şükranlarımı sunuyorum.

Afyonkarahisar'da yaptığım çalışmalar sırasında hiçbir yardımı esirgemeyen Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü çalışanları ve sayın Arkeolog Ahmet İLASLI'ya, Kitap Kulübü'ne, Afyonkarahisar Belediyesi Basın Halkla İlişkiler Müdürü sayın Mehmet SARLIK'a, yardımsever Afyonkarahisar halkına ve çalışmalarımnda her zaman destek olan aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Orhan ALTUĞ
ÇANAKKALE - 2006

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

“Afyonkarahisar Yapı Kitâbelerinde Hat Sanatı” konulu tez çalışmasının amacı; Afyonkarahisar il merkezinde bulunan tarihi yapılardaki kitâbelerin tanımlanıp, hat sanatı ve üslûp özellikleri bakımından değerlendirilmesidir.

Bu kapsamda yapılan çalışmada, Afyonkarahisar’ın Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Dönemlerinde inşâ edilmiş tarihi yapılarında bulunan kitâbeler, yapının dönemi ve mimarî türü bakımından bölümler halinde incelenmiş ve hat sanatı bakımından değerlendirilmiştir. Kitâbelerin üslûp özelliklerinin belirlenmesinin yanında, Afyonkarahisar kitâbelerinin Türk Hat Sanatı’ndaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

1.2. YÖNTEM

Tez konusu belirlendikten sonra, kütüphanelerde bulunan yayınlar ve Afyonkarahisar İl Müze Müdürlüğü’nün envanter bilgileri incelenmiş, eski fotoğraf ve dıalar bulunmuştur. Daha sonra yapıların her biri yerinde incelenerek gerekli fotoğraf çekimleri yapılmış, estampajları ve ölçüleri alınmıştır.

Altı bölümde incelenen tezin giriş kısmında, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve konuyla ilgili daha önceden yapılmış olan araştırmalar ve kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Türk İslâm Sanatı’nda Hat Sanatı’nın doğuşu ve gelişimi, yazı türleri ve kitâbelerin içerikleriyle birlikte, dili hakkında bilgilendirme yer almaktadır. Ayrıca yine bu bölüm, hat sanatının mimari eserlerdeki yeri, kitâbelerin malzeme ve tekniği ile ilgili bilgiler içermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Afyonkarahisar’ın coğrafi konumu ve tarihi yapısı hakkında bilgiler verilmektedir.

Dördüncü bölümde, dönemlere ve yapı türlerine göre Afyonkarahisar yapıları bölümlere ayrılmış ve bir kataloglama yoluna gidilmiştir. Kitâbeler üzerine yapılan bu katalog çalışmasında eserin fotoğrafları çekilmiş ve tamamına yakınının estampajları alınmıştır. Ancak, çalışmalar sırasında karşılaşılan bazı durumlar kitâbenin sağlıklı bir biçimde görüntülenmesini engellemiştir. Afyonkarahisar Ulu Camiî'nin kitâbesinin altına yapılan sundurmalı çatının kitâbenin alttaki satırını tamamen kapatması dolayısıyla fotoğrafı ve estampajı alınamamış ve Afyonkarahisar İl Müzesi'nin envanterinde yer alan fotoğraftan çekim yapılmıştır. Arasta Mescidi ve Yoncaaltı Camisinin kitâbesinin üzerine yapılmış olan yağlı boya uygulaması da harflerin tamamında bozulmalara sebep olmuş, fotoğraf ve estampajların sağlıklı bir görüntü vermesini engellemiştir. Bu nedenle iyi görüntü alınamayan diğer kitâbe estampajlarına da, resimler bölümünde yer verilmemiştir.

Bu bölümde yer alan katalogda, yapıların tarihçesi, mimarî özellikleri ve bugünkü durumları hakkında kısa bilgilendirmenin yanı sıra, kitâbede bulunan yazıların, orijinal metinleri ve transkripsiyonları verilmiştir. Transkripsiyon çalışmasında ayın harfi (‘) işareti, uzatma işareti (^), ve hemze de (’) işaretiyle gösterilmiştir. Yazı türü, malzeme ve teknik özelliği tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra ise yapı kitâbesinin yazıları, üslûp tahliliyle hat sanatı bakımından değerlendirilmiştir.

Üslûp tahlilinin yapıldığı kitâbeler, yazı türleri, yazı içinde kullanılan işaret ve süsleme öğelerini, içeriği, var ise hattâtı, malzeme ve tekniği açısından incelenmiş, Afyonkarahisar'da bulunan diğer kitâbelerle karşılaştırmalar yapılarak benzerlik ve farklılıklara değinilmiştir.

Beşinci bölümü değerlendirme oluşturmaktadır. Bu bölümde, incelenen yapı kitâbeleri ve yapılardan elde edilen veriler doğrultusunda bazı saptamalara gidilmiştir. Altıncı ve son bölümü oluşturan sonuç kısmında eserlerin korunması amacıyla, kullanımı ve restorasyonu hakkında öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma içinde geçen terimlerle ilgili terimler sözlüğü ve çalışmada kullanılan tüm kaynaklar alfabetik sıraya uygun olarak verilmiştir. Değerlendirme yapılan kitâbelerde karşılaşılan süsleme öğelerine şekiller listesinde yer verilmiştir. Kitâbelerin estampajlarının bir kısmı ile fotoğraflarının tamamı, son bölümde resimler katalogu şeklinde düzenlenmiştir.

1.3. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ KAYNAK VE YAYINLAR

Afyonkarahisar kitâbeleri hakkında, bugüne kadar müstakil bir yayın bulunmamasıyla birlikte, tarihi eserlerle ilgili yayınlanmış olan birçok yayın içinde kitâbelerle ilgili bölümlere yer verilmiştir.

Afyonkarahisar yapı kitâbeleriyle ilgili yararlanılan temel kaynaklar aşağıda belirtilmiştir. Çalışma içerisinde yararlanılan diğer kaynaklar ise kaynakça kısmında sunulmuştur.

Yazı sanatının kısa tarihçesi ve İslâm yazısının özellikleri, çeşitleri ve hat sanatının güzel sanatlar arasındaki yeri ve hattatlıkla ilgili bilgilerin yer aldığı **Mahmud Bedriddin Yazır'a** ait "*Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*" (I:1972, II:1974, III:1989) adlı üç ciltten oluşan eserinden, hat sanatının tarihçesi ile ilgili ise **Prof. Dr. Muhittin Serin'e** ait "*Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*"(1999) adlı eser ile **Prof. Dr. Ali Alparslan** tarafından yazılan "*Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*"(1999) adlı eserinden yararlanılmıştır.

Türkiye’de kitâbe hatları konusuna yönelik çalışmalardan, **Abdülhamit Tüfekçioğlu'na** ait "*Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*"(2001) adlı eserde, Erken Osmanlı Dönemi’ne ait 134 yapıda yer alan kitâbelerin hat sanatı bakımından değerlendirmesi yapılmıştır. Kitâbelerin orijinal metinleriyle birlikte transkripsiyonlarının ve üslup özelliklerinin anlatıldığı eser, bu çalışma için örnek teşkil etmektedir. Yine aynı araştırmacıya ait "*Türk Mimarîsinde Yazı*" adlı makale de bu çalışmanın kitâbe konusunda başvuru kaynağı olmuştur. Tüfekçioğlu’nun eserleri, İslâm öncesi ve sonrası Türk mimarîsinde yazı, yazı türleri, yazılarda

kullanılan dil, içeriği, inşâ ve bâni kitâbeleri, tamir kitâbeleri, kullanılan malzeme ve teknik ile ilgili bilgiler içermektedir.

Kitâbe ile ilgili diğer bir çalışma ise **Prof. Dr. Ali Yardım** tarafından yazılan "*Alanya Kitâbeleri*"(2002) adlı eserdir. Bu çalışma, Alanya'da bulunan kitâbelerin tespit, tasnif ve değerlendirmesinden oluşmaktadır. Bu kitapta ayrıca, kitâbe ilmi konusunda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

Afyonkarahisar'ın tarihi yapılarıyla ilgili olarak, son yıllarda Afyon Kocatepe Üniversitesi tarafından yayınlanan, "*Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*"(2005) adlı kitap, ilde bulunan Osmanlı Döneminde yapılmış tarihi eserler hakkında geniş kapsamlı bilgi içermektedir.

Afyonkarahisar'ın tarihçesi ve tarihi yapılarıyla ilgili, **Süleyman Gönçer'in** "*Afyon İli Tarihi*" (C.I: 1971, C.II: 1991) adlı iki ciltten oluşan eserinden de yararlanılmıştır. Eserin birinci cildinde, İlin tarihi ve coğrafyasının yanında, tarihi eserlerle ilgili bilgiler içermektedir. İkinci ciltte ise Afyonkarahisar' da bulunan Türk-İslâm eserleri üzerine bilgiler verilmektedir.

Afyonkarahisar camileri ile ilgili olarak **M. Saadettin Aygen'in** "*Afyonkarahisar Camileri(1973)*" ve **Ali Osman Uysal'ın** "*Afyon'da Üç Eser(1992)*" adlı kitapları da yararlanılan kaynaklar arasında yer almışlardır. Bu eserlerde, yapıların mimari özellikleri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

Yukarıda sıralanan araştırma ve yayınlardan başka; Afyon Kocatepe Üniversitesi yayınları arasında çıkan ve iki ciltten oluşan "*Afyonkarahisar Kütüğü(2001)*" ve Afyon Valiliği'nin yayınladığı "*Anadolu'nun Kilidi Afyon (2004)*" başlıklı eserlere zaman zaman başvurulmuştur.

2. HAT SANATI

Hat, Arapça bir kelime olup;“çizgi, çizmek, doğru yol, sınır ve güzel yazı” gibi pek çok anlamlara gelir.¹

Bir başka kaynaktaki tanıma göre hat sanatı, estetik kurallara bağlı kalarak, ölçülü ve güzel yazma sanatıdır.²

Şevket Rado, bir makalesinde hat sanatını şu şekilde tanımlamıştır:

“Hat sanatı, hiç şüphe yok, yazı temeli üzerine kurulmuş bir resim sanatıdır. Batıda klâsik resim nasıl Hıristiyanlığın etkisiyle gelişmiş, sanatçılar figüratif resim anlayışı içinde Hz. İsa'nın Meryem Ana'nın, Havarilerin resimlerini yapmaya koyulmuşlarsa, hat sanatı da Müslümanlık sonrasında gerçekleşmiştir. İnsanlara doğru yolu gösteren Kur'an-ı Kerim'den aldıkları şevkle Allah kelâmına O'na inananları hayran bırakacak bir güzellik vermek arzusunun heyecanı ile coşan İslâm sanatçıları, Müslümanlığın, -putperestliğe dönülür endişesiyle- iyi karşılamadığı figüratif resme itibar etmeden, bugün örneklerini bol bol gördüğümüz soyut (mücerret = abstrait) resimde olduğu gibi hislere dayalı bir güzellik anlayışı içinde türlü artistik özellikleri olan yazı çeşitlerini işleyerek dört başı ma'mur bir sanatın doğmasına ön ayak olmuşlardır.”³

Temelini Arap harflerinin oluşturduğu hat sanatını uygulayan sanatçıya da hattat denir. Hattât kelimesinden önce ise kâtip, muharrir ve verrâk gibi ifadeler kullanılmıştır.⁴

Hat sanatı, kendine özgü malzeme ve teknikle uygulanır. En önemli malzeme kalemdir. Kamış kalem, kargı kalem, tahta kalem, çifte kalem, demir kalem gibi

¹ Şemseddin Sami: Kâmus-ı Türkî, Çağrı yayımları, İstanbul-1996, s.583.

² SERİN, Muhittin: Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Yayınları, İstanbul-1999, s. 19.

³ RADO, Şevket: “Hat Sanatı Bir Resim Sanatıdır”, Kaynaklar D., S:1, 1983, s. 42.

⁴ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 19.

çeşitleri vardır.⁵ Hattât tarafından yazılacak yazıya uygun biçimde bir kalemtraş ile yontulan kalem, makta⁶ denilen aletin kalem yuvasına oturtularak kesilir ve yazı yazacak duruma getirilir. Yazının yazılabilmesi için, özel metotlarla yapılan is mürekkebi⁷ kullanılır. Birçok yapım şekli vardır. İs mürekkebi adıyla anılan mürekkep genellikle siyah olur. Diğer renklerde de mürekkep yapmak mümkündür. Lâl, lâcivert, mavi, altın mürekkebi, zırnık mürekkebi ve beyaz mürekkep gibi çeşitleri vardır.⁸

Yazının yazılmasından önce malzemenin hazırlanmasında önemli bir tecrübe ve bilgi gerektiren hat sanatı, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, enâm-ı şerîfler, evrâd-ı şerîfler, delâilü'l hayrâtlardan oluşan kitaplarda,⁹ kıt'alarda¹⁰, levhalarda¹¹ ve hilyelerde,¹² kullanım sahası bulmuş, celî yazıların gelişmesiyle birlikte, câmilerdeki kubbe, kuşak, mihrap ve kitâbe yazılarında kullanılmıştır. Ayrıca divanlarda yazılan

⁵ YAZIR, Mahmud Bedreddin: Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli II (nşr. Uğur DERMAN), DİB Yayınları, Ankara-1974, s. 168.

⁶ Makta: Sözlükteki anlamıyla, kat'edilen, kesilen yer, bir şeyin, kesildiği yer, Eski kamış kalemlerin yontulduktan sonra üzerine yatırılıp uçlarının kesildiği sert ağaçtan veya kemikten yapılmış alet demektir. *Geniş bilgi için Bkz.; YAZIR, Mahmud Bedreddin: a.g.e. s. 178*

⁷ İs mürekkebinin ana maddesi balmumu, beziryağı, neftyağı ve son zamanlarda gazyağının yakılmasıyla elde edilen is'tir. Büyük bir zahmetle yapılan is mürekkebinin pek çok yapılış usulü vardır. Hattât Necmettin Okyay'ın is mürekkebi tarifi şöyledir: "Süzülmüş ve bekletilmiş boza kıvamındaki zamk mahlûlü havana konup, içine azar azar is atılarak tokmak yardımıyla zamka yedirilir. İs havalandığı için birden konulmayıp yavaş yavaş karıştırılır ve tokmakla dövülmeye başlanır. Koyulaştıkça, su ilavesiyle daima boza kıvamı muhafaza edilir. Mürekkebin iyi bir hâl alması için kaç tokmak vurulması gerektiğini hesap ettim, beş yüz bin tokmak darbesi bir havan mürekkebin imali için yeterlidir. *DERMAN, Uğur: "Mürekkep ve Hokka", Aletler ve Adetler, Ak Yayınları, İstanbul-1987, s. 77-79.*

⁸ YAZIR, Mahmud Bedreddin: a.g.e. s. 183-185.

⁹ DERMAN, Uğur: "Hat", İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 16, İstanbul-1997, s. 434.

¹⁰ Orta boyda bir kitap boyutundaki kağıdın tek yüzüne bir veya birkaç çeşit hatla yatay veya dikey konumda yazılan, genellikle dikdörtgen biçimindeki hat eserler için kullanılan isimdir. *Bkz.; DERMAN, Uğur: a.g.m. s. 435*

¹¹ Levhalar, 19 ve 20 yüzyıllarda özellikle Osmanlılar'da celî yazıların kullanımıyla gündeme gelmiş, yazıları çerçevelemek suretiyle çeşitli mekânların duvarlarında yer almış, dekoratif bir unsur olmanın yanında okunup seyredilebilmesiyle de hat sanatında ayrı bir yer edinmiştir. *Bkz.; DERMAN, Uğur: a.g.m. s. 435*

¹² İlk örneği Hafız Osman tarafından düzenlenen hilyeler Hz. Muhammed'in fizikî ve Ahlâki özelliklerini anlatan levhalardır. *Bkz.; DERMAN, Uğur: a.g.m. s. 435* Hz. Ali'den rivayet edildiği söylenen bir hadîs-i şerifte "Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemini haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez" denilmektedir. *Bkz.; UZUN, Mustafa: "Hilye", İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 18, İstanbul-1998, s. 45.* Hilye –i şeriflerin önemini artıran ve daha çok yazılmasını sağlayan bu hadîs ile kullanım sahası artmış diğer peygamberler, dört halife, dîn ve tarikat büyükleri için de hilye yazılmıştır *Ayrıntılı bilgi için bkz. UZUN, Mustafa: a.g.m. s. 44-47.*

İslâm Ansiklopedisinde Hilye-i şerifleri hat sanatı bakımından değerlendiren M. Uğur Derman, on üç bölümden oluştuğunu belirtmektedir. Buna göre: 1. Baş makam, 2. Göbek, 3. Hilâl, 4.,5.,6. ve 7. dört ayrı makam (göbek kısmının dört köşesinde bulunan dairevi bölümler; bu kısımlara dört halifenin adı veya Hz. Muhammed'in diğer isimleri yazılırdı), 8. Âyet, (Enbiyâ Sûresi 107. âyet, Kalem Sûresi 4.âyet, Fetih Sûresi 28-29. âyetler ile kelime-i tevhid'in yazıldığı görülmektedir), 9. Etek, 10.11. Koltuk, 12. İç pervaz, 13. Dış pervaz bölümlerinden oluşmaktadır *(Ayrıntılı bilgi için Bkz. DERMAN, Uğur: "Hilye", İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 18, İstanbul-1998, s. 47-51)*

tuğra, ferman, berat ve menşurlar da hat sanatı için güzel örneklerin verildiği diğer alanlardır.¹³

2.1. DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

İslâm kültüründe birleştirici temel, Kur'an-ı Kerim'in öğretisi ise, İslâm dünyasını görsel anlamda bir araya getiren, temelini Arap harflerinden alan hat sanatıdır.¹⁴ İnsanoğlunun en önemli buluşlarından biri olan yazının, Arabistan yarımadasındaki ilk izleri Nabatî yazıyla başlamıştır.¹⁵ Kuzey Arabistan'dan Hicâz bölgesine kadar gelen Nabatî yazısı iki farklı karakterde, "cezm" ve "meşk" adlarıyla rivâyet edilmektedir. İslâmiyet'in kabulünden sonraki dönemde yazı, büyük bir önem ve sanatsal bir değer kazanmıştır.¹⁶ Hz. Muhammed İslâm dinini yaymak için, diğer komşu kavim ve devletlere davet mektupları yazmak için kâtipler görevlendirmiş ve özellikle kendisine gelen vahiylerin kaydedilmesinde büyük bir özen göstermiştir. Birçok kaynakta aralarında Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ömer gibi dört halifenin de yer aldığı yirmi beş kişinin kâtip olarak çalıştığı belirtilmektedir.¹⁷ Dört halife zamanında yazıldığı düşünülen Mushaf'lar hat sanatının gelişiminde önemli bir yer tutar. Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde tamamen yazılmış, ezberlenmiş, ve bugünkü ayetler şeklinde düzenlenmiştir.¹⁸ Hz. Osman zamanında yazılmış olan Mushaf'lar Taşkent, Kahire Maşhed-i Hüseyin, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ve İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.¹⁹

Emevîler zamanında toplumsal gelişim, ilim ve sanata yansımıştır. Hat sanatını icra eden kâtipler saraylarda halifeler adına çalışmıştır.²⁰ Bunda Emevî halifelerindeki yazı ve hat sanatı konusundaki hassasiyetin önemli bir etkisi vardır. Emevîler döneminde düz ve köşeli olan Mushaf yazısı Cezm, Medenî, Kûfî ve Şamî

¹³ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 39.

¹⁴ KUBAN, Doğan: "Bezeme ve Simge Olarak Hat", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002, s.345.

¹⁵ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 41.

¹⁶ DERMAN, Uğur: a.g.m. s. 427.

¹⁷ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 49.

¹⁸ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 52.

¹⁹ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 54.

²⁰ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 56.

diye isimlendirildiği birçok evreden sonra, genellikle Kûfî adıyla anılmaya başlanmıştır.²¹

Abbâsîler döneminde de ilim ve sanat alanındaki gelişmeler devam etmiş, birçok merkezle birlikte Bağdat'ta kitaba karşı bir ilgi uyanmış ve bunları yazarak çoğaltan verrâkların kullandıkları yazıya “verrâkî, muhakkak” veya “Irâkî” adı verilmiştir.²² Abbâsî halîfesi Me'mun'un (813-833) hilâfetine kadar bu yazı kullanıldıktan sonra X. asırda Irâkî yazının önemi azalmış ve yerini reyhân ve nesih yazıya bırakmıştır.²³ Ünlü hattât ve Abbâsî vezîri olan İbn Mukle'nin nizam ve ahengini kaidelere bağladığı yazılara “nisbetli yazı” anlamında “mensûb hat” denilmiştir.²⁴ İbn Mukle'nin Arap yazılarına verdiği bu nizam ve kurallar “aklâm-ı sitte” denilen altı çeşit yazının meydana çıkmasını sağlamıştır.²⁵

Hat sanatında yaptığı yeniliklerle en büyük sanatçılarından biri olarak görülen İbnü'l Bevvâb olarak tanınan İbn Hilâl adındaki hattât meydana çıkan aklâm-ı sitteyi daha da geliştirdi.²⁶ İbnü'l Bevvâb, İbn Mukle'nin yazmış olduğu yazıları, daha ince geometrik ölçülere bağlayarak onun üslûbunu güzelleştirmiştir. İbnü'l Bevvâb'ın altmış dört Mushaf yazdığı bilinmektedir.²⁷ Onun yazısından birçok hattât etkilenmiş ve yazı üslûbu üç asra yakın kabûl görmüştür.²⁸ Hat sanatının gelişiminde önemli bir yeri olan hattât, Yâkût-i Musta'sımî'dir. Kalem ağzını meyilli keserek aklâm-ı sitteye yeni bir katkı sağlayan Yâkût-i Musta'sımî, üslûbuyla muhakkak ve reyhânî yazıları klasik formuna ulaştırmıştır. İslâm dünyasında onun üslûbunun takdir görüp kabul edilmesi ona “kıbletü'l küttab” (*hattatların kiblesi*) lâkabını kazandırmıştır.²⁹ Ali Alparslan'a göre Selçuklu Döneminde yazının gelişimi şu şekilde değerlendirilmiştir:

²¹ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 59.

²² DERMAN, Uğur: “Hat”, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 16, İstanbul-1997, s. 428.

²³ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 62.

²⁴ DERMAN, Uğur: a.g.m. s. 428.

²⁵ ALPARSLAN, Ali: Osmanlı Hat Sanatı tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 20.

²⁶ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 20.

²⁷ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 68.

²⁸ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 70.

²⁹ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 73.

“Anadolu’daki saltanat zamanında devamlı hâricî ve dahilî düşmanlarla uğraşan Selçuklular, I. Alâeddin Keykubâd zamanında, saltanatının en yüksek mertebesine ulaşmıştır. Bu dönemdeki ilim ve sanat hareketlerinde önemli gelişmeler kaydedilmiş ve birçok şehirde imar hareketlerine rastlanmıştır. Bu dönemde Konya ilim ve sanat merkezi haline gelmiştir. İran Selçuklularının hakim olduğu bölgelere nisbetle Anadolu’da daha fazla yazı örneği görmek mümkündür. Bağdat, hat sanatı bakımından tüm İslâm ülkelerinde merkez haline gelmiştir. Bağdat’ın bu özelliği Yakut-i Musta’sımî’nin ölümüne kadar sürmüştür. O halde Türkler Anadolu’ya geldikleri zaman, hat sanatı, İbn Bevvâb’ın yolunu, üslûbunu takip ediyordu. Kuffin yerini alan muhakkak ve reyhanî yazılar ile İran ve Anadolu Selçukluları devrinde yazılmış Kur’anlara sık sık rastlanır.”³⁰

Anadolu Selçuklularının hakimiyetinin son bulmasına kadar, farklı yerlerde inşâ edilen pek çok mimarî yapıda ma’kılî, tezyinî kufî, muhakkak ve celî sülûs yazı türleri kullanılmıştır. Yapıların taç kapılarında, minberlerinde, mihrablarında, kubbe kasnaklarında, pencere alınlıklarında bu yazı türleri taş, mermer, ahşap, çini, tuğla gibi malzemelerle işlenmiştir³¹ Bu dönemde yapılmış olan Konya İnce Minâreli Medrese cephesindeki yazılar, bütün bir taç kapıyı gökte asılmış bir levha gibi tasarlanmış olması da Selçuklu çağı hat sanatı uygulamalarının görkemi için önemli bir örnektir.³²

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu’da meydana gelen siyâsî gelişmelerle birlikte birçok beyliğin bağımsızlığını ilan etmesi, ilim kültür ve sanat hayatına yansımamış ve gelişim tüm hızıyla devam etmiştir. Beylikler dönemi mimari eserlerinde tezyînî kufî ve ma’kılînin kullanımı azalmış celî sülûsün sade ve tezyînatlı hali daha çok tercih edilmiştir³³

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 14.

³¹ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı, KB Y., Ankara-2001, s. 14

³² KUBAN, Doğan: a.g. e. s.346.

³³ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 15.

Bu dönem sonrasında hat sanatının en önemli gelişmeleri Osmanlılar zamanında olmuştur. Fatih devrinde aklâm-ı sitte’de büyük bir değişiklik meydana geldi ve Şeyh Hamdullah(ö.1520) bu yazılara kattığı güzellik ile Yâkut-i Musta’sımî’nin estetik anlayışını değiştirdi ve yazıya ayrı bir âhenk getirdi. Böylece Türk ekolü ortaya çıkmış oldu.³⁴ Sultan Bâyezid’in de hocası olan Şeyh Hamdullah ile beraber Mushaflardaki reyhanînin yerini nesih yazı almış ve sayfa düzeni, satır aralarında ölçü ve sadelik bakımından birçok yenilik getirilmiştir³⁵ Şeyh ekolünün 150 yıl sonrasında yeni bir ekol Hâfız Osman ekolü doğmuştur. Şeyh Hamdullah’ın Yakut-i Musta’sımî’ye çalan harflerini yenileyerek aklâm-ı sitte’yi artık ulaşılması zor bir dereceye ulaştırmış ve Türk ekolünün en büyük ustası olarak tarihe geçmiştir.³⁶ Başta Türk hat sanatında hilye formunu düzenleyen Hafız Osman, yirmi beş Mushaf, birçok murakka‘, levha ve en‘am ve delâilü’l-hayrât gibi sayısız esere imza atmıştır.³⁷

İbn Mukle, İbn Bevvâb, Yakût-ı Musta’sımî, Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman gibi hat sanatında önemli gelişmeler sağlayan hattâtların yanı sıra bazı hattatların da hat sanatına katkıları bulunmaktadır. Bunlar da ekol olmuş önemli isimlerdir. 17. yüzyıla kadar Şeyh ekolünde yazılar yazılmışsa da Kanunî devrinin büyük hattatı Ahmet Şemseddin Karahisarî(1468-1556)Yakût ekolünü devam ettirmiştir.³⁸ XVIII.yüzyıl ve sonrasında ta‘lîk yazının gelişiminde Mehmed Esad Yesarî ve oğlu Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi büyük rol oynamışlardır.³⁹ XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Mustafa Râkım(1757-1826) ve onun izinden giden Kazasker Mustafa İzzet Efendi(1801-1876) ve XX.Yüzyılın başında Sâmi Efendi (1872-1912) Celî yazılarda ekol sahibi olmuşlardır. Bu isimlerle birlikte, Hulusi Efendi(1869-1940), Nazif Efendi(1846-1913), Necmeddin Okyay(1883-1976),Ömer Vasfi Efendi(1880-1928), Kamil Akdik(1861-1941), Neyzen Emin Efendi(ö.1945), Aziz

³⁴ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 15.

³⁵ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 104.

³⁶ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 15.

³⁷ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 115,116.

³⁸ SUBAŞI, Hüsrev: Geleneksel Türk El Sanatlarından Yazıya Giriş, Dersaadet Yayınları, İstanbul-1997, s. 10.

³⁹ SUBAŞI, Hüsrev: a. g. e. s. 11.

Efendi(1871-1934), Halim Özyazıcı(ö.1964), ve Hamit Aytaç(1891-1982)⁴⁰ hat sanatına büyük eşsiz eserler vermiş ve birçok talebe yetiştirerek hat sanatının günümüze kadar gelmesine önemli katkıda bulunmuşlardır.

2.2. YAZI TÜRLERİ

2.2.1. Kufî Yazı

İslâm dininin doğuşuyla birlikte X. yüzyıl'a kadar Mushaf yazılarına ve XII.yüzyıl'a kadar mimarî eserlerin kitâbe ve tezyînâtında kullanılan celî yazılara verilen addır⁴¹ “Hurûfu hem musattah ve hem müvedderdir.⁴² Hem düz hem de yuvarlak özelliği bulunan yazıyı yapma ve yazma kûfî⁴³ basit, kıvrık dallı(yapraklı), örgülü, satrancî kûfî (ma‘kılî) gibi birçok başlıkla incelenebilir.⁴⁴

Yazıların anası olarak bilinen yazma kûfîde harfin bünyesi dışında herhangi bir süsleme ögesi bulunmaz. El ve kalemle yazılır.Yuvarlak ve eğri çizgileri daha çoktur⁴⁵ Yapma kûfî denilen yazı, el ve kalemle yazılmayıp, aletler yardımıyla çizilir. Bu yazıya basit kûfî de denir.⁴⁶ Genellikle mimarîde ve kitâbelerde kullanılmıştır. Kıvrık dallı(yapraklı) kûfîde harf uçları yaprak kıvrımlarıyla sonlanmaktadır. Örnekleri Nayın Mescidi Camii'nde ve Zanzibar Camii'ndeki yazılarda görülür.⁴⁷ Satranç yazı olarak bilinen ma‘kılî yazı ise “tamamı hurûf-ı musattah olup harfî müdevver anda yoktur”⁴⁸ tanımıyla her yerinin sert ve keskin bir görünüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazı günümüze kadar mimarîde kullanıla gelmiştir.⁴⁹ Örnekleri Musul Ulu Camii ve Mardin Ulu camii minâre kaidesinde⁵⁰,

⁴⁰ SUBAŞI, Hüsrev: a.g. e. s. 11.

⁴¹ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 76.

⁴² Habib Efendi: 1305, s. 21; YAZIR, Mahmud Bedreddin: Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli I (nşr.Uğur DERMAN), DİB Yayınları, Ankara-1972, s. 79.

⁴³ YAZIR, Mahmud Bedreddin: A.g.e. s. 80-84; TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a. g. e. s. 8

⁴⁴ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 77-81.

⁴⁵ YAZIR, Mahmud Bedreddin: A.g.e. s. 80.

⁴⁶ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 77.

⁴⁷ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 77.

⁴⁸ Habib Efendi: 1305, s. 21.

⁴⁹ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 8.

⁵⁰ SERİN, Muhittin: a. g. e. s. 80, TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 14.

Aksaray Sultan Hanı Portali, Konya Karatay Medresesi kubbesi, Konya İnce Minareli Medrese kubbesi ve Sivas Çifte Minareli Medrese bulunur.⁵¹

Kûfî yazıya Osmanlılar fazla ilgi göstermemişlerdir.⁵² Ancak yine de gerek kağıt üzerine uygulanmak suretiyle gerekse mimarî alanda, bu yazı kullanılmış ve eşsiz eserler verilmiştir.⁵³

2.2.2. Aklâm-ı Site

Altı türlü olarak kabul edilen yazı hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapçadır ve altı kalem anlamına gelir. Farsçası “şeş kalem”dir.⁵⁴ Aklâm-ı sitte sırasıyla: Muhakkak, reyhânî, sülüs, nesih, tevkî, rikaa‘ yazılarıdır. Bu yazılar, İbn Mukle ve İbnü’l Bevvâb tarafından yuvarlak biçimli harflerden seçilerek belli kurallar çerçevesinde yazılmışlardır. Yakut Mutsa‘ sımî tarafından kaideleri belirlenmiştir.⁵⁵

2.2.2.1. Muhakkak

Sözlük anlamı, tahkîk olunmuş, doğruluğu belli olmuş, doğru anlamına gelir.⁵⁶ Bu yazı İbn Bevvâb tarafından ortaya çıkarılmıştır.⁵⁷ Kalınlığı sülüs kalemi kadar olup⁵⁸ 2,5-3 mm. kadardır. Sülüs harflerine nisbetle bu yazının harfleri daha büyüktür ve yayılma özelliği gösterir. Kâseler düzüksü ve geniştir.⁵⁹ Görünüş itibariyle kuffî yazıdan ilk türeyen yazı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıdaki dik harflerin boyları ile sin(س), şın(ش), sad(ص), dad(ض) ve fe(ف) gibi sola doğru uzayan

⁵¹ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 14.

⁵² ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 20.

⁵³ Bursa’da Yeşil Camii kapısında, İstanbul Fatih Camii avlu penceresi ve Çinili Köşk eyvanındaki kûfler süsleme karakteri taşır.

⁵⁴ PAKALIN, Mehmet Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, C: I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1971, s. 41-42

⁵⁵ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 80.

⁵⁶ DEVELİOĞLU, Ferit: Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât, Aydın Kitabevi, (20. Baskı, 2003) Ankara-1962, s. 666.

⁵⁷ YAZIR, Mahmud Bedreddin: Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli I (nşr.Uğur DERMAN), DİB Yayınları, Ankara-1972, s. 95; PAKALIN, Mehmet Zeki: a.g.e., C: 2, s. 564.

⁵⁸ YAZIR, Mahmud Bedreddin: a.g.e. s.95.

⁵⁹ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 82.

kısımları sülüs yazıya oranla daha uzun olmakla beraber, dönüşleri sert bir görünüm arz eder⁶⁰

2.2.2.2. *Reyhânî*

Muhakkak yazının kurallarına bağlıdır. Onun üçte bir küçüklüğünde yazılan şeklidir.⁶¹ Kalem kalınlığı nesih yazı kadardır. Daha çok Mushaf kitâbetinde ve kitap sanatlarında kullanılmıştır. Bu yazıyı da İbn Bevvâb ortaya çıkarmış,⁶² Yakût-i Musta‘сімî tarafından son şekliyle güzelleştirilmiştir⁶³

2.2.2.3. *Sülüs*

Sözlük anlamı üçte bir⁶⁴ olan sülüs yazının, neden bu adı aldığına dair pek çok görüş yer alır. Bunun için Ali Alparslan’ın tanımı, en sade ifade olarak gösterilebilir. Alparslan, “harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hakim olduğu” görüşündedir.⁶⁵ Muhakkak yazıya göre dik harfleri kısa ve çanakları daha ovaldır.⁶⁶ Sülüs yazı, Ümmü’l-hutût (*yazıların anası*) olarak kabul edilir.⁶⁷ Emevîler’in son dönemlerinden itibaren kullanılmaya başlayan bu yazı, XVI. Yüzyıldan itibaren muhakkak yazının yerini almıştır.⁶⁸ Bütün İslâm dünyasında en çok tanınan yazıdır. Nesihle beraber kıta’larda, beyitlerde, kasîdelerde ve Yakût tarzı Mushaflarda⁶⁹ levhalarda ve kitap başlıklarında kullanılmıştır.⁷⁰

2.2.2.4. *Nesih*

Sözlük anlamı “kaldırma, onun yerine başka bir şeyi koyma” olan nesih yazı sülüs yazının üçte biri kadardır. Genellikle kitap yazımında kullanılmıştır.⁷¹ Yakût-i

⁶⁰ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21.

⁶¹ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21.

⁶² YAZIR, Mahmud Bedreddin: a.g.e. s.95.

⁶³ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 82.

⁶⁴ DEVELİOĞLU, Ferit: a.g.e. s. 970.

⁶⁵ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21.

⁶⁶ SUBAŞI, Hüsrev: a.g. e. s. 13.

⁶⁷ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21; SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 82.

⁶⁸ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21.

⁶⁹ SERİN, Muhittin: a.g.e. s. 82.

⁷⁰ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21.

⁷¹ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21.

Mutsa'sımî elinde karakterini kazanan nesih, Şeyh Hamdullah ekolünde tamamlanmıştır.⁷²

2.2.2.5. *Tevkî'*

Tevkî', alâmet, nişan, tuğra,ferman, menşur ve beratlarla denir. Bu yazı padişaha ait belgelerde kullanılan bir yazıdır. XV. Yüzyılın sonunda oluşan divânî yazıya kadar kullanılmıştır.⁷³ En belirgin özelliği, kendisinden sonra gelen harflerle birleşmeyen elif (ل), re (ر) ve vav (و) gibi harflerin yazıda birleşebilmesidir. Yarısı düz, yarısı yuvarlaktır.⁷⁴ Kalem kalınlığı sülûse çok yakındır.⁷⁵ Bazı özelliklerinin mimarî eserlerde kullanılan celî sülûslere de yansıdığı görülmektedir.⁷⁶

2.2.2.6. *Rika'*

Üzerine yazı yazılan deri ve kağıt parçaları⁷⁷ anlamına gelen rika', tevkî' yazının kurallarına bağlı kalınarak yazılan, nesih ve reyhânî gibi ince yazıdır. Pek çok harf bitişik yazılmış olup, süratli yazılmaya elverişlidir. Diğer bir adı da hatt-ı icâze olan bu yazı, vakıf işleri, Kur'an'ların son sayfası ve icâzetnâmelerde (diplomalarda) kullanılan bir yazıdır.⁷⁸

2.2.3. Diğer Yazı Türleri

2.2.3.1. *Siyâkat*

Sanat yazısı olmaktan çok, maliye, tapu ve vakıflara ait belgelerin yazılmasında kullanılmıştır. Osmanlı döneminde icat edilmiştir. Gizlilik esas

⁷² SERİN, Muhittin: a.g.e. s.86.

⁷³ SERİN, Muhittin: a.g.e. s.80.

⁷⁴ Habib Efendi: Hat ve Hattatân, İstanbul-1926, s. 21.

⁷⁵ YAZIR, Mahmut Bedreddin: a.g.e. s.95.

⁷⁶ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 9.

⁷⁷ DEVELİOĞLU, Ferit: a.g.e. s. 891.

⁷⁸ SERİN, Muhittin: a.g.e. s.82; ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 21-22.

alındığından bu yazının diğer yazılardan farklı olması düşünülmüştür.⁷⁹ Bu yazı diğer yazılara göre okunması zor bir yazı türüdür.⁸⁰

2.2.3.2. *Ta'lik*

Ta'lik, "asma, asılma" anlamındadır. XII. ve XIII. Yüzyıllarda İran'da tevkî' ve Rika' yazının Bu ismi almasının nedeni harflerin birbirine asılmış gibi görünmelerinden kaynaklanmaktadır. İran ve Türk ekolü olmak üzere iki ayrı ekolü vardır.⁸¹ Her harfi yuvarlaktır ve köşeli harf bulunmaz. Kalem kalınlığı sülüs kalemi kadardır. Hareke ve işaretten yoksun olan bu nesta'lik fetvâlar, kadı sicilleri, edebî dîvânlar, XVI. Yüzyıldan sonra da medrese, türbe, mezar taşı, kütüphane, sebîl ve çeşme gibi mimarî eserlerde kullanılmıştır.⁸²

2.2.3.3. *Dîvânî*

Osmanlı devleti'nin resmi yazısı olarak fermanlarda, menşur, resmi mektup ve beratlarda kullanılmıştır. Bu nedenle dîvân'a özgü anlamına gelen "dîvânî" yazı denmiştir.⁸³ Bu yazının ne zaman çıktığı bilinmemektedir. Fatih devri zamanında İbrahim Münif'in buluşu olduğu söylenilmişse de yazıların olgunluğu bu yazının daha önceden icat olduğunu göstermektedir.⁸⁴ Dîvânî yazıda hareke ve süs ögesi bulunmaz.⁸⁵

2.2.3.4. *Celî Dîvânî*

Celî, "iri, büyük" anlamındadır. Dîvânî'nin irisi anlamına gelen celî dîvânî yazı, dîvânî yazıdan farklılıklar içerir.⁸⁶ Hareke ve süsleme ögesi içermeyen dîvânî

⁷⁹ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22; TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 11.

⁸⁰ DEVELİOĞLU, Ferit: a.g.e. s. 343; ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22.

⁸¹ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22.

⁸² TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 10.

⁸³ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 10; ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22.

⁸⁴ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22.

⁸⁵ SUBAŞI, Hüsrev: a.g. e. s. 18.

⁸⁶ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22.

yazının aksine harf araları hareke ve süsleme öğeleriyle küçük noktacıklarla doldurulmuştur.⁸⁷

2.2.3.5. *Rik‘a*

Dîvânî yazının dikey harflerinden bazılarının küçülmesi, sadeleşmesi, kavis ve eğimlerinin azalmasıyla, Osmanlı Türk hattatları tarafından oluşturulan bir yazı türüdür.⁸⁸

2.3. *TÜRK- İSLÂM MİMARİSİNDE KİTÂBELER*

2.3.1. *Kitâbe*

Kitâbe, Arapça “k.t.b.” kökünden türemiş bir kelime olup, “yazmak, yazı”⁸⁹ kazılmış yazı, yazıt”⁹⁰ gibi anlamlarla ifade edilen bir kelimedir.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü adlı eserinde Mehmet Zeki Pakalın kitâbeyi şu şekilde tanımlamıştır:

“Kitâbe, binaların kemerlerine, kapı üstlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha; böyle bir levhanın yazısı yerinde kullanılan bir tâbirdir”⁹¹

Hakkı Önkal’ın Osmanlı Hânedan Türbeleri adlı eserindeki geniş kapsamlı tanıma göre:

“Kitâbe kavramı, inşâ faaliyetleri ile ilgili olmak üzere eserin kim tarafından, hangi tarihte ve niçin yapıldığını, hangi ustaların çalıştığını, ne gibi tâdil ve tâmir gördüğünü belirten ve bu faaliyetleri ayrı ayrı ifade

⁸⁷ SUBAŞI, Hüsrev: a.g. e. s. 18.

⁸⁸ ALPARSLAN, Ali: a.g.e. s. 22.

⁸⁹ YARDIM, Ali: Alanya Kitâbeleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul-2002, s. 9.

⁹⁰ DEVELİOĞLU, Ferit: a.g.e. s. 523.

⁹¹ PAKALIN, Mehmet Zeki: a.g.e., C: 2, s. 284.

etmek üzere gruplara ayrılabilen bir kavramdır. Buna rağmen binâlarda yer alan âyet, hadîs, kelâm-ı kibâr, duâlar ve esmâ-i hüsnâya da zaman zaman kitâbe denilmekten kaçınılmamıştır. Bu, bazı terim ve kavramların, sanat tarihi ile ilgili çalışma ve araştırmalarda yerleşmiş müşterek ifadelerin bulunmamasından ileri gelmektedir. Yukarıdaki bu kısa açıklamaya göre, eserlerde bulunan yazıları, “kitâbeler” ve yapının fonksiyonuna uygun olarak yazılmış “dinî ibâreler” şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür⁹²

Kitâbe; yapılan mimarî eserin, kim tarafından yapıldığını, kime, ne zaman ve hangi amaçla yaptırıldığını, kimler tarafından kullanıldığını, geçirdiği onarım ve yenilemeyi, yapının tarihi süreci ve önemini anlatan, çeşitli malzemeler kullanılarak üzerine işlenen yazılarla oluşan levhalardır⁹³

Bu tanımları daha sade bir ifadeyle açıklayan Ali Yardım ise, kitâbelerin, mimarî eserlerde kullanılan yazı metinleri ve yazı metinlerinin yazıldığı levha tanımlarıyla iki ayrı anlam içerdiğini belirtmektedir.⁹⁴

2.3.2. Kitâbenin Kullanıldığı Mimarî Eserler

Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetler ve Hz. Muhammed’in sözlerinden oluşan hadisler, mimarî yapılarda, başta camiler olmak üzere pek çok yapıda yer almaya başlamıştır.⁹⁵

Camiler, diğer mimarî eserlere oranla daha çok yazının görüldüğü yapılardır. Bunun nedeni, İslam dininin varlığıyla birlikte en çok kullanılan ibadet mekânı olmasıdır. Yapının birçok yerinde yazılı ifadelere rastlamak mümkündür. Yazının yanı sıra tezhip, çini, ahşap⁹⁶ ve kalem işçiliğinin toplu olarak camilerin tezyînâtında

⁹² ÖNKAL, Hakkı: Osmanlı Hânedân Türbeleri, KB Y, Ankara-1992, s.17.

⁹³ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: “Türk Mimarisinde Yazı”, Türkler Ansiklopedisi, C: 6, Ankara-2002, s. 107.

⁹⁴ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 10.

⁹⁵ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 107.

⁹⁶ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 14.

kullanılması, yazının, camilerde mimarî anlamda tamamlayıcı bir unsuru olduğunun da göstergesidir.

Camilerin birçok yerinde (mihrab ve minber çevresi, kapı üstleri, mahfiller, sütun başlıkları, iç kubbeler v.b.) yazı kullanılırken diğer mimarî yapılarda genellikle, yapım kitâbesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷

Camilerden başka; mescid, medrese, dâruhuffâz, dârulkurrâ, dârulhadîs, mekteb, kütüphane, dârulkütüb, dâruşşifâ, dârussihha, dârul‘afiye, bîmâr-istân, dergâh, çeşme, şadırvan, sebîl, imaret, hamam, hân, kervansaray, ribât, misafirhâne, bedestân, muvakkıthâne, kale, kule (burc), tersâne, kışla, saray, köşk, köprü, türbe, künbed, mezar, hükümet konakları, matbaalar, âbideler, saat kuleleri gibi mimarî eserlerde kitâbe kullanılmıştır.⁹⁸

2.3.3. Kitâbelerde Kullanılan Metinler

Türk-İslâm mimarîsinin önemli unsurlarından biri olan kitâbe, dönemlerine göre farklı dillerde Arapça, Farsça ve Türkçe ile yazılmıştır.

Mimarî yapılarda kullanılan yazılar incelendiğinde, mimarî yapı seçiminin yazılan yazı ve anlam bütünlüğüyle paralellik içerdiği görülmektedir. Bu paralellik yazının, mekanı ifade etmek için önemini ortaya koymaktadır. İçeriği ve dili bakımından kitabelerin metinleri şu şekilde sıralanabilir:

2.3.3.1. Yapı hakkında bilgi içeren kitâbeler

Yapının kim tarafından, ne zaman ve hangi amaçlarla yapıldığını gösteren bilgileri anlatan kitâbelerdir.⁹⁹ Yapım kitâbesi olarak adlandırılan bu kitâbeleri inşâ, tâmir, tevsî‘, tecdîd kitâbeleri olmak üzere dört ayrı isimle değerlendirmek mümkündür¹⁰⁰ Ali Yardım, Alanya Kitâbeleri adlı eserinde binada çok fazla yazı

⁹⁷ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 14.

⁹⁸ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 13.

⁹⁹ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı, KB Y., Ankara-2001, s. 472.

¹⁰⁰ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 22.

bulunmasa da “Mâşâallah, sene: 975” gibi kısa yazıların da yapım kitâbesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰¹

2.3.3.2. *Âyet-i Kerimeler*

Kur’ân-ı Kerîm’i oluşturan sûrelerdir. Sûreler ise âyetlerden oluşmaktadır.¹⁰² Yapıların pek çoğunda Allah’ın buyruklarından oluşan âyetler yer almaktadır. Kitâbelerde sıkça rastladığımız âyetlerin başlıcaları şunlardır:

Âyet’el-Kürsî, Âmene’r-Rasûlü, Cum’a sûresinin son âyetleri, İhlâs, Fâtiha, Mu’avvizteyn, Tebâreke, ‘Amme, Fetih, Yâsîn, Vâkı’a, Haşr¹⁰³ Tevbe, Cin, Âl-i İmrân, Ahzab, Ankebût¹⁰⁴ ve Enfâl sûrelerinde yer alan pek çok âyetin kitâbelerde yer aldığını görmek mümkündür.

2.3.3.3. *Hadîs-i Şerifler*

Hazret-i Muhammed’in sözleri, fiilleri, tutum ve davranışlarını anlatan dînî metinlere “hadîs” denir.¹⁰⁵

Hadîslerin hat sanatındaki yerine önemli bir gösterge de mimarî yapılardaki kullanımınıdır. Allah’ın varlığını anlatmak, O’nun verdiği nimetleri hatırlatma konulu hadîsler, portallere, eyvanlara, harim duvarlarına, kubbe eteklerine, pencere kapaklarına, uzun kuşaklar halinde farklı yazı türleriyle birçok malzeme üzerine işlenmiştir.¹⁰⁶

Abdülhamit Tüfekçioğlu Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı adlı eserinde hadîs konusundaki tespitlerine şu şekilde yer vermiştir.

¹⁰¹ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 23.

¹⁰² YARDIM, Ali: a.g.e. s. 23.

¹⁰³ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 23.

¹⁰⁴ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 468-469.

¹⁰⁵ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 24.

¹⁰⁶ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 470.

“Mescid ve camilerin pek çoğunda, mescid yapan kişiye Allah’ın Cennet’te bir köşk yapacağını müjdeleyen hadîs tekrarlanmıştır. Bununla birlikte, insanların en hayırlısının onlara faydası dokunan kişi olduğu; namazı kılmakta ve tövbe etmekte acele edilmesi; kelime-i tevhid cümlesini söyleyenin Cennet’e gireceği; hayırlı bir işe vesile olan kişinin onu meydana getiren kimse gibi olduğu; Cennet’in cömertlerin yurdu olduğu, dünyanın gelip geçiciliği, ahiretin ise ebediliği; Allah’ı zikretmenin, yatsı ve sabah namazlarına devam etmenin, sadaka vermenin fazileti gibi daha bir çok konuyu ele alan hadîslerin kısa ve zihinde kalabilecek türleri yer almıştır”.¹⁰⁷

2.3.3.4. Esmâ-i Hüsnâ ve Çihâr Yâr-ı Güzîn İsimleri

Allah’ın doksan dokuz isminden oluşan esmâ-i hüsnâ da, mimarîde kullanılmıştır. Bunun amacı, Allah’ın adını her yerde göstermek ve O’nun varlığını hatırlatmaktır.

Çihâr Yâr-ı Güzîn, Hazret-i Muhammed’den sonra halîfelik yapmış olan ve “dört seçkin sevgili” anlamına gelen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin isimlerinden oluşmaktadır.¹⁰⁸ Bu isimlerin dışında Hasaneyn olarak isimlendirilen, Hz. Hasan Ve Hz. Hüseyin’in isimleri de mimarî de sıkça görülmektedir.

2.3.3.5. Hikmetli Sözler ve Duâlar

Kur’an ve Hadîsler dışında insanlığa doğru yolu gösteren, kötülüklerden uzaklaştıran ve iyiliğe yönlendiren, gerçeklik ve ahlâka ilişkin kısa sözlere hikmetli sözler denir. Bu sözler peygamberlere, filozoflara, ilim adamlarına, düşünür ve yöneticilere ait olmakla beraber, bazıları anonimdir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 470.

¹⁰⁸ SUBAŞI, Hüsrev: “Hattat İsmail Hakkı Altunbezer ve Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Yazıları”, VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar-2002, s. 435

¹⁰⁹ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 27.

Bu sözler dışında Hz. Ali'nin sözleri de kitâbelerde yer almaktadır. “Hz. Ali Kerremallâhu veche buyuruyor ki” şeklinde başlayan kitâbeler Anadolu’da birçok kitâbede yerini almıştır.¹¹⁰

Kitâbelerde dikkat çeken diğer metinler de duâlardır. İslâm inancına göre insanoğlu, ne kadar zengin olursa olsun kendine bu nimetlerin Allah tarafından verildiğini düşünmektedir. O’na duâ ederek, kulluğunu ve sığınışını gösterme ihtiyacı duyar. Bu nedenle kitâbelerde de pek çok duâ metnine yer verildiği görülmektedir.¹¹¹

2.3.4. Kitâbelerde Dil

2.3.4.1. Arapça Metinler

Kitâbelerde görülen Arapça metinler, Ali Yardım tarafından Alanya Kitâbeleri adlı eserinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Arapça metinler, beş ayrı bölümde değerlendirilmektedir. Yapım kipi, yapının türü, hangi hükümdar zamanında yaptırıldığı, kimin yaptırdığı ve ne zaman yapıldığı şeklinde değerlendirilen kitâbelerde, klişe ifadeler yer verilmiştir.¹¹²

2.3.4.2. Farsça Metinler

Farsça kitâbelere, genellikle Selçuklu devrinden itibaren, gerek inşâ kitâbesi, gerekse hikmetli sözler halinde rastlanmaktadır.¹¹³ Osmanlı mimarîsinin erken döneminde inşâ edilen yapıların kitâbelerinde az miktarda da olsa Farsça kullanılmıştır.¹¹⁴ Ancak klasik Osmanlı döneminde Arapça kitâbelerin yanı sıra Farsça ve Türkçe kitâbeler yaygınlaşmıştır.¹¹⁵

¹¹⁰ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 25.

¹¹¹ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 471.

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. YARDIM, Ali: a.g.e. s. 30-46.

¹¹³ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 21.

¹¹⁴ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 467.

¹¹⁵ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 468.

2.3.4.3. *Türkçe Metinler*

Türkçe metinlerden oluşan kitabelere ilk olarak Ekrem Hakkı Ayverdi'nin “Osmanlı Mimarîsi” adlı dört ciltlik eserinde yer verilmektedir. Buna göre ilk örnekleri 15. yüzyılda görülen Türkçe kitâbeler, nesir veya nazımla yazılmış metinlerdir. Sultan II. Abdülhamid dönemindeki tamir ve tecdîd kitâbeleri nesir tarzında yazılmıştır. Nazımla yazılan metinler ise genellikle ebcedle tarih düşürme kıt'alarıdır.¹¹⁶

2.3.5. *Kitâbelerde Malzeme*

Kitâbelerde kullanılan malzemeler, iklim şartları ve bölgesel faktörlere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Selçuklular döneminde sırlı tuğla ve alçının kullanıldığı kitâbeler, Anadolu'da birçok türde taş, mermer, ahşap, çini, tuğla, alçı malzeme üzerine yazıların çeşitli yöntemlerle işlenmesiyle meydana gelmişlerdir.¹¹⁷

Abdülhamit Tüfekçioğlu kitâbelerde kullanılan malzemeleri şu şekilde ifade etmektedir:

“ Özellikle taş ve mermere hakkedilmiş yazılar, diğerlerine nisbetle hava ve iklim şartlarına daha dayanıklı olduğu için, yapıların dış pencerelerinde daha çok tercih edilmiştir. Osmanlı'da da aynı malzemeler görülmekle birlikte, portal, mihrab ve dış pencere alınlık ve sövelerinde genellikle mermer kullanılmıştır. Bununla birlikte tuğla ve çini mozaik, yazı için daha az tercih edilmiştir. Kitâbelerin, üzerine yazıldıkları malzemeler taş, tuğla, mermer, çini, ahşap, alçı, metal, türünde yedi grupta toplanabilir”¹¹⁸

¹¹⁶ YARDIM, Ali: a.g.e. s. 29.

¹¹⁷ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 482.

¹¹⁸ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 482.

Yukarıda adı geçen malzemeler üzerine yazıların işlenişi, malzemenin özelliğine göre farklı yöntemlerle mümkün olmuştur. Bu yöntemler, kabartma ve oyma, kakma, ajur, kalıp yöntemi, kalem işinden oluşmaktadır.¹¹⁹

Hattat tarafından istifi (kompozisyonu) düzenlenen yazılar satranç ya da kareleme¹²⁰ yöntemiyle büyütülerek, harflerin iç ve dış sınırları işleme yöntemiyle belirlenir.¹²¹ Bundan sonraki aşamada, işlenerek delinen yazı kalıbı, yazının uygulanacağı malzeme üzerine sabitleştirilirdi. Zemin renginin aksine bir renkteki toza batırılmış çuha , kalıp kağıdının üzerine uygulanır ve yazının malzeme üzerine geçmesi sağlanırdı.¹²²

2.3.6. Kitâbelerde Teknik

2.3.6.1. Kabartma ve Oyma

Taş, metal, ahşap ve alçı yüzey üzerine aktarılan yazıların kabartı halinde bırakılarak, zeminin oyulması şeklinde uygulanan tekniğe kabartma denir. Bu uygulamanın aksine yazı olan bölümlerin içten işlenerek, satıhtan daha derin bir belirginlik oluşturulması tekniğine de oyma denir.¹²³ Kabartmanın yüzeyi ile satıh arasındaki boşluğun derinliğine göre, alçak kabartma ve yüksek kabartma diye adlandırılan türleri de vardır.¹²⁴ Kabartma sanatına hak sanatı, uygulayan sanatçıya da hakkâk denirdi.¹²⁵

2.3.6.2. Kakma

Renkleri yada malzemeleri farklı olan iki veya daha fazla malzemedden birinin oyularak diğerinin bu oyulmuş bölüme oturtulması işlemidir.¹²⁶

¹¹⁹ TÜFEKÇİOĞLU,Abdülhamit: a.g.e. s. 487-89.

¹²⁰ YAZIR, Mahmud Bedreddin: Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli III (nşr.Uğur DERMAN), DİB Yayınları, Ankara-1989, s. 312-315.

¹²¹ YAZIR, Mahmud Bedreddin: a.g.e. s. 315-317.

¹²² YAZIR, Mahmud Bedreddin: a.g.e. s. 317.

¹²³ TÜFEKÇİOĞLU,Abdülhamit: a.g.e. s. 488.

¹²⁴ SÖZEN, M., U. TANYELİ: Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul-1999, s. 119.

¹²⁵ SÖZEN, M., U. TANYELİ: a.g.e. s. 97.

¹²⁶ TÜFEKÇİOĞLU,Abdülhamit: a.g.e. s. 489.

2.3.6.3. Ajur

Yazı ve süslemenin, zeminde yer bırakılmaksızın, dantela gibi delikli bir biçimde işlenmesi¹²⁷ ve kafes biçiminde oyarak bezeme sanatıdır.¹²⁸

2.3.6.4. Kalıp Yöntemi

Yazı ve süslemenin, üç boyutlu kopyasını çıkartmak ve çoğaltmak¹²⁹ amacıyla hazırlanan özel kalıplara dökülerek dondurulmasıyla elde edilen yöntemdir.¹³⁰

2.3.6.5. Kalemîşi tekniği

Mimarîde, sıva üzerine özel olarak hazırlanan boylarla yapılan bezeme sanatına denir. “Kalemkârî” olarak da bilinir.¹³¹

¹²⁷ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 489.

¹²⁸ SÖZEN, M., U. TANYELİ: a.g.e. s. 14.

¹²⁹ SÖZEN, M., U. TANYELİ: a.g.e. s. 121.

¹³⁰ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 489.

¹³¹ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 489; SÖZEN, M., U. TANYELİ: a.g.e. s. 121.

3. AFYONKARAHİSAR İLİNİN KONUMU VE TARİHÇESİ

3.1. KONUMU

Afyonkarahisar, Anadolu yarımadasının batıya yakın ortasında ve Ege bölgesinin kuzeydoğusunda yer alır.¹³² 38° 45 kuzey enlemi, 30° 32 doğu boylamının birleştiği yerde bulunan il, idarî yapılanmada, kuzeyde Eskişehir, kuzeybatıda Kütahya, batıda Uşak, güneybatıda Denizli, güneyde Burdur ve Isparta, doğuda Konya illerine komşudur.¹³³

Merkez ilçeden başka; Başmakçı, Bayat, Bolvadin, Çay, Çobanlar, Dazkırı, Dinar, Emirdağ, Evciler, Hocalar, İhsaniye, İsehisar, Kızılören, Sandıklı, Sincanlı, Sultandağı ve Şuhut ilçelerinden oluşmaktadır.

3.2. TARİHÇESİ

Afyonkarahisar ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar kentin, beş bin yıllık bir geçmişinin olduğunu göstermektedir.¹³⁴ M.Ö. 3000-2000 yıllarını kapsayan Eski Tunç döneminden itibaren bir yerleşimin olduğu, birçok höyük ve düz yerleşimin bulunmasıyla ortaya çıkarılmıştır.¹³⁵ M.Ö.1700-1500 yılları arasında Hitit egemenliği altında bulunan Afyonkarahisar, M.Ö. 750’li yıllarda Friglerin eline geçmiştir.¹³⁶ M.Ö. 6. yy.da Frigya olarak adlandırılan bölgede 200 yıllık Pers hükümrânlığı, Büyük İskender’in M.Ö. 333’teki İssos zaferiyle son bulmuş ve şehir, M.S. 395 yılına kadar Roma egemenliğinde kalmış, “*Frigya Secunda*” ve “*Frigya Salutaris*” olarak ikiye bölünmüştür.¹³⁷ Bizans egemenliğinde ise tek yerleşim birimi olarak Amorium kentinin varlığından söz edilmektedir.¹³⁸

¹³² GÖNÇER, Süleyman: Afyon İli Tarihi, Karınca Matbaacılık, C:I, İzmir-1971, s. 5.

¹³³ ÖZER, Yılmaz: “Afyonkarahisar İli Genel Coğrafya Özellikleri”, Afyon İli Kütüğü, C: I, AKÜ Yayınları, Ankara-2001, s. 3.

¹³⁴ YÜKSEL, İbrahim: Afyonkarahisar’da Canlanan Tarih, Afyonkarahisar Valiliği Y., Ankara-2004, s. 13.

¹³⁵ İLASLI, Ahmet: “II. İlk Yerleşiminden Türk Egemenliğine Kadar Afyon”, Anadolu’nun Kilidi Afyon, Afyonkarahisar Valiliği Y., Afyon-2004, s. 49.

¹³⁶ İLASLI, Ahmet: a.g.e. s. 54-55.

¹³⁷ YÜKSEL, İbrahim : a.g.e. s. 14 .

¹³⁸ LIGHTFOOT, Chris: “Bizans Döneminde Afyonkarahisar”, Afyonkarahisar Kütüğü, C: I, AKÜ Y., Afyon-2001, s. 117.

Kente adını veren kalenin adı, Bizans döneminde Akroinon kalesi olarak geçmektedir.¹³⁹

Anadolu'da başlayan Türk akınlarının ve Selçuklu Devleti'nin hızla Anadolu'ya egemen olmasıyla kent, önemli bir yerleşim birimi olarak değer kazanmıştır. Selçuklular XI.yy.'da kaleyi fethetmişlerdir.¹⁴⁰ Aşağı kale, orta kale ve iç kale olmak üzere üç kısımdan¹⁴¹ oluşan kale, Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddin Keykûbâd tarafından tamir ettirilmiştir.¹⁴²

Afyonkarahisar'da Selçuklulara ait en önemli bulgu, şehrin yakınlarında bulunan Altıgöz Köprüsü'nün kitâbesidir. Bu kitâbeye göre kent, XIII. yüzyıl başlarında muhtemelen 1210 yılından önce Türkler'in eline geçmiştir.¹⁴³

Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı idaresine katılan Afyonkarahisar, Ankara Savaşı'ndan sonra Germiyan hükümdarı II. Yakub Bey'in idaresine girmiştir. 1428'de Yakub Bey'in ölümüyle yeniden Osmanlı idaresine girmiş ve Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olmuştur.¹⁴⁴

“*Karahisâr-ı Sâhib*” adıyla anılan kent, Karahisar adını, şehrin ortasında bulunan kayalığın rengi ve onun üzerinde bulunan hisardan; Sâhib adını ise, Moğol istilâsı sırasında bu şehre gelen Sâhib Ata Fahreddin Ali Bey'in adından almıştır.¹⁴⁵ Afyonkarahisar ayrıca *Karahisar* ve *Karahisâr-ı Devle* adlarıyla da anılmıştır.¹⁴⁶

Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı dönemlerine ait birçok tarihî eserin bulunduğu kent,¹⁴⁷ 1839'da Hüdâvendigâr adıyla oluşan eyaletin içinde yer almış,

¹³⁹ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. s. 225.

¹⁴⁰ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. s. 255.

¹⁴¹ UYSAL, A.Osman: Afyon'da Üç Eser, KB Y., Ankara-1992, s. 3.

¹⁴² GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. s. 255.

¹⁴³ EMECEN, Feridun: “Afyonkarahisar” İslâm Ansiklopedisi,C: 1, TDV Y., İstanbul-1988, s. 444.

¹⁴⁴ EMECEN, Feridun: a.g.e. s. 444; KARAZEYBEK, Mustafa: “IV.Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, Anadolu'nun Kilidi Afyon, Afyon-2004, s. 76.

¹⁴⁵ EMECEN, Feridun: a.g.e. s. 443.

¹⁴⁶ KARAZEYBEK, Mustafa: a.g.e. s. 76.

¹⁴⁷ EMECEN, Feridun: a.g.e. s. 445.

1867 yılında mutasarrıflık olarak teşkilât içindeki yerini korumuştur. Bundan sonraki dönemde 1922’de tek başına bir vilayet halini almıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ EMECEN, Feridun: a.g.e. s. 444.

4. AFYONKARAHİSAR YAPI KİTÂBELERİ

4.1. SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ

4.1.1. Dinî Mimarî

4.1.1.1. Ulu Cami

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Kale ile hıdırlık tepesi arasında, Camiikebir mahallesinde bulunmaktadır.¹⁴⁹

Sahipata Nusratü'ddîn Hasan tarafından tamîr ettirilen camiinin harim kısmı, bazilikal bir plan tipine sahiptir.¹⁵⁰ Çatısı, seluzer ahşap sütundan oluşan beş sırada kırk sütun tarafından taşınmaktadır.¹⁵¹ Cami taş yapı olup, üzeri kiremit örtülü ve tek kubbelidir. Minaresi, kuzey cephesinin batı köşesinde yer alır. Kesme taştan kare kaideli ve beşgen topukludur. Ahşap sütunlar silindirik olup tek topuklu yeni yapılmış sekizgen mozaik kaide üzerine oturmaktadır¹⁵². Ahşap işçiliğinin ön planda olduğu camiinin boyalı nakışları dikkat çekicidir. Günümüzde yer yer silinmiş olan kalemişlerinde renkler ve fırça izleriyle birlikte astar boyası seçilebilmektedir. 1947'de yapılan onarım Ulu Cami'nin, Anadolu'daki boyalı nakışları günümüze kadar ulaşabilmiş en eski örnek olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁵³ Geometrik, bitkisel motiflerin yanında yazının da bulunduğu nakışlar arasında bir levhada horoz ve kuş figürü bulunmaktadır.¹⁵⁴

Baklava dilimli desenleriyle sırlı tuğlalı minaresinin, bazı araştırmacılar tarafından camiyle aynı dönemde yapıldığı ileri sürülmektedir. Bu konuyu, Ali Osman Uysal, *Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler* adlı tebliğinde şu şekilde açıklamaktadır:

¹⁴⁹ AYGEN, M. Saadettin: Afyonkarahisar Camileri, Türkeli Yayınları, Ankara-1973, s. 104.

¹⁵⁰ UYSAL, Zekiye: "Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları", 3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyon Belediyesi Y., Afyon-1994, s. 236.

¹⁵¹ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Ulu Camii", Afyon Zafer, S: 243, 28 Mart 1990.

¹⁵² TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S:243.

¹⁵³ UYSAL, Zekiye: a.g.t. s. 238.

¹⁵⁴ UYSAL, Zekiye: a.g.t. s. 240, 245.

“Bizce bu tarihlendirme sadece, minarenin altındaki dörtgen prizmal kalıntı için geçerli olabilir. Düzgün kesme taşlı bu kaide kalıntısı Anadolu Selçuklu Çağı’na aittir. Bunun üzerinde yükselen almaşık teknikli sekizgen kaideye sahip, silindirik gövdeli minare kesinlikle Anadolu Selçuklu Devri’ne verilemez. Çünkü, her şeyden önce Anadolu Selçuklularında taş ve tuğlanın nöbetleşe kullanıldığı «almaşık teknikli ve sekizgen biçime sahip» kaide örneği yoktur. Üstelik, kaideden gövdeye geçişi sağlayan yüzeysel üçgenli pabuç; ilk olarak XIV.yy.da Beylikler Devrinde görülen bir formdur.”¹⁵⁵

Camii, ahşap işçiliği ve kalem işi süslemeleriyle Anadolu Selçuklu döneminin eşsiz örneklerinden birini teşkil eder¹⁵⁶ ve günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapçadır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ :Yapıda inşâ kitâbesi bulunmamaktadır. Ancak, minber kapısı üzerinde yer alan yazı, caminin yapım tarihi konusunda fikir vermektedir. (Bkz. Resim 1) Bu bölümde, sülüs yazıyla aşağıdaki metin yer almaktadır.

— عمل امير حاج بن النجّه (ر) في غرة / ربيع اول سنة احدا سو ستة مائه

“*Âmile Emir Hâc bin en-Neccâ(r) fî gurreti Rebûû'l-evvel sene ihdâ sù sittemi'e.*”¹⁵⁷

Marangoz oğlu Hacı Emir yaptı. / Gurre-i Rebûû'l-evvel 671/ M.1 Eylül 1272

2) TAMÎR KİTÂBESİ : 1341 yılına ait tamîr kitâbesidir.

¹⁵⁵ UYSAL, A.Osman: “Sırlı Tuğlalı Minareler”, X.Türk Tarih Kongresi, TTKB, Ankara-1994, 2356,2357.

¹⁵⁶ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: “Afyon’da Mimari”, Anadolu’nun Kilidi Afyon, Afyon Valiliği Yayınları, Afyon-2004, s.194.

¹⁵⁷ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 151; BAYBURTLUOĞLU, Zafer: Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları, AÜFEF Y., Erzurum-1993, s. 64-66.

RESİM NO	: 2-3
YAPIDAKİ YERİ	: Doğu cephesinde yer alan kapının üzerinde yer alır.
BOYUTLARI	: 107x110 cm.
KİTÂBE METNİ	:

١— أَمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

٢— وَفَقَّ بَعْمَارَةَ هَذَا الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ الْعَبْدِ الْمُحْتَاجِ

٣— إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى مَعْتِ الدِّينِ أَمِيرِ عَيْسَى

٤— ابْنِ الْمَرْحُومِ مَظْفَرِ الدِّينِ رَحْمَةَ اللَّهِ فِي أَيَّامِ الدَّوْلَةِ الْمَوْلَا الْمُعَظَّمِ سَلَالَةِ الْوُزَرَاءِ الْعَظَمِ

٥— نَصْرَاتِ الدَّوْلَةِ وَالِدِّينِ أَحْمَدَ أَعَزَّ اللَّهُ أَنْصَارَهُ فِي تَارِيخِ مُحَرَّمٍ فِي سَنَةِ اثْنِي وَارْبَعِينَ وَسَبْعِينَ
مِائَةٍ

TRANSKRİPSİYONU :

1- “İnnemâ ya‘muru mesâcida’llâhi men âmene bi’llâhi ve’l-yevmi’l-âhiri”¹⁵⁸

2- Vuffika bi-‘imâreti hâze’l-mescidi’l-câmi‘ el-‘abdü’l-muhtâcu

3- İlâ rahmeti’llâhi Te‘âlâ Muğîsü’d-dîn Emir ‘İsâ

4- İbnü’l-merhûm Muzafferü’d-dîn rahmetu’llâhi fi

¹⁵⁸ KUR’ÂN: Tevbe Sûresi (9), 18. Âyet: “Allah’ın Mescidlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden... kimseler i‘mar eder.”

eyyâmi'd-devleti'l-Müvellâ'l-mu'azzam sülâletü'l-vüzerâi'l-'ızâm

5- Nusratü'd-devleti ve'd-dîn Ahmet e'azze'llâhu ensârahû fî târîhi Muharrem fî seneti isnâ ve erbâ'în ve seb'a mi'e (Muharrem 742/Haziran 1341).¹⁵⁹

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre camii, H. 742 yılının Muharrem ayında M. 1341 yılında Sahib Ata Oğullarından Nusretü'ddin Ahmet zamanında Mugiseddin Emir İsa bin Muzafferüddin tarafından tamir edilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbe, 1 cm.lik dört cetvelle beş satıra bölünmüş ve bir dikdörtgenle sınırlandırılmıştır. Satır nizâmına uygun yazılmış, kelimeler alttan yukarı doğru istiflenmiştir.

Kitâbede dikkati çeken en önemli özellik, ilk üç satırın alttaki iki satıra oranla, daha kalın bir kalemle ve daha rahat bir istifle yazılmış olmasıdır. Yazıların genel görünümü, Selçuklu dönemi kitâbelerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harfler kalın yazılmıştır. Baş kısımları zülfelidir. Eliflerin alt kısımları sola doğru kıvrılmıştır. İlk üç satırda altı yerde hareke kullanılmıştır. İstifin imkân verdiği noktalara yer verilmiş, bazı yerlerde ise noktalar kullanılmamıştır. Bunun nedeni, alana göre harflerin daha büyük ve kalın yazılması olarak gösterilebilir.

¹⁵⁹ Kitâbenin okunuşu için ayrıca bkz; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, AKÜ Y., Afyonkarahisar-2005, s. 152; ÜÇER, S. Sırrı: Afyonkarahisar Vilayeti Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul-1934-1935., s. 34; UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı: Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitâbeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat, İstanbul-1929, s. 14; AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 70, Vakıf Abideler, s. 98.

Birinci satırda yer alan elif, vav ve nun harflerinin sonunda görülen incelme, ikinci ve üçüncü satırda yalnızca elif harflerinde görülmekte, diğer harflerde estetiği sağlayıcı kalem hareketi tam olarak uygulanamamıştır.

Harflerde yer yer basık ve kütleşmeler görülmektedir. Üçüncü satırda yer alan *تعلي (teâlâ)* ve *عيسى (İsâ)* kelimelerinde bulunan ye harfleri geriye doğru keşidelenerek yazılmıştır. İlginç olan bir başka uygulama ise, üçüncü satırda yer alan *الله (Allah)* lâfzının üzerinde bulunan şedde, kitâbede geçen bazı harflerden daha büyüktür. Bu, yazının bütünlüğü yönünden başarısız bir uygulamadır. Noktalar dairevî ve içi gözlü bir biçimde uygulanmıştır.

Kitâbenin dördüncü ve beşinci satırı¹⁶⁰ daha ince kalemle yazılmıştır. Bu iki satırda metin fazla olduğu için ince kalemle yazmak zorunluluğu doğmuştur. İstif yönünden girift bir uygulama söz konusudur. Bu girift yapılanma içinde nokta ve hareketler çok az kullanılmıştır. İlk üç satıra göre elif ve lâm gibi harfler, sola doğru eğimli bir şekilde yazılmıştır.

Yazılar arasında bir denge ve ahenk sorunu vardır. Satırlar arasındaki kalem farklılıkları, nokta ve hareke eksiklikleri bütünlüğün oluşmasını engelleyen önemli etkenlerdir.

4.1.2. Sivil Mimarî

4.1.2.1. Altıgöz Köprüsü

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Cirit kayalığı kuzeyindeki Afyon Akarçayı üzerinde bulunmaktadır. Adını, yapısında bulunan altı kemerli gözden almıştır. Köprü kagir olup gözlerin ikisi yuvarlak, dördü sivri kemerlidir. 44 m. boyunda olan

¹⁶⁰ Kitâbenin son satırı, çatının monte edildiği bölümün altında kalması nedeniyle bu satırın üslûp tahlili, Afyonkarahisâr müzesi envanterindeki fotoğraftan yapılmıştır.

köprünün yapımında antik malzemelerden yararlanılmıştır.¹⁶¹ Köprünün eski korkuluk taşları, bugünkü Süğlün köyü olan antik Prymnessos şehrinin tiyatro basamaklarından yapılmıştır.¹⁶²

M. 1209 yılında Oğuz oğlu Sabıküddin Ebu'l-Vefâ İlyas Bey tarafından yaptırılmıştır. Vasiyeti üzerine de Ebû Hamid Hacı Mehmed bin İlyas tarafından M. 1237 yılında tamîr ettirilmiştir. Şer-i mahkeme sicil kaydında Akkoyunlular'a ait olduğu bildirilen köprü M. 1661-1662 yıllarında Abdülgaflar adlı bir kişi aracılığıyla onarım görmüştür.¹⁶³

Köprünün kitâbesi 1980 yılında yerinden düşmesi sebebiyle müzeye kaldırılmış ve 1985 yılındaki restorasyon sonrası yerine yerleştirilmiştir.¹⁶⁴

KİTÂBE : Arapça'dır.Yerinden düşmesi sebebiyle, özellikle ince yazıların bulunduğu ketebe bölümünde kırılmalar söz konusudur.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Selçuklu dönemine ait yapım kitâbesidir ve arapçadır.

RESİM NO : 4-5-6

YAPIDAKİ YERİ : Kitâbe, köprünün güney doğusunda, soldan birinci ve ikinci gözün arasında bulunmaktadır.¹⁶⁵

BOYUTLARI : 137x85 cm.

¹⁶¹ ÇULPHAN, Cevdet: a.g.e. s. 59.

¹⁶² İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 216.

¹⁶³ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C:1, s.264;İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 216.

¹⁶⁴ İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 216.

¹⁶⁵ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi I* adlı eserinde kitâbenin, ikinci ve üçüncü göz arasında yer aldığını belirtmektedir. Anadolu'nun Kilidi Afyon adlı eserde kitâbenin 1980 yılında müzeye kaldırıldığı ve 1985 yılındaki restorasyon sonrası orijinal yerine yerleştirildiği belirtilmektedir. Eser Gönçer'in belirttiği yerde ise restorasyon sonrası kitâbe, orijinal yerine değil bugünkü yerine yerleştirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. GÖNÇER, S: a.g.e. s. 264.; İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 216.

KİTÂBE METNİ

:

- ١— العز والبقا والدّولة والعلا والسّعدة والسّنا والجود والسحا والعدل والاماً (ن)
- ٢— لصاحب هذا الجسر وهو الامير الاجلّ العلم العبد الزهد الموقر المحرم سابق الدّولة والدين
- ٣— ابو الوفا الياس بن اغز رحمه الله رحمة واسعة في حال حيته وخرّب بعد وفاته وامر
- ٤— بتجديد عمارته بغاية وقف والده وبد الاعز...
- ٥— ... الاجل الكبير الامير الاسبھسالار المؤيد
- ٦— بدر الدّولة والدين ركن الاسلام و...
- ٧— لمسلمين امير الملوك والسلطين دام علوّه ابو حامد
- ٨— حاجي محمد ابن الياس دام علوّه رحمه الله من بزله و قسم له و غفر من
- ٩— قراهو و... و دعا بالادعية السالحا.... (okunamadi) بذكر دعايه في الاخرة ثوابا وافر و نعما فاحره.

DİKDÖRTGEN KARTUŞTAKİ YAZILAR

- ١— في سنة ست و ستمائه
- ٢— كتبه محمد.... (okunamadi) الحرام

٣ — (okunamadı).....

٤ — عمل.....(okunamadı)

٥ — (okunamadı).... الكلام والسلام

٦ — والصلوة في الاول والاخر

٧ — على سلسلة امت محمد

٨ — صلوة وافره... (okunamadı)

TRANSKRİPSİYONU :

1- El-‘izzu ve’l-bekâ ve’d-devletü ve’l-‘alâ ves-sa‘âdetu ve’s-senâ ve’l-cüdu ve’s-sehâ ve’l-âdlü ve’l-emâ(n).

2- Li-sâhibi hâze’l-cisri ve hüve’l-emirü’l-ecellü’l-‘âlimu’l-‘abidu’z-zâhidu’l-muvakkâru’l-muharrem sâbiku’d-devleti ve’d-dîn.

3- Ebu’l-vefâ İlyâs bin Oğuz, rahimehu’llâhû rahmeten vâsi‘âten fî-hâli hayâtihi ve hurribe bâ‘de vefâtihi ve emara.

4- Bi-tecdîdî imâretihi bi-gâyeti vakfî vâlidihî veledihü’l- eazzû’...

5- ...l-ecellü’l kebiru’l-emirü’l-ispahsâlâru’l mü’eyyed.

6- Bedrû’d-devleti ve’d-din rüknü’l-islâm ve’

7- ...l- müslimîn emirü'l-mülûkî ve's-selâtini dâme uluvvühû Ebû Hamid.

8- Hacı Muhammed ibnu İlyâs dâme uluvvühû rahimehu'llâhû men bezelehû ve kussime lehu ve gafara men.

9- Karaehû ve ... ve de'â bi'l- ed'iyyeti's- sâliha... bî-zikri du'âhi fi'l-âhireti sevâben vâfiren ve ni'men fâhire...

DİKDÖRTGEN LEVHADAKİ YAZILAR

1- fî seneti sitte ve sitte mi'e tî/

2- Ketebehû Muhammed El-harâm

3-...../

4- Amile

5- ... el-kelâm ve's-selâm./

6- Ve's-salatû fi'l-evvel ve'l-âhir

7- 'Alâ-silsileti ümmeti'l-Muhammed /

8- Salâtun Vâfire¹⁶⁶

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre köprü, Oğuz oğlu Sabıküddin Ebu'l-Vefâ İlyas Bey tarafından yaptırılmıştır. Vasiyeti üzerine de M. 1209 yılında Ebû Hamid Hacı Mehmed bin İlyâs tarafından tamîr ettirilmiştir. Ketebe bölümünde ise tarih ve Mehmed adında bir hattatın adı geçmektedir.

¹⁶⁶ Kitâbenin farklı okunuşları için ayrıca Bkz. GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C:I, s.263, ÇULPHAN, Cevdet: a.g.e. s.58,59.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbede dikkati çeken en önemli özellik, yazıların farklı alanlar üzerinde yer almasıdır. Bunun nedeni, taşın antik bir lahite ait olmasıdır.¹⁶⁷ Lahit üzerinde yer alan boşluklara yazılan yazılar, alana sığdırılma zorunluluğu nedeniyle kötü bir görünüme sebep olmuştur.

Birinci satır, üstte tek satır halinde lahitin çerçeve kısmının üzerine yazılmıştır. İkinci satırdan başlayarak dokuz satırın yer aldığı metin bölümü, birinci satırın devamı niteliğindedir. Kitâbenin içinde enine dikdörtgen bir çerçeve içinde ketebe kaydının ve tarihin yer aldığı yazılar bulunmaktadır. Bu çerçevede yer alan sekiz satırlık metin, kitâbenin diğer yazılarına dik bir şekilde yazılmıştır.

Kitâbenin yazıları Selçuklu döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Satırlar için ayrı bir kartuş uygulaması yapılmamıştır. Yazıların geneli bütünlükten ve âhenkten uzaktır. Kitâbede harflerin kalem kalınlığı ve ölçüleri birbirini tutmamaktadır. Birinci satırdaki *والجود (ve'l cûdu)*, ikinci satırdaki *الموقر (el-muvakkar)*, üçüncü satırdaki *الله (Allah)* lâfzı, beşinci satırdaki *اسبحسالار (ispahsalâru)* kelimeleri bu ölçü farklılığı için örnek gösterilebilir.

Beşinci satırın son kelimesi olan *المؤيد (el-müeyyid)* kelimesiyle birlikte alttaki bütün satırlarda harfler sıkışmıştır. Son satırlar üstteki satırlara doğru küçülmüş ve kelimeler birbiri üzerine binerek görünümü bozmuştur. Güzel ve ölçülü yazmanın esas olduğu hat sanatının estetik kurallarından bağımsız bir şekilde yazılan kitâbe sanatsal yönünden çok, tarihsel veriler içermesi bakımından önemlidir.

¹⁶⁷ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: 1, s.262; ŞENSOY, Neşe: Afyon ve Çevresindeki İncelenmemiş Türk Mimari Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İslâm Sanatı kürsüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul-1981, s. 66.

Vav, fe, mim, he, kâf gibi harflerde gözler hakkedilmemiştir. Satıra oturuş ve meyil bozuk olup düşey vurgulu elif ve lâm gibi harflerde paralellik yer almamaktadır.

Dikdörtgen çerçeve içinde yer alan yazıların kalem kalınlığı metinde kullanılan kalemin kalınlığından daha incedir. Kitâbenin tamamında şedde, cezm, hareke kullanılmazken, mühmel işaretler ile süsleme işaretleri de bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıda tamîr kitâbesi yoktur.

4.1.3. Askerî Mimarî

4.1.3.1. Afyonkarahisar Kalesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : III. Jeolojik zamanda patlamış ve sönmüş yanardağ ağzı olan yerden 226 m. yükseklikteki trakit bir kaya kütlesi üzerinde yer alan kale, stratejik önemi bakımından insanların savunma amaçlı kullandığı bir yer olmuştur.¹⁶⁸

M.Ö. 1350 yıllarında Hitit kralı II. Murşil zamanında Arzava seferinde mustahkem mevkî olarak kullanılmıştır. Kale, bu dönemde *Hapanuva*, Roma ve Bizans Döneminde *Akroenos*, Selçuklu Döneminde de *Karahisar* adıyla anılmıştır.¹⁶⁹ Aşağı kale, yukarı kale ve orta kale olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.¹⁷⁰

Kale surları Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubâd zamanında kale dizdarı Bedreddin Gevhertaş tarafından onarılmış, ayrıca lâcivert çinileriyle tanınmış bir

¹⁶⁸ GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s. 34; İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 218; YÜKSEL, İbrahim: a.g.e. s. 91; İLASLI, Ahmet, M.UYAN: "I.Türk Öncesi Eserler", Afyonkarahisar Kütüğü C: 1, AKÜ Y., Afyon-1999, s. 275.

¹⁶⁹ İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 218.

¹⁷⁰ YÜKSEL, İbrahim: a.g.e. s. 91.

mescid ve yanında saray yaptırmıştır.¹⁷¹ Bu eserlerin kalıntıları günümüzde kale içinde yer almaktadır.

Son dönemde kale surlarının önce Kültür Bakanlığı sonra Afyonkarahisar Valiliği tarafından onarımı yaptırılmıştır.

KİTÂBE : Arapça'dır. Birinci satırın sol üst köşesi kırılmıştır. Bu nedenle satırın son kelimesi okunamamaktadır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait bir inşâ kitâbesi yoktur.

2) TAMİR KİTÂBESİ : I. Alâeddin Keykûbâd dönemine aittir.

RESİM NO : 7

YAPIDAKİ YERİ : Kalenin giriş kapısının sağ üstünde yer almaktadır.

BOYUTLARI : Ölçü alınamadı.

KİTÂBE METNİ :

١— أمر بعمارة هذه الدار العالی فی ایام

٢— دولة السلطان المعظم علاالدنيا

٣— والدین أبو الفتح کيقباد بن کيخسرو برهان امير المومنين

¹⁷¹ İLASLI, A.,M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s. 218.

TRANSKRİPSİYONU :

1- Emera bi-‘imâreti hazîhi’d-dârü’l-‘aliye fi

2- Eyyâmi devleti’s-sultânî’l-mu‘azzam ‘Alâ’üd-dünyâ

3- Ve’d-dîn Ebû’l-feth Keykubâd bin Keyhüsrev Burhanü emîrû’l-mü’minîn¹⁷²

ANLAMI : “Bu büyük yapıyı yüce sultân, din ve dünyanın ulusu, ülkeler fatihi Keyhüsrev oğlu Keykubâd emîrû’l-mü’minîn burhânı (yaptırdı).”

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Enine iki cetvelle üç satır halinde bölünen kitâbe, Selçuklu dönemi özelliklerini taşımaktadır. Satır nizâmında yazılmıştır ve satıra sığmayan kelimeler de alttan yukarı doğru istiflenmiştir.

Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harflerin dikliği ve paralelliğinde sorun yoktur. Genelde harflerin kalınlıkları aynıdır. Elif harfleri yukarıdan aşağı doğru aynı kalınlıkta yazılarak altta sola doğru kıvrılmıştır.

Ölçülerde, özellikle de harflerin yatay açılımlarında genişlemeler görülmektedir. Birinci satırda yer alan, هذه الدارالعالی (hazihi’d-dârü’l-‘âliye) kelimesindeki zel ile dal, ikinci satırdaki دولةالسلطان (devletü’s-sultân) kelimesindeki dâl ve tı harfleri ile المعظم (el- mu‘azzam) kelimesindeki ayın gereğinden daha büyük yazılmıştır.

¹⁷² Kitâbenin farklı okunuşu için ayrıca bkz; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C:I s. 259; YÜKSEL, İbrahim: a.g.e. s. 95.

Yazının tamamında yuvarlak hatlar, başarıyla uygulanmıştır. Çok fazla harekenin bulunmadığı kitâbede bir uygulama dikkat çekicidir. Birinci ve ikinci satırda bulunan tüm ayın harflerinin üzerinde hemzeyi andıran bir işaret yer almaktadır. İmlâ gereği buralarda hemze bulunmamalıdır. Kitâbenin genelinde boş kalan diğer yerlerde de bu işaretin bulunmaması altındaki ayın harfini simgeleyen mühmel işaret olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Hat sanatında ayın harfinin mühmel işareti küplüdür ve harfin altında yer alır.

Kitâbenin noktaları yuvarlak olup, beş adet tirfilin bulunduğu kitâbede cezmler dairevî şekilde ve kalem kalınlığında yazılmıştır.

4.2. OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ

4.2.1. Dinî Mimarî

4.2.1.1. Adayze Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Aftal Mahallesi, Molla Bahşi Adayze sokağında yer alır. Camii kale eteğine doğru çıkan yolun sağ tarafında evler arasındadır. Camiyi 1649 yılına ait mahkeme kaydına göre, Mollabahşi adlı hayırsever bir kişinin yaptırdığı bildirilmektedir.¹⁷³ Kesme taştan çatılı olarak inşa edilen camii, Hacı Hamzaoğlu Hacı Ali İbn-i Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır ve taştan küçük bir minaresi vardır¹⁷⁴. Camiinin, Marsilya tipi kiremitle örtülü beş eğimli piramidal çatısı ve evlerle arasında kalan duvarı bulunmaktadır¹⁷⁵. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapça'dır. Kitâbenin üçüncü satırının başında yıpranma söz konusudur.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait bir inşâ kitâbesi yoktur.

2) TAMİR KİTÂBESİ : 1831-32 yıllarında yapılan tamîre aittir.

RESİM NO : 8-9

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısının üstünde yer alır.

¹⁷³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.97.

¹⁷⁴ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 17-18.

¹⁷⁵ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 553, 02 Nisan 1991.

BOYUTLARI : 47x30 cm.

KİTÂBE METNİ :

١- ان الصلوة كانت على المؤمنين كتاباً موقوتاً

٢- صاحب الخيرات والحسنات خاندان قديم حاجى على زاده

٣- حاجى مصطفى اغا حامدالله تعالى سنه ١٢٤٧ كتبه محمد امين الراسخ

TRANSKRİPSİYONU :

1- “İnne’s-salâte kânet ale’l mü’minîn kitâben mevkûtan”¹⁷⁶

2- Sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât hânedan-ı kadîm Hacı Ali-zâde

3- Hacı Mustafa Ağa Hamdullâh Te‘âlâ sene 1247 Ketebehû Mehmed Emîn Er-râsihu¹⁷⁷

ANLAMI :Kitâbeye göre camii, H. 1247(M.1831-32) yıllarında Hacı Ali-zâde Hacı Mustafa Ağa ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre cami bu kişi tarafından tamîr ettirilmiş olmalıdır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Taş üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

¹⁷⁶ KUR’AN: Nisa (4) 103. Âyet. “Çünkü namaz mü’minler üzerine vakitli olarak farz olmuştur.”

¹⁷⁷ Kitâbenin farklı okunuşları için ayrıca bkz; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 97; TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 553, 02 Nisan 1991.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Camiinin giriş kapısı üzerinde yer alan kitâbe enine dikdörtgen bir mekân içinde 1 cm.'lik iki yatay cetvelle üç ayrı bölümde yazılmıştır.

Her üç bölümde satır düzeninde yazılan harfler sade temiz ve ince bir işçilikle yazılarak hakkedilmiştir. Daha çok ikinci ve üçüncü satırda kelimeler alttan yukarı doğru yazılarak istiflenmiştir.

Birinci satırda yer alan kelimelerin sonunda yer alan nûn, vav ve ye gibi çanaklı harflerin uç kısımları bir sonraki kelimelere bitişik yazılmıştır. Satırda bir bütünlük yaratan bu uygulama, ikinci satırda mim, râ ve dâl harflerinde görülmektedir. Bu bölümde yer alan hacı kelimesindeki ye, ya-ı makusi şeklinde yazılmıştır. Yine aynı kelimenin ha hecesindeki elif harfi sonrasında gelen على زاده (*Ali-zâde*) kelimesinin baş harfi olan ayın harfi, fem-i sa'leb biçiminde uygulanmıştır. زاده (*zâde*) kelimesinin son harfi he, dal ile birleştirilerek yazılmıştır.

Üçüncü satırın ilk iki kelimesi tahrip olmuştur. Ancak kelimelerin son harfleri olduğu düşünülen tı, fe harfleri okunabilmektedir. Aynı satırda الله (*Allah*) lafzı üzerinde yer alan تعالى (*te'âlâ*) kelimesindeki elif , lâm harfiyle birleştirilerek yazılmış ve ye harfi ya-ı makusi şeklinde sonlandırılmıştır.

سنة (*Sene*) kelimesi, satır düzeninden farklı bir şekilde meyilli olarak yazılmış ve sondaki he harfî, geçmeli bir kalp şeklinde sonlandırılmıştır.

Boru kâf ile yazılan كتبه (*ketebe*) kelimesinin baş kısmının eğimi محمد (*Muhammed*) kelimesinin ha harfinin eğimi ile verilmiş, devamında mim harfî, kâf'ın ortadaki vurgusuyla bitleştirilmiştir.

الراسخ (*Emin*) kelimesinin nûn harfî nun-ı râ ile, hemen üzerinde yer alan الراسخ (*er-Rasihu*) kelimesinin sin harfî de keşîdeli olarak yazılmıştır.

Kitabenin genelinde noktalar temsil ettikleri harflerden daha uzakta bulunmaktadır. Cezm, hareke ve şeddenin kalem kalınlığından daha ince yazıldığı kitâbede, mühmel harf işaretlerine yer verilmemiştir.

4.2.1.2. Ak Mescid

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Ak Mescid klasik Osmanlı tarzındadır¹⁷⁸. Akmescid mahallesi, Akmescid Zaviye sokak, Akmescid dağ sokağın birleştiği köşede yer almaktadır¹⁷⁹.

Cami kapısının kuzey tarafında banîsi Ketanîoğlu Hacı Hamza efendinin mezarı bulunmaktadır¹⁸⁰. Bir büyük kubbe ve son cemaat mahalli üzerinde iki küçük kubbe vardır¹⁸¹. Kubbe kurşun kaplama olup on iki gen kasnak tarafından çevrelenmiştir¹⁸². Minare, taştan yapılmıştır ve caminin kuzeyinde yer alır. Tabanı, doğu cephesinin ortasında, kare planlı prizmatik kaideli olup yarıdan sonra sekizgen formlu biçimde yükselen üç basamak halindedir. Son cemaat yeri ahşap tavanlı olup, bölünerek kadınlar mahfili olarak düzenlenmiştir¹⁸³. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapça'dır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M.1397 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 10

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısı üzerinde yer almaktadır.

¹⁷⁸ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 13.

¹⁷⁹ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Akmescid Camii". S: 252, 07 Nisan 1990.

¹⁸⁰ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 252, 07 Nisan 1990.

¹⁸¹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 13.

¹⁸² TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 252, 07 Nisan 1990.

¹⁸³ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 252, 07 Nisan 1990.

BOYUTLARI : 54x51 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— قال الله تعالى عزوجلّ وأنا لمسجد لله فلا تدعو مع الله احدا وقال النبي

٢— عليه السلام من بنى مسجد لله تعالى بنى الله له بيتاً في الجنة صدق رسول الله

٣— بنى هزمسجد الشريف المبارك حاجي حمزه بن الحاج حسن الكتاني في تاريخ سنه ثمانمائه

TRANSKRİPSİYONU :

1- Kâla'llâhu Te'âlâ 'azze ve celle "ve enne'l-mesâcide li'llâhi fe-lâ ted'û ma'allâhu ahaden"¹⁸⁴ ve kâle'n-nebî.

2- Aleyhi's-selâm "men benâ mesciden li'llâhi te'âlâ bena'llâhu lehu beyten fi'l-cenneti"¹⁸⁵ sadaka Resûlu'llâh.

3- Benâ hâzel-mescidi's-şerîfi'l-mübârek Hacı Hamza bin el-Hâc Hasan el- Ketânî fi-târîh sene semâne-mi'e.¹⁸⁶

ANLAMI :Kitâbeden anlaşıldığına göre camii, H. 800 (M.1397) yılında Hacı Hasan el-Kettânî oğlu Hacı Hamza tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

¹⁸⁴ KUR'AN: Cin Sûresi (72), 18. Âyet: "Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın(ve kulluk etmeyin)".

¹⁸⁵ MÜSLİM: Sahih, Kitâbü'l Mesâcid, C: 1, 533, Çağrı Yay., İstanbul-1992, s.378.

¹⁸⁶ Kitâbenin okunuşu için ayrıca bkz; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 101; UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı: a.g.e. s. 22; GÖNÇER S.: a.g.e. C: 1, s. 356; Vakıf Abideler, s. 104; AYGEN, M.Saadettin: a.g.e. s. 12; ATABEK, Ö.Fevzi: Afyon (Vilâyeti) Tarihçesi, 2. Fasikül, (Yay. Haz: Turan Akkoyun), AKÜ Y., Afyon- 1997, s. 161.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe kalınlığı 1,5 cm.lik iki cetvelle ayrılan üç satıra ve enine dikdörtgen bir çerçeve içine yazılmıştır.

Harfler zeminden ayrılacak keskinlikte ve okunabilir durumdadır. Yazı her üç satırda da girift bir şekilde, alttan yukarı doğru yazılarak istiflenmiştir.

Düşey harflerin vurguları bir bütünlük arz etmektedir. Elif ve lâm harflerinin birbirine paralelliği, yazılarda ahengi sağlayan önemli bir etkidir. Aynı ahenk, harflerin yatay vurgularında farklılaşmalar göstererek düzenin bozulmasına ve okumanın azalmasına sebep olmuştur.

Kaf , mim , ayın , fe , he ve vav gibi gözlü harflerde yeteri kadar kapalı alanlar gösterilememiştir.

Birinci satırdaki ve وائالمساجد (*enne'l-mesâcide*), ve واحدا (...u ahaden) kelimelerinde vav harfinde göz olması gereken alan hakkedilmemiştir. Bu bölümde yer alan مع الله (*ma'allâhu*) kelimesindeki ayın harfinde, ikinci satırda yer alan عليه السلام (*aleyhi's-selâm*), من (*men*), مسجد (*mescid*), kelimelerinde yer alan mim harflerinde ve üçüncü satırdaki حمزه (*hamza*) kelimesindeki he harfi ve فى (*fi*) kelimesindeki fe harfinde de aynı sorun gözlenmektedir.

Satırlar arasında الله (*Allah*) ismi istif düzeni içerisinde kelimelerin üstünde yer almaktadır. Kitâbenin tamamında yer alan lâm, ye ve nûn harflerinin çanakları daha basık ve gereken kalem hakkından daha geniş bir şekilde yazılmıştır. بنى (*Benâ*) فى (*fi*) ve الكتانى (*el-Ketâni*) kelimelerindeki ya-ı makusu istifin giriftleşmesine büyük bir katkı sağlamıştır.

Harfler arasında şedde, cezm, med ve hemze kullanılmamıştır. Noktalar köşeli, ancak kalem kalınlığından daha ince bir şekilde yazılmıştır. Kullanılan harekeler de yine ince kalemle yazılmıştır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait bir tamîr kitâbesi yoktur.

4.2.1.3. Arap Mescidi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Afyonkarahisar’da kendi adındaki mahallede bulunan Arapmescid, önce minaresiz tek kubbeli bir mescid iken onarılıp genişletilmiş ve minber konularak camii yapılmıştır.¹⁸⁷ Arap Dede diye tanınan kişinin Arap Mescidinin ilk yaptıranı olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁸ Camiinin minaresi tuğladan olup, külâhı da camdan yapılmıştır.¹⁸⁹ Minare, yarısı ana mekan duvarıyla kaynaşmış, sekizgen prizmatik formlu, bir sıra taş, üç sıra tuğla biçiminde almaşık düzende yapılmış bir kürsü üzerine oturmaktadır.¹⁹⁰ Camiinin kubbesi kurşunla kaplı olup onikigen bir kasnakla çevrelenmiştir.¹⁹¹ Türbe, minare kürsüsü ile ana mekânın batı duvarına yaslanmış üstü Marsilya tipi kiremitli kırma çatı içi aynalı tonoz örtülü küçük bir odacıktır. Camiinin mihrabı ise mermerle kaplanmıştır.¹⁹² Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Türkçe’dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : 1809 yılına ait tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 11-12

¹⁸⁷ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: II, s. 281.

¹⁸⁸ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: II, s. 283.

¹⁸⁹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 15.

¹⁹⁰ TOPBAŞ, Ahmet: “Afyonkarahisar Camileri: Arap Mescidi Camii”, S: 260, 17 Nisan 1990.

¹⁹¹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 15; TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 260, 17 Nisan 1990.

¹⁹² TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 260, 17 Nisan 1990.

YAPIDAKİ YERİ : Camiinin batı cephesinde yer alan giriş kapısı üzerinde, diğer tamir kitâbesinin sol yanında yer alır.

BOYUTLARI : 71x65 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱— تعالی الله زهی زیبا عبادتخانه عبادّه/ بو درگاه معلاً بیت معمور اولدی زهّاده

۲— دلی عاشوکی دهریک مرورایله خراب ایکن/ عمارت ایلدي حاجی محمد طرز رعانده

۳— لوجه الله بو رتبه خیره سعی و اهتمام اتمک / تداریک اتمه دین ذادوزخائریوم میعاده

۴— مقام اولیا الله حقاً ایلدي احیا / خدا اخر ایله ماجور ایلیه دنیا و عقباده

۵— دعا ایذب کورنلردیدیلر تعمیرنه تاریخ/ بو والا سجده کاهه واقف ثانی عمرزاده

۶— سنه ۱۲۲۴ / جمازی الاول فی ۲۱

TRANSKRİPSİYONU :

1- Te‘alâ‘llâh zehî zîbâ ibâdethâne ‘ubbâde / Bu dergâh-ı mu‘allâ beyt-i ma‘mûr oldı zühhâda

2- Dil-i ‘âşık gibi dehrin mürur ile harâb iken/ ‘İmaret eyledi Hâcı Muhammed tarz-ı ra‘nada.

3- Li-vechi'llâh bu rütbe hayra sa'y ü ihtimâm etmek / Tedârîk etmedin zâd ü zehâir yevm-i mî'âda¹⁹³

4- Makâm-ı evliyâu'llâhı hakkâ eyledi ihyâ/ Hudâ ecriyle me'cûr eyleye dünyâ vü 'ukbâda.

5- Du'â edip görenler dediler ta'mirine târîh/ Bu vâlâ secdegâha vâkîf-ı sâni Ömer-zâde.

6- Sene 1224 / Cemâzîye'l-evvel fî 21.¹⁹⁴ H.1224(M. 04 Temmuz 1809)

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre H. 1269 tarihinde camii, Ömer-zâde hacı Mehmet Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Harflerin üzeri siyah renk ile boyanmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe, yanları kaşkemer şeklinde biçimlenmiş altı satır ve iki dizin halinde, on iki kartuştan oluşmaktadır. İlk beş satırı oluşturan on kartuş birbirinin aynı olup, alttaki iki kartuş diğerlerine göre daha ince yapılmıştır. Kartuşların arasındaki boşluklar sadedir ve herhangi bir desen içermez. Satır nizâmında yazılan kitâbede kelimeler, alttan yukarı doğru yazılmıştır.

Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harfler küt ve tokçadır. Kelimeler birbirine yakın yazılmıştır. Bundaki amaç, metnin kartuşa sığdırılma zorunluluğudur. Mim, vav ve kaf gibi harflerin gözleri kapalı kalmıştır. Ayın, hâ harflerinde mühmel harf

¹⁹³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z.POLAT: a.g.e. s. 107.

¹⁹⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca bkz; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z.POLAT: a.g.e. s. 107; SENCER, B.Sıtkı: "Afyon Kitâbeleri", Taşpınar (Afyon), S: 89-91, Haziran-Ağustos 1942, s. 122; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: II, s. 282.

işaretleri kullanılmıştır. Özellikle birinci satırın ikinci bölümünde اولدى زهّاده (*oldı zehhâde*) kelimelerinin altında yer alan ve hâ mühmel işaretini andıran hareketler, tirfil ve tırnak gibi süsleme işaretleriyle benzeşmektedir. Bu uygulamaya beşinci satırın ikinci mısrasında yer alan عمرزاده (*Ömer zâde*) kelimesinin altında da görülmektedir. Bunun yanında he ve ayın harfleri için kullanılan mühmel işaretler yerinde kullanılmıştır.

Hareke, âsâr, kalın cezm, şedde, tirfil ve hemze kullanılmış ve bunlar kalem kalınlığında yapılmıştır.

Alttaki son iki kartuşun içinde tarih yer almaktadır. İlk kartuşta سنه (*sene*) kelimesinin sin harfi keşîdeli bir şekilde yazılmıştır. Son kartuşların içinde sapları kaşkemer şeklinde yapılmış üç yapraklı bir motif süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. (Bkz. Şekil 1)

3) TAMİR KİTÂBESİ	: 1852 yılına ait tamir kitâbesidir.
RESİM NO	: 13-14
YAPIDAKİ YERİ	: Camiinin batı cephesinde yer alan giriş kapısı üzerinde, diğer tamir kitâbesinin sağ yanında yer alır.
BOYUTLARI	: 56.5x54 cm.
KİTÂBE METNİ	:

۱— بو زیبا مسجد دارعبادت / نمایاندر جوارنده کرامت

۲— خرابه مشرف اولمش نیچه دملر/ چیقوب براهل همت ایتدی غیرت

۳— عمرزاده حاجی محمد اغا / قزی فاطمه قادین اهل ثروت

٤— ايدوب صرف همم تاريخي ايجون / نه تعمير بلکه تجديداعمارت

٥— عرب ده ده ديمش تاريخن انك / وي ره اجرينه سبحان دار جنت ١٢٦٩

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bu zîbâ mescid-i dâr-ı ‘ibâdet / Nümâyândır civârında kerâmet

2- Harâba müşrîf olmuş nice demler / Çıkub bir ehl-i himmet itdi gayret

3- Ömerzâde Hacı Muhammed Ağa / Kızı Fâtıma Kadın ehl-i servet

4- İdüp sarf-ı himem târîhi için / Ne ta‘mîr belki tecdîden ‘imâret

5- ‘Arab Dede dimiş târîhin ânın / Vire ecrîne Sübhan dâr-ı cennet. 1269 (M. 1853)

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre Ömerzâde Hacı Muhammed Ağa’nın kızı Fâtıma Hanım tarafından M.1853 yılında tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî ta’lîk

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Harflerin üzeri siyah renk ile boyanmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe dikey bir dikdörtgen çerçeve içinde araları cetvelle bölünmüş, on ayrı mısranın beş satır halinde yazılmasından meydana gelmiştir.

Tarih altta ortada müstakil bir şekilde yer almaktadır. Zemin açık renk olup harfler siyaha boyanmıştır.

Kitâbede ilk göze çarpan, harflerdeki kalem hakkının yeterince verilememiş olmasıdır. Özellikle elif harfleri arasındaki farklılaşma, harflerin birbirine olan

paralelliklerindeki kusurlar, bütünlüğü etkileyen önemli faktörlerdir. Bu harflerde görülen sorun, diğer harflere de yansımıştır. نمایاندر (*Nümâyândır*) kelimesinde yer alan dal harfi hemen yanında yer alan جوارنده (*civârında*) kelimesindeki dal harfinden daha büyük ve daha diktir. Kitâbenin birçok satırında yer alan vav, nun, ayın, re harflerinde de gözlenen bu durum, satır düzeninde yazılan bu terkîbin, ahenk ve dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. İkinci mısranın solundaki cetvelin içinde başında yer alan چيقوب (*çıkub*) kelimesindeki kaf harfi çok sıkışmış ve olması gerekenden daha küçük yazılmıştır.

Yine bu özellik de kitâbenin genelinde gözlenebilen bir sorundur. Bu tarz uygulamalar, metnin satır için ayrılan bölüme sığdırılma zorunluluğu nedeniyle, yazının plastik değerinden ve yazım kurallarından uzaklaşılmasını da beraberinde getirmiştir. Nun, sin, lâm, şın ve ye gibi çanaklı harflerin tamamında görülen deformasyon ile çanakların birbiriyle uyumsuz olduğu gözlenmektedir. Noktalar ta'lik yazının nokta ölçüsünden uzak, dört köşesi de keskin bir şekilde yapılmıştır.

4.2.1.4. Arasta Mescidi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Sinan Paşa mahallesi Yemenciler sokakta Bakırcılar çarşısı içinde, güneyinde küçük bir avlu, doğu ve batısında dükkanlar ile çevrili bir camiidir¹⁹⁵.

Camii daha önce Germiyanlar Mescidi olarak adlandırılırken Arasta ismini almıştır.¹⁹⁶ Yapı kare planlı olup¹⁹⁷, tek kubbelidir.¹⁹⁸ Caminin kuzey-batı köşede duvar üzerinde yükselen tuğla gövdeli minare diğer minarelere göre kısadır.¹⁹⁹ Camiinin yarım küresel formdaki kubbesi ile örtülü ana mekânda kubbeye geçiş,

¹⁹⁵ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Arasta Mescidi", Afyon Zafer Gazetesi, S: 256, 12 Nisan 1990.

¹⁹⁶ ÜÇER, S. Sırrı: a.g.tez., s.45.

¹⁹⁷ TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 256, 12 Nisan 1990.

¹⁹⁸ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C: II, s. 342.

¹⁹⁹ TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 256, 12 Nisan 1990.

köşelerdeki yedi pandantifle yapılmıştır²⁰⁰. Camiinin güney cephesinin ortasında, sivri kemerli nişi alçı, çevresi mermer kaplanmış mihrap bulunur. Minber ise demir doğramadır²⁰¹. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Üzerine uygulanan yağlı boya nedeniyle görünümü bozulan kitâbenin harfleri seçilemeyecek derecede araları dolmuş ve okunaklılık yok denecek kadar azalmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1355 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 15-16

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısının üzerindeki pencerenin sağ yanında yer alır.

BOYUTLARI : 50x43 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٢ — إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ مِنْ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

٣ — قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ بَنِي مَسْجِدِ اللَّهِ تَعَالَى بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا مِثْلَهُ فِي الْجَنَّةِ

٤ — بَنَى هَذَا الْمَسْجِدَ الْمُبَارَكُ الْحَاجُّ خَوَاجَه إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدٍ غَفَّرَ اللَّهُ لَهُ

٥ — وَدَعَا مَنْ فِي تَارِيخِ أَوْ آخِرِ شَعْبَانَ سَنَةِ سِتِّ وَخَمْسِينَ سَبْعِمِائَةٍ

²⁰⁰ TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 256, 12 Nisan 1990.

²⁰¹ TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 256, 12 Nisan 1990.

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm “innemâ ya'muru mesâcida'llâhi men âmene bi'llâhi ve'l-yevmi'l-âhiri”²⁰²

2- Kâle'n-Nebî 'aleyhi's-selâm “men benâ mesciden li'llâhi te'âlâ benâ'llâhu lehû beyten mislihi fi'l-Cenneti”²⁰³

3- Benâ hâze'l-mescidi'l-mübârek el-Hâc Hoca İsmail Bey bin Mehmed gaffera'llâhu lehû

4- Ve de'â li-men fi târîhi Evâhir-i şâ'bân sene sitte ve hamsîne seb'a mie.

H. Evahir-i şaban 756 (M. Ağustos 1355).²⁰⁴

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre Hoca Mehmet oğlu Hacı İsmail Bey tarafından 1355 yılının ağustos ayında yapılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Araştırma sırasında yapım kitâbesinin²⁰⁵ çekilen fotoğrafından ve estampajından yazının üslup tahlilini yapmak, üzerindeki boyama işleminin harfler arasındaki boşlukları doldurması nedeniyle çok güç olmuştur.

²⁰² KUR'ÂN: Tevbe (9)18. Âyet, “Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman edenler i'mar eder”.

²⁰³ MÜSLİM: a.g.e, C: 1, 533, s. 378.

²⁰⁴ Kitâbenin farklı okunuşu için ayrıca bkz; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 113; ÜÇER, S. Sırrı: a.g.tez., s.45; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C: II, s. 342.

¹⁹⁴ Afyonkarahisâr müzesi envanterinde yer alan fotoğraftan yararlanılarak üslup tahlili yapılmıştır.

1 cm.lik üç cetvelle dört enine dikdörtgen içine yazılan kitâbe Beylikler dönemi kitâbeleriyle benzer özellikler taşımaktadır.

Harfler sanki negatif alan bırakılmaksızın yazılmıştır. Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harfler birbirine bitişik yazılmış ve yukarıdan aşağıya doğru bir incelme söz konusudur. Diğer harfler kısa ve küt bir biçimde yer almaktadır. Harfler arasında aynılıklar sağlanamamıştır.

Okunaklılığı olmayan kitâbede çok nadir nokta kullanılmıştır. Hareke, cezm, şedde, süs ve mühmel işaretler yoktur.

Sanatsal değeri olmasa da yapı hakkında en eski bilgileri içermesi bakımından önemli bir vesîkadır.

2)TAMİR KİTÂBESİ :1893-1894 yıllarında yapılan tamire ait kitâbedir.

RESİM NO : 17-18-19

YAPIDAKİ YERİ :Giriş kapısının üzerindeki pencerenin sol yanında yer alır.

BOYUTLARI : 51x48 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱— سلطان حميدك قيل تماشا بي حساب آثارنى

۲— هيچ بر عصر خاقان كبيرك كورمدي آثارنى

۳— ميرآلاى اسماعيل بکله اهل خير همت ايدب

٤— هم پادشاهمزيك يشا قلدي تاريخ اعمارنى ١٣١١

TRANSKRİPSİYONU :

- 1- Sultan Hamîd'in kıl temâşâ bî-hesâb âsârını
- 2- Hîç bir 'asır hâkân-ı kebîrin görmedi âsârını
- 3- Mîr-alây İsmâ'îl Beyle ehl-i hayır himmet idüb
- 4- Hem pâdişahımız bin yaşâ kıldı târîh-i i'mârını. 1311

ANLAMI : Kitâbeye göre, Sultân İkinci Abdülhamid'in emriyle, Miralay İsmail Bey tarafından 1893 yılında tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : 1 cm.lik üç cetvelle enine dört ayrı dikdörtgen içine yazılan kitâbe, satır nizâmında yazılmıştır.

Hareke, şedde ve hemzenin bulunmadığı kitâbede elif, lâm gibi düşey vurgulu harfler birbirine paralel ve satıra oturan diğer harflerle uyumludur. *(bî-hesâb)* بي حساب, *(görmedi)* كورمدي ve *(kıldı)* قلدي kelimelerinde bulunan ye harfi geriye keşîdelenerek satırın üst bölümünde ya-ı makusî şeklinde yazılmıştır. Üçüncü satırın sonunda yer alan *(himmet)* همت kelimesinde mim ve te harfleri arasında mim harfine ait bir diş eksiktir. İlk iki satırda yer alan âsârını kelimelerinde kullanılan râ harfleri mukavver halleriyle yazılmıştır. Noktalar köşelidir. Mühmel harf işaretlerine yer verilmemiş ve süs işareti olarak yalnızca tirfil kullanılmıştır.

Genel âhenk ve düzen açısından kitâbede sorun bulunmamaktadır. Ancak, üzerine uygulanan yağlı boya ların oluşturduğu katman nedeniyle okunaklılık ve estetik değeri kaybolmuştur.

4.2.1.5. Başçeşme Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Efecik mahallesinde (Baş çeşme mahallesi) Burmalı çeşme sokağındadır.

Plan itibarı ile kareyi andıran camii tek kubbeli olup kubbesi kurşun ile kaplanmıştır²⁰⁶. Tek şerefeli minaresi camiinin kuzeybatı kesiminde yer alır²⁰⁷. Pabuç araları tuğla ile örülmüş taş üçgenlerle tuğla gövdeye geçmektedir.²⁰⁸

Camiinin güneyindeki hazirede H.907 yılında yeni camiinin yapılmasından 6 yıl sonra ölmüş olan camiinin bânîsi İlyasoğlu Hacı Mustafa Bey'in mezarı ve bir başka mezar bulunmaktadır²⁰⁹.

KİTÂBE : Arapça'dır. Üçgen bir alınlık içine yazılmıştır. siyah zemin üzerine harfler, altın yıldız renginde boyanmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıda inşâ kitabesi mevcûd değildir.

2) YAPIM KİTÂBESİ : 1868-1869 yıllarındaki tamire ait kitâbedir.

RESİM NO : 20-21

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısı üzerinde yer almaktadır.

²⁰⁶ YÜKSEL, İ. Aydın: a.g.e. s. 3; TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Başçeşme Camii", S: 255, 11 Nisan 1990, AYGEN, M. Saadettin:a.g.e.s. 20.

²⁰⁷ TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 255, 11 Nisan 1990.

²⁰⁸ YÜKSEL, İ. Aydın: a.g.e. s. 3.

²⁰⁹ TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 255, 11 Nisan 1990; AYGEN, M. Saadettin:a.g.e.s. 20; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C: II, s. 222.

BOYUTLARI : 92x46 cm.

KİTÂBE METNİ :

١- هو

٢- قد بنا هذا المسجد

٣- الشريف الحاج مصطفى بن

٤- الحاج الياس في سنة احدى وتسعه مائه

٥- وعمّر في سنة خمس وثمانين و مأتين والـف

TRANSKRİPSİYONU :

1- Hû

2- Kad benâ hâze'l-mescid

3- Eş-şerîf el-Hâc Mustafa bin

4- El-Hâc İlyas fi-sene ihdâ ve tis'a-mi'e H.901(M.1495-96)

5- Ve 'ammere fi-sene hamse ve semânîn ve mie'teyn ve elf (H.1285/M.1868-69)²¹⁰

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre, Hacı İlyasoğlu Mustafa Bey tarafından (H. 901/ M. 1495) yılında yaptırılmış ve M. 1869 yılında tamîr edilmiştir.

²¹⁰ ÜÇER, S. Sırrı: a.g. tez, s. 79; UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı: a.g.e. s. 37; ATABEK, Ö. Fevzi: a.g.e. s. 164, KARAZEYBEK, Mustafa, Y. İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 131.

YAZI TÜRÜ : Celî Ta'lik

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Camiinin kitâbesi enine beş ayrı cetvelle ayrılmış bir üçgen ile sınırlanmış beş satırdan oluşmaktadır. 1 cm.lik cetvellerin uç kısımları taçlandırılmak suretiyle birleştirilmiş ve üçgeni çevreleyen cetvelle yazı arasındaki bölümler boş bırakılmıştır.

Üst satırda yer alan ve هو (*hû*) yazılı olan bölüm dikine taçlandırılmış ve diğer cetvelli bölümlerden ayrılmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru artarak genişleyen bir satır düzeninde yazılan kitâbenin zemini siyaha, uçları taçlandırılan cetveller ve yazılar altın yaldız rengine boyanmıştır. Boyama işlemi titizlikten yoksundur. Boyamadan kaynaklanan bu kötü görüntü ta'lik yazının plastik değerine zarar vermiştir. Kitabenin genel görüntüsünde ve hattın niteliğinde önemli bir zafiyet yaratan bu uygulama, Afyonkarahisar kitabelerinde sık karşılaşılan bir durumdur.

İkinci satırda yer alan المسجد (*el-mescid*) kelimesindeki sin, üçüncü satırda yer alan الشريف (*el-Şerif*) kelimesindeki şin ve fe harfleri, dördüncü satırdaki الياس (*ilyas*), سنة (*sene*), تسعة (*tis ' a*) kelimelerindeki sin ve في (*fi*) kelimesindeki ye, beşinci satırda yer alan عَمْر (*'ammera*) kelimesindeki ayın, في (*fi*) kelimesindeki ye ile yine aynı satırda bulunan سنة (*sene*) kelimesindeki sin ve خمس (*hamse*) kelimesindeki sin, ma'kus halleriyle yazılarak satırların istenen alana yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Yazıların satıra oturuşu, elif harflerinin birbirine paralelliği, kavisli harflerdeki aynılıklar ve ma'kus yazılan harflerde gerekli kalem hakkı başarıyla uygulanmıştır. Kitâbe, son dönemde sıklıkla uygulanan ta'lik yazı için iyi bir örnektir. Ancak yazının ahengini ve dengesini bozan iki noktayı da belirtmek gerekir. İlki, dördüncü satırda yer alan تسعة (*tis ' a*) ve مائه (*mi'e*) kelimeleri arasında olması gerekenden daha fazla bir boşluk bırakılmıştır. Bu tür bir boşluk, beşinci satırın son kelimesi olan الف (*elf*) kelimesinde de görülmektedir.

4.2.1.6. *Bel Mescidi Camii*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Gökçe Mahallesinde yer alan camii kagir ve üzeri çatılı olarak inşa edilmiştir. Minaresi tuğladan olup, şerefenin altı yeşil çiniler ile süslüdür²¹¹. Camiinin yapılış tarihi tespit edilememiştir. Camii günümüzde de ibadete açıktır.

KİTÂBE : Türkçe'dir. Mermer üzerine yazılan yazılar siyaha boyanmıştır. Bu uygulama zamanla dökülmeler göstermiş ve bazı harflerin okunaklılığında bazı sorunlara neden olmaktadır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Camiye ait yapım kitâbesi yoktur.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1903 yılına ait olan kitâbe tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 22-23-24-25

YAPIDAKİ YERİ : Minarenin kaidesi üzerinde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 76x40 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱۳۲۱ _ ۱

۲ _ ای قدیم وی کریم وی رحیم لاینام / اهل خیرک شافعی اولسون عین بیت الحرام

۳ _ ایلیوب بلمسجدی قومشولری هب اتفاق / بو نشان سجده کاهه ویردیلهر حقا نظام

²¹¹ AYGEN, M. Saadettin:a.g.e. s. 21.

٤ — خمس او قاتره تكبير خدا مزكور اولور / هم محمد مصطفانك نام پاكي اي همام

٥ — وهبيا اسماً حسنادن ديدم تاريخنى / اسم غفار ودود هادى ايله تاريخ تام

ماشأالله — باركالله

TRANSKRİPSİYONU :

1- 1321

2- Ey kadîm ve'y kerîm ve'y rahîm lâ yenâm/ Ehl-i hayrın şâfi'î olsun 'ayn-ı beytü'l-harâm.

3- Eyleyüb Belmescidi komşuları hep ittifâk/ Bu nişân-ı secdegâha verdiler Hakk'â nizâm

4- Hamse-i evkâtde tekbîr-i Hüdâ mezkûr olur/ Hem Muhammed Mustafa'nın nâm-ı pâk-i ey hümam.

5- Vehbiyâ Esmâ-i Hüsnâdan dedim târîhini/ İsm-i Gaffâr Vedûd-ı Hâdî ile târîh-i tâm.

Ma-şâa'llah - Bâreka'llâh

ANLAMI : Kitâbeye göre mescid halk tarafından M. 1903 yılında tamîr ettirilerek camiye çevrilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî ta'lik

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Alçak kabartmadır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Ta'lik yazının girift örneklerinden biri olarak kabul edilebilecek bir düzende yazılmış kitâbedir. 1 cm.lik bir cetvelle dikine, 0.5 cm.lik üç cetvelle enine bölünen ve 24 cm.'lik sekiz kartuştan oluşan enine dikdörtgen çerçeve içinde metin kısmı yer almaktadır. Bu bölümün sağında ve solunda iki adet dikdörtgen kartuş yer almaktadır. Sağdaki kartuş içinde yukarıdan aşağı doğru yazılmış bir *اشأالله* (*Ma-şâ'allah*)²¹² yazısı yer alır. Bu yazının istifi dikkat çekicidir. İstifi yapan hattât tarafından mim ile şın harfinin keşîdeleri ve elifler ortak kullanılmıştır. Alanın yeterli olmayışı, hattâtın istifte böyle bir uygulama yapmasını sağlamıştır. Soldaki kartuş içinde ise aşağıdan yukarı doğru *باركالله* (*Bâreka'llâh*) yazılıdır. Kitâbenin genelini oluşturan metin kısmının hemen üzerinde 22x5 cm. ölçüsünde bir kartuş yer almaktadır. Bu kartuş içinde ١٣٢١ (1321) yazılıdır.

Kitâbenin yazıları satır nizâmında yazılmış ve satıra sığmayan kelimeler alttan yukarı doğru istiflenmiştir. Kitâbenin en önemli özelliği ilk bölümde yer alan *ای* (*ey*) kelimesinde elif harfinin bulunurken, bu kelimedden sonra gelen iki *ای* (*ey*) kelimesinde elif harfi yer almamaktadır.

İkinci satırın ikinci kartuşunda yer alan *بو* (*bu*) kelimesindeki vav harfi, diğer vav harflerine göre daha küçük yazılmıştır. Elif, lâm ve kâf gibi düşey vurgulu harflerin paralelliği ve kalem hakkı yerinde kullanılmıştır. Kitâbedeki ahengi sağlanmasında bu harfler önemli rol oynamıştır.

Keşîdeli kullanılan sin ve şın harflerinde önemli derecede bir meyil hatası gözlenmektedir. Uygun olabilecek keşîde örneği son satırın ilk kartuşunda yer alan *حسنادن* (*hüsnâdan*) kelimesindeki sin harfinin keşîdesidir. Bunun nedeni kelimelerin kartuşa sığdırılma endişesiyle yazılmış olmasıdır. İkinci satırın ilk kartuşunda yer alan *اتفاق* (*ittifâk*) kelimesinin son harfi olan kaf harfinin çanağında dönüş gerçekleştirilememiştir.

²¹² Bu yazının Afyonkarahisâr Vakıf Eserleri adlı eserde yanlış yazıldığı belirtilmektedir. Bu görüş yanlıştır. Bu bölümde yer alan yazının istifini yapan hattât tarafından, mim ile şın harfinin keşîdeleri ve elifleri ortak kullanılmıştır. Hatalı yazılmış veya şın unutulmuş olsaydı *الله* (*Allah*) lâfzının sağında yer alan üç noktanın da yer almaması gerekirdi.

Kitâbede ya-ı makusî uygulaması ikinci satırın ilk, dördüncü satırın son kartuşunda uygulanmış ve diğer ye harfleri çanaklı bir biçimde kullanılmıştır. Ye ve nûn gibi harflerin çanakları da daralarak uzamış gibi görünmektedir.

Sol yandaki kartuşta yer alan بارکالله (*Bâreka'llâh*) yazısına ait olan الله (*Allah*) lâfzı sağ yandaki kartuşta yer alan الله (*Allah*) lâfzına göre daha kötü bir hatla yazılmıştır.

Mühmel işaret, cezm gibi işaretlerden yoksun olan kitâbede yalnızca hemze ve şedde yer almaktadır. Kitâbenin üst bölümündeki iki köşede de turkuaz rengine boyanmış üçgen şekil yer almaktadır. Herhangi bir süsleme elemanı bulunmayan kitâbede ketebe kaydı yoktur.

4.2.1.7. *Burmalı Camii*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Efecik mahallesinde, doğusundaki Burmalı Çeşme sokağın kesiştiği köşede yer alır. Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kapısının beylikler dönemi özellikleri taşıdığı kaynaklarda geçmektedir.²¹³

Ahşap olarak inşa edilen bu mescidin tuğladan tek şerefeli minaresi vardır. Çatısı çorak olup çinko ile örtülü iken ahşap çatı haline getirilmiştir²¹⁴. Daha sonra çinko kaplama Marsilya tipi kiremit ile değiştirilmiş iç mekân duvarla ile ahşap formika ile kaplanmıştır²¹⁵. Camiinin Minaresi kuzeydoğu köşesi ile duvarla kaynaşmış bir biçimdedir.²¹⁶ Burmalı camiinde Burmalı Sultan adlı şahısa ait bir de kabir bulunmaktadır.²¹⁷ Camii günümüzde ibadete açıktır.

²¹³ KARAZEYBEK, M., İLGAR, Y., POLAT, Z.: a.g.e., s. 120; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C: I, s. 387.

²¹⁴ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 22.

²¹⁵ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Burmalı Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 267, 25 Nisan 1990.

²¹⁶ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 267, 25 Nisan 1990.

²¹⁷ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 22.

KİTÂBE : Türkçe'dir. Üzerinde yapılan siyah boya uygulaması kitâbenin kötü görünümüne sebep olmaktadır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Camiye ait yapım kitâbesi mevcûd değildir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1901-1902 yıllarına ait tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 26-27

YAPIDAKİ YERİ : Minare kaidesi üzerinde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 41x29 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — دليل اولدى عبادالله

٢ — تمام ايتدك بعون الله

٣ — شفاعت يارسول الله

(سنه ١٣١٩)

TRANSKRİPSİYONU :

1- Defl oldu 'ibâdu'llâh

2- Tamâm etdik bi-'avni'llâh

3- Şefâ'at yâ resûla'llâh

(Sene 1319) M. 1901-1902

ANLAMI : 1901-1902 yıllarında tamirin tamamlandığını ifade eden manzum bir kitâbedir.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik iki cetvelle üç satır halinde yazılan kitâbe, satır nizâmındadır.

İlk göze çarpan cümle başlarında yer alan süsleme işaretleridir. Birinci ve üçüncü satırda mimli tirfil, ikinci bölümde ise yalnız tirfil kullanılmıştır. İlk satırda yer alan اولدى (oldı) kelimesindeki ye harfi ya-ı makusî, عبادالله (‘ibâdu’llâh) kelimesindeki ayın harfi de fem-i sü‘ban şeklinde yazılmıştır.

İkinci satırda yer alan بعون الله (bi-‘avni’llâh) kelimesinde yer alan nûn harfinin başı sanki bir kâf veya lâm harfinin başı gibi ukarıdan aşağıya doğru gelen düşey vurgulu bir harf görünümündedir. Bu satırda yer alan الله (Allah) lâfzında diğer satırlarda yer alan الله (Allah) lâfızlarından daha büyük yazılmıştır.

Elif ve lâm harfleri zülfeli yazılmış, harflerde bütünlük gözlenmektedir. Noktalar köşeli ve kalem kalınlığında kullanılmıştır. Hemze ve mühmel işaretlerinin kullanılmadığı kitâbede çeker, şedde, kalın cezm ile âsâr yer almaktadır.

4.2.1.8. Cürcani Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Fakih Paşa Mahallesinde yer almaktadır. İshak Fakih, Cürcani ve mahkeme isimleriyle anılmıştır.²¹⁸ Camiinin yapıldığı tarih

²¹⁸ KARAZEYBEK, M., İLGAR, Y., POLAT, Z.: a.g.e., s. 133.

bilinmemekle birlikte Gönül Öney bu caminin yapım yılını M. 1433 olarak belirtmektedir.²¹⁹

Kagir olarak yapılmış camii önden iki kat görünümünde olup ahşap damlı ve ilk zamanlarında minaresiz bir camiidir.²²⁰ Ortada iki adet silindirik prizmatik daire tarafından taşınmaktadır.²²¹ Çatıya kadar taş prizmatik bir kürsüsü olan minare tuğla gövdelidir²²². Minarenin yapımı ile ilgili bilgi, H. 1131- M. 1718-1719 tarihlerinin yazılı olduğu kürsüsünde yer almaktadır.²²³ Çinko kaplı konikal kulahlıdır. Camiinin yanında çeşmesi de bulunmaktadır. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Türkçe'dir. Kitâbe üstünde bulunan çatı nedeniyle, kitâbenin tamamı görülememektedir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ :Yapıma ait bir kitâbe mevcût değildir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : 1827 yılına ait tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 28-29

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısı üzerinde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 55x34 cm.

KİTÂBE METNİ :

١- بَارِكُ اللهُ صَرْفَ هَمَّتِ اَيْلِدِي تَعْمِيرِنَه / الْحَاجِ عَمْرَاغَا بِنِ بِنْدَرَلِي زَادَه كِيمِ مَدَام

²¹⁹ ÖNEY, Gönül: Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV: Yüzyıl8 1300-1453), Ankara-1989, s. 6.

²²⁰ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Cürcani(Fakihpaşa) Camii, Afyon Zafer Gazetesi, S: 264 21 Nisan 1990.

²²¹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 27; TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 264, 21 Nisan 1990.

²²² TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m. S: 264, 21 Nisan 1990.

²²³ KARAZEYBEK, M., İLGAR, Y., POLAT, Z.: a.g.e., s. 133.

۲— پاك معبد طور دغنججه عمرين افزون ايله سون/جنت فردوس اولسون روز محشرده مقام

۳— هر كورن تحسين ايدوب ديرلر انك تاريخنى/بك ايكيوز قرق اوچه بصدى قدم سال والسّلام

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bâreka'llâh sarf-ı himmet eyledi ta'mîrine/ El-Hâc Ömer Ağa bin Benderî-zâde kim müdâm

2- Pâk ma'bed durduğunca 'ömrin efzûn eylesün/ Cennet-i Firdevs olsun rûz-ı mahşerde makâm

3- Her gören tahsîn idüp dirler anın târîhini/ Bin ikiyüz kırk üçe basdı kadem sâl ve's-selâm.²²⁴ H. 1243(M. 1827)

ANLAMI : Kitâbeye göre camii H. 1243 yılında Benderî-zâde oğlu Hacı Ömer Ağa tarafından tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Alçak kabartmadır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Camiinin kitâbesi 1 cm.lik iki cetvelle üç satıra ayrılmış, ortada bir cetvelle de ikiye bölünerek altı kartuşdan oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine yazılmıştır.

²²⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz. GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. , C: 2, s.293; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 133.

Birinci satırın üst bölümünü kapatan çatının demir profili nedeniyle harflerin üstündeki bölümle ilgili değerlendirme yapılamamaktadır. Bu satırın ilk kartuşunda yer alan fe ve ikinci satırda yer alan بندرلى زاده (*Benderlî-zâde*) kelimesindeki ye, harfi keşîdeli kullanılmıştır. Bu uygulama üçüncü satırın ikinci bölümünde بصدى (*basdı*) kelimesindeki ye harfinde de ya-ı makusî olarak yazılmıştır. Kitâbede yer alan düşey vurgulu harflerde elif, lâm ve kâf-ı mücellesinde zülfe kullanılmamıştır.

Kitâbenin genelinde sülüs yazının istiflenmesine ilişkin bir sıkıntı söz konusudur. Sülüs yazıyla istiflenmiş Afyonkarahisâr yapı kitâbelerinde genelde alttan yukarı doğru istiflenen kelimeler, bu kitâbede farklı bir uygulama ile karşımıza çıkmaktadır.

İkinci satırın ilk kelimesi olan پاك (*pâk*), ikinci kelime olan معبد (*ma'bed*) kelimesinden önce ve altta yazılması gerekirken, bu kelimedden sonra ve üstte yazılmıştır. Aynı şekilde محشرده (*mahşerde*) kelimesinin son iki harfi olan ده (*de*), kelimenin altına yazılmıştır.

Harflerin yazılışlarında, inişlerinde, çıkışlarında ve dönüşlerinde müstakil bir sorun bulunmamasına rağmen kitâbede dikkati çeken özellik, kelimeleri oluşturan harflerin birbiri üzerine oturmaması, girift bir düzenlemenin oluşumunu engellemiş ve kitâbenin genelinde dağınık bir görünüme sebep olmuştur.

Harekenin yer almadığı kitâbede, noktalar köşeli bir şekilde kullanılmıştır. Noktaların dışında süsleme amaçlı kullanılan tirfiller, kalem kalınlığındadır. Mim, sin, hâ gibi harflerin mühmel işaretlerine de yer verilmiştir.

4.2.1.9. Çavuşbaş Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Çavuşbaş mahallesinde doğudan çavuşbaş camii sokak, kuzeyden çavuşbaş fırın sokak, güneyden çavuşbaş büyük olucak

sokak, batıdan ise evlerle çevrilmiştir²²⁵. Camii yüksekçe bir teras biçimindeki etrafı duvarlı avlu içinde yer almıştır²²⁶. Mustafa Umuroğlu Çavuş tarafından yaptırılmıştır²²⁷. Camiinin yapı malzemesi ana mekânın duvarlarında iri siyah bazalt düzgün kesme taşlar, son cemaat yerinde ise düzgün kesme tuf taşı ve minare gövdesinde tuğla kullanılmıştır²²⁸. Ana mekân kare plânlı olup dıştan onikigen kasnak çevrelenmiş yarım küresel bir kubbe ile örtülüdür²²⁹. Kubbesi kurşunlu olup²³⁰ köşelerde tromplarla geçilmiştir²³¹. Mihrap mermer kaplamalı çerçeve içinde yer almış niş alçı stalaktitlidir²³². Ana mekânın kuzey doğusunda yer alan minare düzgün kesme taşlarla yapılmış kare prizma kürsülü olup kürsüden gövdeye bir pabuç ve bir bilezik ile geçilmiştir²³³.

KİTÂBE : Camide iki adet kitâbe yer alır. İlki yapım kitâbesidir ve Arapça'dır. İkinci kitâbe tamîr kitâbesi olup Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1575 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 30-31

YAPIDAKİ YERİ : Camiinin giriş kapısı üzerinde yer alan yapım kitâbesidir.

BOYUTLARI : 44x67 cm.

KİTÂBE METNİ :

²²⁵ AYGEN, Saadettin: a.g.e. s.23; TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Çavuşbaşı Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 253, 09 Nisan 1990

²²⁶ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990.

²²⁷ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: 2,s. 250; AYGEN, Saadettin: a.g.e. s.23.

²²⁸ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990.

²²⁹ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990.

²³⁰ AYGEN, Saadettin: a.g.e. s.23.

²³¹ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: 2,s. 250; TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990.

²³² TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990.

²³³ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990.

١- و انّ المساجد لله فلا

٢- تدعوامع الله احدا

٣- صاحب البنا مصطفى اغا بن امور

٤- في محرّم ثمانين و تسعمائه

TRANSKRİPSİYONU :

1- “Ve enne’l-mesâcide li’llâhi fe-lâ

2- Ted’û ma‘a’l-lâhi ehaden”²³⁴

3- Sâhibü’l-binâ Mustafa Ağa Bin Umur

4- Fî Muharrem semânîn ve tis‘a-mi’e²³⁵

H. Muharrem 983/M. Nisan 1575

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre H. 983 –M. 1575 tarihinde Umur oğlu Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

²³⁴ KUR’ÂN: Cin Suresi (72)18. Ayet.

²³⁵ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz. ÜÇER, S.Sırrı: a.g.tez., s.80; Vakıf Abideler, s. 123; TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s. 250; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.122.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Yüksek kabartmadır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : 1cm.lik üç cetvelle dört ayrı satıra bölünmüştür. Dikine bir dikdörtgen cetvel ile sınırlandırılmıştır. Satır nizâmına göre yazılan kitâbede, kelimeler aşağıdan yukarıya doğru istiflenmiştir.

İlk satırda yer alan vav harfi ile فلا (*fe-lâ*) kelimesindeki fe harfinin başı ve gözü aynı biçimde olması gerekirken farklı yazılmıştır. Aynı satırda yer alan nûn harfi de gerek hareket mebdêi gerekse çanak bölümüyle estetikten yoksundur. Bu sorun diğer satırlarda da göze çarpmaktadır. İkinci satırda تدعو (*ted 'û*) kelimesindeki ayın harfi احدا (*ehaden*) kelimesindeki hâ ve dâl harfi olması gerekenden daha büyük yapılmıştır. Aynı satırdaki مع الله (*ma 'a 'l-lâhi*) kelimesindeki ayın harfinin küp kısmı gerekli kavisi tamamlanamadan bir dönüş gerçekleştirilmiş ve dönüşünden sonra gerekli olan son hareket yapılamamıştır.

Birinci ve ikinci satırda yer alan الله (*Allah*) lâfzı dar ve sert bir kalem hareketiyle yapılmıştır. Üçüncü satırda yer alan Mustafa kelimesinde fe harfinin noktası bulunmamaktadır. Dördüncü satırda yer alan fi kelimesinde de fe harfinin noktası harften daha önce konulmuştur.

Genel olarak harflerin tamamında yer alan sorun, celî sülüs yazı için kalem hakkının çok üzerinde bir ölçü ile yazılmış olmasıdır. Dönüşlerdeki sertlik hemen hemen bütün kelimelere yansımıştır.

Dengeyi bozan en önemli gösterge, ikinci satırda yer alan تدعو (*ted 'û*) kelimesindeki ayın harfi ile üçüncü satırda yer alan ağa kelimesindeki ayın harfinin ölçülerinin birbirinden farklı olmasıdır.

Kitâbede hemze, şedde ve cezm kullanılmıştır. Mühmel işaretlere yer verilmemiştir. Noktalar kalem kalınlığında ve köşelidir.

Kitâbenin ilk satırında yer alan, el-mesâcîde kelimesindeki sin harfinin ikinci dişinin sonundan (Bkz. Şekil 2), son harf olan dâl harfinin sonunda bir rumî formu (Bkz. Şekil 3) ile فلا (*fe-lâ*) kelimesinin sol altında yer alan bir rumî formu (Bkz. Şekil 4) yer almaktadır. İkinci satırda الله (*Allah*) lâfzındaki he harfinin ucuna bağlı bir rumî (Bkz. Şekil 5) ile dördüncü satırda Muharrem kelimesinin hemen üstünde bir yaprak yer alır.(Bkz. Şekil 6)

2) TAMÎR KİTÂBESİ	: M. 1871 yılında yapılan tamîre aittir.
RESİM NO	: 32-33
YAPIDAKİ YERİ	:Caminin giriş kapısı üstünde, yapım kitâbesinin altında bulunmaktadır.
BOYUTLARI	: 98x54 cm.
KİTÂBE METNİ	:

١ — الله — محمد

٢ — بو دفعه توسيع و تعميره سبب كمدر

٣ — ده واقف جاوش باش اهالى مزبور \ تفكر ايلر ايكن ناكهان اكا تاريخ

٤ — دوشوردى طبعمه بردن بو مصرع ايجه ظهور مرار عمر سلام نيميله كچورم

٥ — اولنجه ايدم آنى ارمغان اهل قبور ثمانيه ثمانين و ما تين بعدالالف في ا جا

١٢٨٨

TRANSKRİPSİYONU :

1- Allâh - Muhâmmed

2- Bu def‘a tevsi²³⁶ ü ta‘mîrine sebep kimdir.

3- De vâkıf-ı Çavuşbaş ahâli-i mezbûr / tefekkür eyler iken nâgehân ana târîh

4-Düşürdü tab‘ıma birden bu mısra‘ içre zuhûr / mirâr-ı ömr selâm-ı nebiyimle geçürem

5- Ölünce idem anı armağan ehl-i kubûr / Semaniye semânîn ve mi‘eteyn ba‘de‘l-elf.
Fî 1. CA.²³⁷ 1288 (M.19 Temmuz 1871)

ANLAMI : Kitâbeye göre camii M. 1871 yılında halk tarafından tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî Ta‘lîk

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Yazıların üzeri siyah boya ile renklendirilmiştir.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe Başçeşme camii ile aynı kalıp içine yazılmış olup, 1,5 cm.lik cetvellerle, yukarıdan aşağıya doğru genişleyerek açılan, beş kartuş içine yazılmış ve üçgen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

²³⁶ Metin içinde توسع (*tevessü‘*) olarak yazılmış olmasına rağmen توسيع (*tevsi‘*) olarak yazılması uygun görülmüştür.

²³⁷ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz. ÜÇER, S.Sırrı: a.g.tez., s.80; Vakıf Abideler, s. 123; TOPBAŞ, Ahmet:a.g.m., S: 253, 09 Nisan 1990; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s. 250; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.122.

En üstte yer alan kartuşun ortasında yer alan ve ucunda hilâl bulunan bir şekil yer almaktadır.(Bkz. Şekil 7) Bu şeklin sağında الله (Allah), solunda ise محمد (Muhammed) isimleri yer alır. Bu bölümdeki yazılar, celî sülüs ile yazılmıştır.

Satır nizâmında yazılan diğer dört satırdaki elif, lâm, tı ve kâf gibi düşey vurgulu harfler daha küt ve kalın yazılmıştır.

Üçüncü satırda harfler arasında bırakılan boşlukların yetersiz oluşu sıkışmaya neden olmuştur. Düşey vurgulu tüm harflerin paralelliklerinde sorun gözlenmektedir. Ta'lik yazının estetik değerinden yoksun olduğu da gözlenen kitâbenin noktaları köşelidir. Vav, kaf ve fe harflerinin başları arasındaki ölçü farklılıkları, elif, nun, râ ve mim gibi harflerin bünyelerinde de görülmektedir. Nun ve ye çanakları da birbiri arasında farklı ölçülerde yazılmışlardır. Med, hemze ve şedde dışında dördüncü satırda yer alan مرار (mirâr) kelimesinde mim harfinin mühmel işaretine yer verilmiştir.

Kitâbenin sonunda yer alan في (fi) kelimesinin ye harfî ya-ı makusî şeklinde keşîdelendirilmiştir.

Beşinci satırın ilk bölümünde yer alan metin ile üçüncü satırdaki metin arasında bir görüntü farklılığı vardır. Harfler arasındaki farklılıklarla kitâbenin genelinde yaşanan bu görüntü, âhengi ve düzeni bozan önemli bir unsurdur.

4.2.1.10. Hacı Evtal Camii(Kabaklı Mescidi)

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Efdal Mahallesinde toprak damlı²³⁸ halk tarafından yapılan ahşap bir mescittir²³⁹. Camii minaresiz olup çeşmesi

²³⁸ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e., s.40.

²³⁹ GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s. 299.

bulunmaktadır²⁴⁰. Yapım tarihi bilinmemektedir. 1960, 1965 ve 1975 yıllarında onarımdan geçirilmiştir.²⁴¹ Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıda yapım kitâbesi yoktur.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1853-54 tarihlerine ait tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 34

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısının üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 80x41cm.

KİTÂBE METNİ :

۱- بو زیبا مسجد دارعبادت/ نمایاندر جوارنده کرامت

۲- خرابه مشرف اولمش نیجه دملر/ چیقوب براهل همت ایتدی غیرت

۳- حاجی ابرهیم اغا سا عی ذاده/ قیلوب بو وقفه خیلیجه مروت

۴- ایدوب صرف همم تعمیر ایچون/ نه تعمیر بلکی تجدید اعمارت

۵- حاجی اوطیل دیمش تاریخی انک/ ویره اجرینه سبحان دار جنت ۷۰

TRANSKRİPSİYONU :

²⁴⁰ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e., s.40.

²⁴¹ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Kabaklı Mescidi", Afyon Zafer Gazetesi, S: 562-563, 12-13 Nisan 1991.

- 1- Bu zîbâ mescid-i dâr-ı ‘ibâdet/ Nümâyandır civârında kerâmet
- 2- Harâba müşrif olmuş nice demler/ Çıkub bir ehl-i himmet itdi gayret
- 3- Hacı İbrahim Ağa Sâ‘î-zâde/ Kılub bu vakfa haylice mürüvvet
- 4- İdüp sarf-ı himem ta‘mîr için/ Ne tâ‘mîr belki tecdîden ‘imâret
- 5- Hacı Evtıl dimiş târîhin anın / Vire ecrine Sübhân dâr-ı Cennet 70²⁴²

(M. 1853-54)

ANLAMI : Yapı, Sâ‘î-zâde Hacı İbrahim Ağa tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Ta’lîk

MALZEME VE TEKNİK :Kitâbe mermer üzerine hakkedilerek yapılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Dört ayrı cetvelle beş satıra bölünen kitâbenin ilk dört satırı, dikine bir cetvelle iki bölüme ayrılmıştır.

Harfler her ne kadar iyi yazılmış gibi görünse de, satır içindeki meyilleri ve elif, lâm gibi harflerin açılarının farklı şekilde yazılmış olması kitâbenin âhengini bozmuştur.

Birinci satırın ilk bölümünde yer alan مسجد (*mescidi*) kelimesinde sin, ikinci bölümündeki كرامت (*kerâmet*) kelimesinde te, ikinci satırın ilk bölümünde yer alan مشرف (*müşrif*) kelimesinde şın, üçüncü satırın birinci bölümünde ابراهيم (*İbrahim*) kelimesinde he, ikinci bölümünde مروت (*mürüvet*) kelimesinde te, dördüncü satırın

²⁴² SENCER, B.Sıtkı: a.g.m., S: 92, s. 145, KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 142.

birinci bölümünde صرف (*sarf*) kelimesinde fe, ikinci bölümünde عمارت (*'imâret*) kelimesinde te, son satırda ise ديمش (*demiş*) kelimesinde şın ve سبحان (*sübhân*) kelimesinde sin harfleri keşîdeli halleriyle yazılarak cümlelerin satır içinde alana dağılımı sağlanmıştır.

Kitâbe içinde âhengi bozan en önemli unsur harflerde, ta'lik yazının estetik özelliklerinden uzaklaşmış olmasıdır. Özellikle râ gibi vav gibi ve kelime içinde kendisinden önce gelen harfle birleşen dâl harfleri, olması gerekenden çok daha büyük yazılmıştır. Boyu üç nokta ölçüsüyle yazılması gereken elif harfleri, bazı yerlerde beş noktanın üzerinde, yine boyu iki nokta olması gereken dâl harfi, bazı yerlerde beş nokta ölçüsünde yazılmıştır.

Noktaları köşeli yazılan kitâbede yazılar dışında, hareke, cezm ve şedde kullanılmıştır. Sin ve hâ harflerinin de mühmel harf işaretleri de yer alır.

4.2.1.11. Hacı Mahmut Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Mahmut mahallesinde ahşap ve çatılı olarak inşa edilmiştir.²⁴³ Hacı Mahmut adlı kişi tarafından yaptırılan camii tek şerefeli olup, tuğladan yapılmış bir minaresi vardır.²⁴⁴

KİTÂBE : Kitâbe Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapının kendine ait bir yapım kitâbesi yoktur. Değerlendirilen kitâbe, minarenin yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 35-36

YAPIDAKİ YERİ : Minare kaidesi üzerinde yer alır.

²⁴³ AYGEN, M., Saadettin: a.g.e., s. 35.

²⁴⁴ AYGEN, M., Saadettin: a.g.e., s. 35.

BOYUTLARI : 35x 41 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— دليل اولدى ولى الله

٢— شفيع اولسون رسول الله (عمل محمد)

٣— بو عيد اوزره يازب تاريخ

٤— تمام ايتدك بعون الله

TRANSKRİPSİYONU :

1-Delîl oldu veliyu'llâh

2- Şeff' olsun resûlu'llâh (Amile Mehmed)

3- Bu 'ıyd üzre yazıb târîh

4- Tamâm etdik bi-'avni'llâh H. 1190(M. 1776)²⁴⁵

ANLAMI : Son satırda düşülen tarih ile camiinin minaresi M. 1776 yılında Mehmed usta tarafından yapılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK :Kitâbe mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Yüksek kabartmadır.

²⁴⁵ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.144.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Minare kaidesi üzerinde yer alan kitâbe 1 cm kalınlıktaki üç cetvelle dört satır halinde düşey bir dikdörtgenle çerçevelenmiştir.

Kitâbede, Afyonkarahisar kitâbelerinin bir kısmında bulunan , yazılar dışında bazı motiflerin yer alması dikkat çekici bir özelliktir. Bu motifler daire biçimli madalyon şeklindedirler.(Bkz. Şekil 8)

Harflerin genel özellikleri itibariyle satır nizamında bulunan kitâbe çok fazla girift olmayan, sade bir görünümüdür. Bu sadelik, kitâbeye harflerin yerinde kullanılması ile ahenk kazandırmıştır. Harfler çok net ve okunaklıdır.

Birinci satırda yer alan دليل (*delil*), اولدى (*oldı*) ve ولي الله (*veliyu'llâh*) kelimelerinde ya-ı makusi kullanılmış ve istifin dengeli dağılımını sağlamıştır. Harflerin dışında kalan boşluklarda noktaların dışında yedi adet dairevî içi noktalı madalyon yer alır.

İkinci satırda yer alan yapım ustasının adı عمل محمد (*amile muhammed*), diğer yazıların kaleminden daha ince yazılmıştır. Bunun nedeni, metnin bütünlüğünü korumak ve ismi metinden ayırmaktır.

اولسون (*olsun*) kelimesindeki nûn harfinin başlangıç kısmı olan hareket mebbe-i yazılmamış, bu hareket için vav başı kullanılmıştır.

Buradaki amaç vav başının alttan gelen hareketi ile devam eden çanak bölümüyle birleştirildiğinde nun-ı râ denilen müvelled hareketi sağlamaktır.

Üçüncü satırda yer alan عيد (*ıyd*) kelimesinin son harfi olan dal harfi olması gereken kalem hakkından fazla uzatılarak kaseli bir harf gibi yazılmıştır. aynı satırda يازب (*yazıb*) kelimesinde yer alan be harfi تاريخ (*tarih*) kelimesinin ye harfi ile birleştirilerek yazılmıştır. bu satırda harflerin altında iki yaprak motifi yer almaktadır.

Dördüncü mısradaki yer alan *بعون الله* (*bi-'avni'llâh*) kelimesindeki vav harfi nun-ı râ ile birleşen bir hareketle bütün olarak yazılmıştır. Üç satırda yer alan *الله* (*Allah*) lafzı istif içinde kelime üzerine yazılmıştır.

Dördüncü mısradaki *تمام* (*tamâm*) kelimesi üzerinde dairevî bir şekli andıran ve cezm olarak yorumlanabilecek bir sembol de yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında harflerin bazılarında kırılmalar gözlenmektedir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıda tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.1.12. *Hacı Nuh Camii*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Nuh mahallesi, Hacı Nuh caddesinde ve üzeri toprak dolu olarak 1280 tarihlerinde yaptırılmıştır.²⁴⁶ Camiinin banîsi El-hâc Seyfettin Efendi İbn-i Mehmet Alim'dir.²⁴⁷ Camiinin çatısı kiremitle örtülü, kesme taştan minarelidir.²⁴⁸ Minare, güneybatı köşesinde camii haremine ve dışarıya taşmış bir biçimde yapılmıştır.²⁴⁹ Güneye bakan kapısı demir ve tek kanatlıdır.²⁵⁰ 1957 yılında kesme taş olarak yapılan minarenin kürsüsü kare planlı olup, kaide üstünde sekizgen bir tambur ve üç topukla oluşan pabuçla gövdeye geçilir.²⁵¹ Gövdenin alt ve üst başında birer adet silindirik kesitli bilezik vardır.²⁵²

KİTÂBE : Yapının kitâbesi Arapça'dır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıda inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : 1957 yılında yapılan tamîre ait kitâbedir.

²⁴⁶ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 36.

²⁴⁷ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 36.

²⁴⁸ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 36.

²⁴⁹ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Hacı Nuh Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 558, 08 Nisan 1991.

²⁵⁰ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 558, 08 Nisan 1991.

²⁵¹ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 558, 08 Nisan 1991.

²⁵² TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 558, 08 Nisan 1991.

RESİM NO : 37

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısı üzerinde yer almaktadır.

KİTÂBE METNİ :

١ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

٢ — ”وَإِنْ تَوَلَّوْا فاعَلَمُوا أَن اللّٰهَ مَوْلٰكُم نَعَمَ الْمَوْلٰی

٣ — وَنَعَمَ النَّصِیْرُ“ ٩ مارت ١٣٧٤ ر / ١٥ شبان المعظم ١٣٧٧

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

2- “Ve in tevellev fa'lemu inna'llâhe mevleküm ni'me'l-Mevlâ

3- Ve ni'me'n-nasîr.”²⁵³ 9 Mart 1374 / 15 Şa'bânü'l-mu'azzam 1377. (M. 1954-1957)

ANLAMI : Kitâbeden yapının 1957 yılında tamîr edildiği anlaşılmaktadır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs, rik'a

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Alçak kabartmadır.

²⁵³ KUR'ÂN: Enfal (8) 40. Ayet. “Eğer (imandan) yüz çevrilirse biliniz ki Allah sizin sâhibinizdir. O ne güzel sâhip ve ne güzel yardımcıdır!”

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbenin genel görüntüsünde dikkati çeken en önemli unsur, yazıların yuvarlak olması gereken dönüşlerinde meydana gelen kırılmalardır. Kalem kalınlıklarındaki farklılık da kitâbenin genel âhengini de etkilemiştir.

Yazılar kartuşlara ayrılmadan üç satır halinde yazılmıştır. Üstte yer alan besmele-i şerîf alttaki satırlara göre daha ince kalemle yazılmıştır. Bu satırda yer alan yazılar ikinci satırın harfleri arasına karışmış ve kötü bir görünüme sebep olmuştur. İkinci satırda yazıların kalem hakkı bazı harflerde yeterince verilememiştir. Bu satırda yer alan vav harflerinin ölçüleri birbirinden farklıdır. Eliflerde de aynı sorun söz konusudur. Paralelliklerde pek bir problem yoktur. Ancak harflerin bünyesi ve zülfeler bozulmuştur. Bu tarz yazılara Hacı Mahmut Camii ve Yeni Camii içinde yer alan levhalarda rastlanmaktadır. Tarihleri aynı dönemde olup hattatı aynıdır. Hattatın imzası kitâbenin solunda armudî bir şekilde yazılmış ve içinde “Mehmed Emîn” yazmaktadır.

Hareke, cezm, şedde, tirfil ve tırnak kullanılmıştır. bazı üstün işaretleri diğerlerine göre daha uzun yazılmış ve istif üzerinde kalan boşlukları doldurmuştur. Mühmel işaretler yerinde kullanılmıştır. Ancak bu işaretler de bozuktur.

Hat sanatının estetik değerlerinden uzak olan kitâbede son satırın sağında ve solunda tarihler yer almaktadır.

4.2.1.13. Hacı Yahya Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Yahya tarafından yaptırılan camii taş kaideli, tuğladan yapılmış tek şerefeli minaresi yer alır. Taş kaideler üst köşeleri üçgen pahlı kesik pramidal formlu pabuç ile tuğla gövdeye geçilmiştir.²⁵⁴ Camiinin gövdesinin alt ve üst başlarında yarım silindirik kesitli birer adet taş bilezik yer

²⁵⁴ TOPBAŞ, Ahmet: “Afyonkarahisar Camileri: Hacı Yahya Camii”, Afyon Zafer Gazetesi, S: 548, 27 Mart 1991

alır.²⁵⁵ Şerefe ve külahın altı, yeşil çinilerle firuze renkli çini plakaların bulunduğu dış sırası ile tuğlaların birbirinden taşkın olarak yerleştirilmesiyle oluşturulan üçgenlerin üzerine oturtulmuştur.²⁵⁶ Camiinin orta kesiminde Hacı Yahya Efendinin mezarı yer almaktadır²⁵⁷. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Kitâbe Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Şair Keskinzâde Ali Kâmil tarafından yazılmış olan M. 1898 tarihli minareye ait manzum kitâbedir.²⁵⁸ Yapıya ait başka bir inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

RESİM NO : 38-39

YAPIDAKİ YERİ : Minare kaidesinin kuzey cephesindedir.

BOYUTLARI : 43x30 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱— شرافت کانیدربو حاجی یحی / جوارنده مقام فیضی بابا

۲— ایدوب قومشولری هم صرف همت / مجدد بو مناره اولدی انشا

۳— رضای حقّه اولسون چون موافق / اوله خادملر نه اجر عظمّا

۴— دیدی تاریخنه کامل اودمده / دوام حشره دک سورسونکه رعنا

²⁵⁵ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 548, 27 Mart 1991

²⁵⁶ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e., s. 36, TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 548, 27 Mart 1991

²⁵⁷ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 549, 28 Mart 1991

²⁵⁸ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 548, 27 Mart 1991; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 148.

١٦٣١ سنه ٥

TRANSKRİPSİYONU :

- 1- Şerâfet kânıdır bu Hacı Yahyâ / Civârında makâm-ı Feyzi Baba
- 2- Edip komşuları hem sârf-ı himmet / Mücedded bu minâre oldu inşâ
- 3- Rızâ-yı Hakka olsun çün muvâfık / Ola hâdimlerine ecr-i ‘uzmâ
- 4- Dedi târîhine Kâmil o demde / Devâm-ı haşre dek sürsün ki ra‘nâ
- 5- Sene 1316 (M. 1898-1899)

ANLAMI : Kitâbeye göre camiinin minaresi 1898-1899 yıllarında yapılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Ta’lîk

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Ortadan geçen 1,5 cm.lik cetvelle ikiye, enine 1 cm.lik üç cetvelle dört satır halinde 5,5 cm.lik sekiz kartuşa ayrılan kitâbe, satır nizâmında yazılmıştır. Altta kitâbeyi ortalyan 2.5x10 cm.lik bir kartuş içinde tarih yer almaktadır.

Birinci satırın ilk bölümünde شرافت (*Şerâfet*) kelimesindeki şın, ikinci satırın ikinci bölümünde mücedded kelimesindeki cim, üçüncü satırın birinci bölümünde yer alan اولسون (*olsun*) kelimesindeki sin, aynı satırın ikinci bölümünde yer alan hadimlerine kelimesindeki mim, dördüncü satırın ikinci bölümünde yer alan سورسونكه (*sürsün ki*) kelimesinde sin harfleri keşîdeli olarak yazılmıştır. Bu keşîdeler, alan içinde metnin diğer harfleriyle dengeli dağılımını sağlamıştır.

Elif, lâm, kâf ve tı gibi düşey vurgulu harfler, dengeli ve birbirine paralel yazılmıştır. Kâseli harflerde dönüşler yerindedir ve gerekli kalem hakkıyla yazılmışlardır. Noktalar köşeli ve kalem kalınlığındadır.

Son dönem kitâbeleri içinde, Hacı Yahya Camii'nin yazıları, hat sanatı bakımından değerlidir. Ketebe kaydı bulunmamaktadır.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : Yapıya ait bir tamîr kitâbesi yoktur.

4.2.1.14. İmâret Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Barbaros (Kahil) mahallesinde bulunmaktadır. Hamam, medrese ve sıbyân mektebiyle birlikte bir külliye oluşturan camii, 1475 yılında Fatih Sultan Mehmet'in vezirlerinden Gedik Ahmet Paşa tarafından, Anadolu Beylerbeyliği sırasında, Mimar Ayaz Ağa'ya yaptırılmıştır.²⁵⁹

Camii Bursa usulünde²⁶⁰ ve “Ters T” planlı olup müstakil bir şekilde orta kısmında kemerle bölünmüş art arda iki büyük kubbe ile örtülüdür²⁶¹. İki yanda sıralanan ve dışarı açılan odaların üstünde üçer küçük kubbe yer almaktadır. Kuzeydeki son cemaat yeri, altı yuvarlak sütunlu ve beş sivri kemerli kubbe ile örtülüdür²⁶². Camiinin duvarları, kalemişi, yazı²⁶³ ve geometrik desenlerle, üst pencereler ise renkli camlarla süslüdür²⁶⁴. Tek şerefeli minaresi, yivli burma biçimlerle süslü olup yivlerin arası lacivert renkli sırlı tuğlalarla kaplıdır²⁶⁵.

²⁵⁹ TANMAN, M. Baha: “Gedik Ahmed Paşa Külliyesi” İslâm Ans. C: 13, s. 544; İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.194.

²⁶⁰ AYGEN,M. Saadettin: a.g.e. s. 28; TANMAN, M. Baha: a.g.e. s. 544; İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.194.

²⁶¹ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.194.

²⁶² İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.

²⁶³ Camiinin yazılarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz; SUBAŞI, Hüsrev: a.g.t., s.429-452.

²⁶⁴ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s. 194.

²⁶⁵ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s. 195.

İtinalı bir kesme taş işçiliğinin gözlendiği camide 1940 yılında yapılan onarımla yenilenen duvarlarda bölgeye özgü sarımtırak köfeki taşı ve üst yapı hariç diğer mimari unsurlarda da beyaz ve gri renkte mermer kullanılmıştır.²⁶⁶ Camii günümüzde ibadete açıktır ve şehrin en gözde ibadet mekânıdır.

KİTÂBE : Kitâbe, uzun süredir bakımsızdır. Koyulaşan rengi nedeniyle yazılar zeminden ayırt edilememektedir. Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıda inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1795-1796 yıllarına ait tamîr kitâbesidir.

RESİM NO : 40-41

YAPIDAKİ YERİ : Yapının mukarnaslı taçkapısı üzerinde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 209 x 56 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— تعالیٰ اللہ نہ زیبا جامع رعناى غم فرسا/ کرامتله کدک پا شاپی مرهوم ایلمش احیا

٢— مروردهرایله وهن ایرمشدی چارار کانه/ اولوب بر شیخ فانی رتبسنده طالب مولا

٣— تزلزل عارض اولدی ناکهان بر کون وجودینه/ قضارا زلزلیله قبینی ایندی سرتاپا

٤— قباب سائره باشدن باشه هب منکسر اولدی/ آنی تعمیره لازم اولدی بردانشورودانا

²⁶⁶ M. Baha: a.g.e. s. 545.

۵- معین صاحب الحیرات مفتی زادہ ذیشان/ اولوب قایم مقامی ایلدی تعمیرنه ایما

۶- ایکی مرمر در کلر سویلدی تاریخی فوزی / عمارت ایلدی احمد افندی معبدی حقا

۱۲۱۰

TRANSKRİPSİYONU :

1- Te‘âlâ’llâh ne zîbâ câmi‘-i ra‘nâ-yı gam-fersâ/ Kerâmetle Gedik Paşa-yı merhûm eylemiş ihyâ

2- Mürûr-ı dehr ile vehn ermişdi çâr-erkâna/ Olub bir şeyh-î fânî rütbesinde tâlib-i Mevlâ

3- Tezelzül ‘arız oldu nâgehân bir gün vücûdına/ Kazârâ zelzeleyle kubbeteyni indi ser tâ-pâ

4- Kûbâb-ı sâ’ire başdan başa heb münkesir oldı/ Ânı ta‘mire lâzım oldu bir dânişver-ü dânâ

5- Mu‘în-i sâhib’ül-hayrât Müftî-zâde-i zî-şân/ Olub kâim-makâmı eyledi ta‘mîrine îmâ

6- İki mermer direkler söyledi tarihini Fevzî/ ‘İmaret eyledi Ahmet Efendi ma‘bedi hakkâ²⁶⁷ 1210 (M. 1795)²⁶⁸

²⁶⁷ Son iki kartuşta yer alan bölümde ebced hesabıyla tarih düşülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. YAKIT, İsmail: Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, Ötügen Y., (2.Baskı), İstanbul-2003, s. 228,360.

²⁶⁸ Kitâbenin farklı okunuşu için ayrıca Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: a.g.m., s. 24-25; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2s. 202; AYGEN,M. Saadettin: a.g.e., s. 31; AYVERDİ, E. Hakkı: Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, III, İstanbul 1989, s. 15; TOPBAŞ, Ahmet: “Afyonkarahisar Camileri: Gedik Ahmet Paşa (İmaret Camii)”, S: 244-245, 29-30 Mart 1990; Vakıf Abideler,s. 107; SENCER, B.Sıtkı: a.g.m., S: 88, Nisan 1942, s. 90.

ANLAMI : Kitâbeye göre deprem sonrası büyük hasar meydana gelmiş ve 1795 yılında Ahmet Efendi tarafından tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülûs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Külliyyenin içinde bulunan camiye ait tamir kitâbesi, yan tarafları dilimlenmiş 12 kartuşun üç satır halindeki düzeninden meydana gelmektedir. Kartuşlar enine bir dikdörtgenle sınırlandırılmıştır. Kartuşlar arasında yer alan 2 cm.lik cetvellerin kesiştiği noktalar, köşeleri pahlanmış karelerin oluşturduğu artı formlarla şekillenmiştir.

Satır nizamında yazılan kitâbede kelimeler, alttan yukarı doğru istiflenmiştir. Elif, lâm ve tı gibi düşey vurgulu harfler birbirine paralel olarak ve zülfeli bir biçimde yazılmıştır.

İkinci satırın ikinci ve dördüncü bölümü ile, üçüncü satırın birinci bölümü dışındaki tüm kartuşlarda yer alan رعناى (*ra'nâ-yı*), پا شایى (*paşa-yı*), ایرمشدى (*ermişdi*), فانى (*fânî*), اولدى (*oldı*), ایلدى (*eyledi*), سويلدى (*söyledi*), تار یحنى (*tarîhini*), افندى (*efendi*) kelimelerinde ye harfleri ya-ı makusi olarak yazılmıştır.

İkinci satırın son kartuşunda yer alan دانشورودان (*danişver-ü dâna*) kelimesindeki vav harfi dışındaki tüm vav harfleri mukavver olarak yazılmıştır.

İlk satırın ikinci kartuşunda yer alan مرهوم (*merhûm*) kelimesinin son harfi olan mim'in baş kısmı kendisinden önce gelen vav harfinin başıyla ortak kullanılmıştır.

Yazıda bulunan bütün harflerin genel görüntüsü yazının muvâzenesi üzerinde sıkıntı olmadığını göstermektedir. Harfler birbiriyle uyumlu bir şekilde yazılmıştır. kavisli harflerdeki dönüşler, gözlü harflerdeki kapalı alanlar, gerektiği şekilde yazılmış ve hakkedilmiştir.

Kitâbenin genelinde dikkati çeken en belirgin özellik ise yazının içinde hareketlerin bulunmamasıdır. Noktalar köşeli, cezmler ise tam daire şeklinde yapılmıştır. Ötre, şeddenin yanında tirfil ve mimli tirfil gibi süs işaretlerine de yer verilmektedir.

He, ayın, sin, mim harflerinin mühmel işaretleri de yazı içinde kullanılmıştır. Harfler ve noktalar dışında işaretlerin tamamı, harflerde kullanılan kalemde daha ince kalemle yazılmıştır. Üzerinde ketebe kaydı bulunmamasına rağmen dönemin iyi örnekleri arasında gösterilebilir.

4.2.1.15. Kâbe Mescidi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Afyonkarahisar'ın en eski yapılarından biridir. Çavuşoğlu mahallesinde, kare şeklinde ve kabe biçiminde yapılmıştır.²⁶⁹ Camiinin cephe ve yan duvarları kesme, diğer kısımları moloz taştan tek kubbeli olarak inşa edilmiştir.²⁷⁰ Tek şerefeli tuğladan yapılmış bir minaresi vardır. Mihrabı alçı işi kabartmadır²⁷¹. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapça'dır. Üzerine yağlı boya uygulanan kitâbede yazılar siyah, alanı çevreleyen dikdörtgen ise mavi renge boyanmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Kitâbe mescidin yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 42-43

YAPIDAKİ YERİ : Doğu cephesinde yer alan giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır.

²⁶⁹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 41.

²⁷⁰ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 41.

²⁷¹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 41.

BOYUTLARI : 40x45 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— جدد و دخل الجنة به

٢— الحاج محمد بن الحاج يوسف اله كچمز

٣— في محرم عام ثمان مائة

TRANSKRİPSİYONU :

1- Ceddede ve dehale'l-cenneti bihi

2- El-Hâc Mehmed bin el-Hâc Yusuf Elegeçmez

3- Fî Muharrem 'âm semâne mi'etin. H. 800/M. 1397²⁷²

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre camii Hacı Yusuf oğlu hacı Mehmed tarafından M.1397 yılında yenilenmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik iki cetvelle üç satıra bölünen bir dikdörtgen çerçeveye sınırlandırılmış olan kitâbe satır nizâmında yazılmıştır.

²⁷² Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ÜÇER, S.Sırrı: a.g.tez., s.75; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s. 356; UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı: a.g.e. s. 23; ATABEK, Ö.Fevzi: a.g.e. s. 153; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.172.

Elif ve lâm harfleri düz ve zülfeli bir şekilde yazılmıştır. Birinci satırda yer alan الجنة (*el-cenneti*) kelimesinde yer alan nûn noktası kelimenin sonuna yazılmıştır.

El-Hâc kelimesinde yer alan cim harfinin yarısı محمد (*Muhammed*) kelimesinin üstüne, kuyruk kısmı ve noktası da altına yazılmıştır. İkinci satırda yer alan diğer el-Hâc kelimesinde cim harfinin noktası bulunmamaktadır. Bu satırın sonunda bulunan يوسف (*Yusuf*) kelimesinin başında yer alan ye harfinin iki noktası, vav harfinin sol üstüne konulmuş ve fe harfinin teknesi de uzatılmamıştır.

Yazı sülüs yazının estetik değerlerinden yoksundur. Kalem kalınlığı, her yerde aynı olup, dönüşler ve çanaklar gereğinden daha geniş ve sert bir şekilde yazılmıştır. İkinci satırda yer alan اله كچمز (*ele geçmez*)²⁷³ daha ince bir kalemle yazılmıştır.

Üç nokta ve iki nokta uygulamalarında noktalar birbirinden ayrılmış, şedde, cezm ve harekeler kalem kalınlığında yazılmıştır.

Birinci satırda yer alan vav harfinin üstünde tırnak şeklini andıran bir süsleme elemanı yer almaktadır.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : Yapıda tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.1.16. Keçe Pazarı Camii(Güdük Minare Camii)

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Umur Bey Mahallesinde Büyük Demirciler Caddesi ile Arap Mescid Caddesinin kesiştiği köşede yer alır.

²⁷³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.172.

Halk arasında İmad Dede ve Güdük Minare adları ile de anılır. Kagir taş kubbeli ve tuğla minareli olarak inşa edilmiřtir²⁷⁴. Camii, nl bilgin ve kadı Muhittin oğlu İmad'ddîn tarafından ilk olarak mescid olarak yaptırılmıştır.²⁷⁵ Yapı malzemesi olarak duvarda kaba yontu taşı ile moloz taş ve minarede ise taş ve tuğla kullanılmıřtır²⁷⁶. Ana mekân yarım küre biçiminde bir kubbe ile rtldr²⁷⁷. Kubbeye geçiş koşelerdeki Türk çgenleri ile saęlanmıřtır²⁷⁸. Kubbe st kurşun kaplı olup sekizgen bir kasnak ile çevrelenmiştir. Üç sıra pencere ile aydınlatılmıřtır²⁷⁹. Tek şerefeli olup şerefe altı sarkıtlarla bezenmiřtir²⁸⁰. Külah sivri konikal formda olup çinko kaplıdır²⁸¹.

KİTÂBE : Türkçe'dir.

1) İNşÂ KİTÂBESİ : Yapıda inşa kitâbesi mevcût değildir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1810 yılına ait tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 44

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısının üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 83x57 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — بحمد الله باعون الهى لطف يزداني / بو دركاه معلاولدى تعميرايله نوراني

²⁷⁴ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 44.

²⁷⁵ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e, C: 2, s.265.

²⁷⁶ TOPBAş, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Keçe Pazarı Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 262, 19 Nisan 1990.

²⁷⁷ TOPBAş, Ahmet: a.g.m., S: 262, 19 Nisan 1990

²⁷⁸ TOPBAş, Ahmet: a.g.m., S: 262, 19 Nisan 1990

²⁷⁹ TOPBAş, Ahmet: a.g.m., S: 262, 19 Nisan 1990

²⁸⁰ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 44; TOPBAş, Ahmet: a.g.m., S: 263, 20 Nisan 1990

²⁸¹ TOPBAş, Ahmet: a.g.m., S: 263, 20 Nisan 1990

۲— حراب ایدی دل عاشق کی غار دروننده / حریم تر به پاک عمادالدین ربّانی

۳— عزیزک همت اکسیر تأثیر ایرشنجه / بو او کسوزجه مصلاّنک یاپلدی قلب ویرانی

۴— معمر ایده حق تعمیر ایدن اصحاب خیراتی / اوله عالمده دائم مظهرالطاف سبحانی

۵— نزاکتله کلوب اهل دل دیدی اکا تاریخ/بو زیبا مسجده ترز(ی) صاری حاجی علی در
وقف ثانی سنه ۱۲۲۵

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bi-hamdi'llâh ba-'avni ilâhi lütf-ı yezdânî / Bu dergâh-ı mu'allâ oldu ta'mîr eyle nûrânî

2- Harâb idi dil-i 'âşık gibi gâr-ı derûnunda / Harîm-i türbe-i pâk 'ımadü'ddîn Rabbânî

3- Azîzin himmet-i iksîr-i te'sîri erişince / Bu öksüzce musallânın yapıldı kalb-i vîrânî

4- Mu'ammer ide Hak ta'mîr iden ashâb-ı hayrât-ı /Ola 'âlemde dâ'im mazhar-ı eltâf-ı sübhânî

5- Nezâketle gelüb ehl-i dil dedi ânâ tarîh / Bu zibâ mescide terz(i) Sarı Hacı Alidir vakf-ı sâni. Sene 1225 (M.1810)²⁸²

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre M. 1810 yılında Sarı Hacı Ali tarafından tamîr ettirilmiştir.

²⁸² Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; SENCER, B.Sitki: a.g.m., S: 88, s. 90; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s. 266; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 163.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbede yanları kaşkemer şeklinde olan 9,5x35 cm.lik iki dizinde beş satırlık, on ayrı kartuşa yazılmıştır. (çizim 1)

Yazılar satır nizâmındadır ve harfler okunaklıdır. یزدانی (*Yezdâni*), نورانی (*nuranî*), ویرانی (*yapıldı*), تأثیر (*te'siri*), ربّانی (*rabbâni*), کبی (*gibi*), ایدی (*idi*), خیراتی (*hayrâti*), سبّحانی (*sübhâni*), صاری (*sarı*), حاجی علی (*Hacı Ali*), ثانی (*sanî*), kelimelerinde bulunan ye harfi ya-ı makusî şeklinde, کبی (*gibi*) ve اکسیر (*iksir*) kelimelerindeki kâf, boru kâf şeklinde yazılmıştır.

Elif, lâm ve tı gibi düşey vurgulu harflerin paralellikleri uyumludur ve zülfeli yazılmışlardır. İki adet üstünün dışında harekeye yer verilmemiştir.

Üstünde bulunan harfi simgelemeyen birçok sad, hâ gibi gereksiz mühmel işaretlere yer verilmiştir. Bunun yanında ayın, hâ, sin gibi doğru kullanılan mühmel işaretler de yer alır.

Şedde, cezm ve hemze kullanılmıştır.süs işareti olarak tırnak, tırfil ve mimli tırfilde yer almaktadır. Bu işaretler, harf kalınlığında yazılmıştır.

Kitâbe yazılarının üzerinden boya geçilmesi nedeniyle bazı harflerin görünümü bozulmuştur. Harflerin orijinal görünümleri estampaj çalışmasında daha belirgindir.

4.2.1.17. *Kubbeli Mescid*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Kendi adıyla anılan kubbeli mahallesindedir. Kare planlı, tek kubbeli kübik bir plâni vardır.²⁸³ Germiyanogullarına ait son cemaatsiz sade bir yapıdır.²⁸⁴

Mescidin üstünü onikigen bir kasnakla çevrili, klasik-oluklu kiremitli piramidal çatıyla kaplanmış bir kubbe örter²⁸⁵. Dış duvarlar düzgün kesme bazalt taşlardan yapılmıştır²⁸⁶. Antik döneme ait devşirme taşlar alt sıradaki pencerelerin atkı taşlarında, kapıda ve duvarların bazı yerlerinde kullanılmıştır²⁸⁷. Camiinin minaresi önceleri ahşap iken çürümesinden sonra tuğla ile yeniden yapılmıştır.²⁸⁸ Minare giriş kapısının bulunduğu duvar üstünde yer almaktadır. Dekoratif açıdan ahşap kapı kanadıdır dikkat çekicidir. Ortada dairevî madalyon içinde yıldız formlu geometrik geçmelerin arasında kalan bölümlerde kıvrım dallı rumî ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır.²⁸⁹

Üstte yer alan bölümde *ادخلو الجنة انتم وأزواجكم تحبرون (Üdhulü'l-Cennete entüm ve ezvâcüküm tuhberûn)*²⁹⁰ yazılı bir ayet yer almaktadır. Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapça'dır. Kitâbenin üzerine uygulanmış boyalar, kitâbenin görüntüsünü olumsuz etkilemiştir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1330-1331 yıllarına ait yapım kitâbesidir.

²⁸³ UYSAL, A.Osman: Afyon'da Üç Eser, KB Y., Ankara-1992, s. 24.

²⁸⁴ ÖNEY, Gönül: a.g.e. s. 4.

²⁸⁵ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Kubbeli Mescid", Afyon Zafer Gazetesi, S: 249, 04 Nisan 1990.

²⁸⁶ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 249, 04 Nisan 1990.

²⁸⁷ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 249, 04 Nisan 1990

²⁸⁸ GÖNÇER, Süleyman: "Kubbeli Mescidi", Taşpınar, Afyon Halkevi Dergisi, C:7,S: 76, Afyon-1939, s.76.

²⁸⁹ UYSAL, A.Osman:a.g.e. s. 27.

²⁹⁰ KUR'ÂN: Zuhruf (43) 70. ayet.

- RESİM NO** : 45-46
- YAPIDAKİ YERİ** : Giriş kapısının üstünde bulunmaktadır.
- BOYUTLARI** : 50x40 cm.
- KİTÂBE METNİ** :
- ١— بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی
- ٢— وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ أَحَدًا
- ٣— أَنشَأَ الْمَوْلَى الْمُعْظَمَ نَصْرَةَ الدَّوْلَةِ وَالِدَيْنِ أَحْمَدَ بْنَ مُحَمَّدٍ
- ٤— عَزَّ نَصْرُهُ وَبِعِمَارَةِ هِزَّةِ الْمَعْبُدِ الْمُبَارَكِ مِنَ الْعَبْدِ الْمَذْنُوبِ الْحَاجِّ عَلِيِّ بْنِ
- ٥— أَدْرَسَ أَحْسَنَ اللّٰهِ عَوَاقِبُهُ فِي رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ فِي سَنَةِ إِحْدَى وَثَلَاثِينَ وَسَبْعِ مِائَةٍ

TRANSKRİPSİYONU :

- 1- Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm kâla'llâhu Te'âlâ
- 2- "Ve enne'l-mesâcide li'llâhi fe-lâ ted'û ma'allâhi ahaden"²⁹¹
- 3- Enşe'e (bi-emri'l)²⁹² el-mevl'el-mu'azzam nusretü'd-devlete ve'd-dîn Ahmed bin Mehmed
- 4- 'Azze nasruhu ve bi-'imâreti hâzihi'l-ma'bedi'l-mübâreke mine'l-'abdi'l-müznib el-Hâc Ali bin

²⁹¹ KUR'ÂN: Cin Sûresi(72) 18. ayet. "Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin)"

²⁹² KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 192.

5- İdris ahsena'llâhu 'avâkıbehu fi-Ramazani'l-mübarek fi-sene ihdâ ve selâsîn ve seb'a-mi'e. H.731 (M.1330-31)²⁹³

ANLAMI : Kitâbede “bu mescid Mehmed oğlu Nusratü'ddîn Ahmed'in emriyle İdris oğlu Hacı Ali tarafından M.1330'da yaptırılmıştır” anlamındaki metin yer almaktadır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : 1 cm.lik dört cetvelle yedi cm.lik beş ayrı bölüm halinde yazılmış ve enine dikdörtgen bir cetvelle sınırlandırılmıştır. Kitâbede yer alan celî sülüs yazılar, Selçuklu ve Beylikler Döneminde görülen yazı özelliklerini yansıtmaktadır.

Elif ve lâm gibi harfler üstte kalın vurguyla alta doğru incelerek yazılmışlardır. Küt ve tok bir görüntü sergileyen bu harflerden beşinci satırda yer alan el-mübarek kelimesinde lâm'dan önce gelen elif, diğer düşey vurgulu harflere göre daha ince yazılmıştır.alt kısımlarında sola doğru kıvrılan elif harfleri, alan içinde üstten alta doğru tüm yazı mekânında boşluk bırakılmaksızın yazılmışlardır.

Birinci satırda yer alan تعالى (*te'âlâ*), üçüncü satırda yer alan المولى (*el-Mevlâ*) ve beşinci satırda yer alan في (*fi*) ve احدى (*ihdâ*) kelimelerindeki ye harfi geriye doğru keşidelenerek yazılmışlardır. İlk satırda yer alan besmele-i şerif'in ilk harfi, ikinci satırdaki المساجد (*el- mesâcide*), المعظم (*el- muazzam*), ve beşinci satırdaki المبارك (*el-mübarek*) kelimelerindeki mim harfi kalem kalınlığından daha ince bir kalemlle yazılmıştır.

²⁹³ Kitâbenin farklı okunuşu için ayrıca Bkz.;UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı: a.g.e. s.15; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: I, s.319;ATABEK, Ö.Fevzi: a.g.e. s. 153; UYSAL, A.Osman: a.g.e. s. 28; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 192

Beşinci satırda yer alan احسن الله (*ahsena'llâhu*) kelimesindeki sin ve nûn birleşmiş ve uzunca bir nûn-ı râ gibi yazılmıştır. Kâf ve vav harflerinde de farklılıklar görülmektedir.

Kitâbede okumayı kolaylaştırmak için hareke, cezm, hemze ve şedde gibi işaretlere yer verilmiştir. Üçüncü satırda yer alan نصره الذّوله (*nusretü'd-devle*) kelimesinin üzerinde bir tirfil yer almaktadır.

Hat sanatının ölçülü ve güzel yazma sanatı olduğu düşünüldüğünde, estetik bir yazıdan söz edilemez. Ancak kitâbenin ait olduğu yapıyla ilgili bilgiler vermesi ve dönemin özelliklerini yansıtan örnek bir vesîka durumunda olması araştırma kapsamında yer almasını sağlamıştır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıda bir tamîr kitâbesi yoktur.

4.2.1.18. *Mevlevî Camii*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Zaviye Sultan mahallesinde Sultan Abâ-pûş-ı Velî tarafından kagir kesme taş kaplama tekke şeklinde inşa edilmiştir²⁹⁴. 1902 yılında Afyonkarahisar'da meydana gelen yangında Mevlevîhane de yanmış ve 1906 ile 1908 yılları arasında tamîr edilerek yeniden hizmete açılmıştır.

Mevlevîhaneler, genelde bir bahçenin içinde bulunan semâhane/mescid, türbe, derviş hücreleri, şadırvan, harem dairesi, selâmlık, mutfak ve mezarlık gibi bina topluluklarından oluşmaktadır.²⁹⁵ Afyonkarahisar mevlevîhanesinin harem dairesi, selâmlık ve mezarlık bölümleri zamanla tahrip olarak yok olmuştur.²⁹⁶ Cami'nin tamiri sırasında kubbeleri kurşunla kaplanmıştır²⁹⁷. Bir büyük kubbe ile

²⁹⁴ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 53.

²⁹⁵ ERAVCI, H. Mustafa: "Afyonkarahisar Mevlevîhanesi", Sultan Divânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik, AKÜ Y., Afyon-2002, s. 215.

²⁹⁶ ERAVCI, H. Mustafa: a.g.e. s. 215.

²⁹⁷ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 53.

doğuda, iki küçük kubbe ile güneyde, iki orta kubbe ile kuzeyde dört yüzlü elham şeklinde iki kubbe ile örtülüdür²⁹⁸.

Afyonkarahisar Mevlevîhanesinde, diğer Mevlevîhanelerin aksine türbe ile semâhane bir arada olup, aynı kubbe altında birleşmişlerdir.²⁹⁹

Mihrabı, I. Ulusal neo-klasik üslûbun özelliklerini yansıtan mermerdendir.³⁰⁰ Camiinin mihrab ve minber yazıları, Hattat Bursalı Mehmed Raşid Dede tarafından yazılmıştır.³⁰¹

Semâhanenin doğu duvarının önünde, Post-nişin ve aile ferdlerine ait sandukalar yer almaktadır. Furunî Mehmed Dede, Mehmed Raşid Çelebi, Murat Çelebi ve Meczub Abdülbaki Efendi'ye ait dört sandukanın yanında, daha yüksek bir kaide üzerinde Sultân Divânî'ye ait büyük sanduka bulunmaktadır. Bu sandukadan sonra, üzerinde destarlı sikke bulunan Abâ-pûş Velî ile Hızır Şah Çelebi, İlyas Çelebi ve Muğlalı İbrahim Şahidi Dede'ye ait sandukalar yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde, Bahar Hatun ve Destina Gevher Hatun'un ikisinin bir arada yattığını gösteren sanduka ve Mutahhare Hatuna ait bir sanduka daha yer alır. Mevlevîhaneye ait derviş odaları, bahçenin kuzey kısmında yer alır. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kaldırılmasından sonra faaliyetleri sona eren Mevlevîhâne, minaresi ve mihrabı bulunması nedeniyle camiye çevrilmiş, günümüze kadar ibadethâne olarak kullanılmıştır.³⁰² Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Türkçe manzum bir kitâbedir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Camiye ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

²⁹⁸ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 54.

²⁹⁹ ERAVCI, H. Mustafa: a.g.e. s. 222.

³⁰⁰ TANRIKORUR, Bahrihûdâ: Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri, SÜ SBE Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez No: 8814, C: I, Konya-2000, s. 460.

³⁰¹ ILGAR, Yusuf: "Afyonkarahisar Mevlevîhanesi", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhâneler Kongresi, Konya-Mayıs 1996, s. 115., TANRIKORUR, Bahrihûdâ: "Karahisâr Mevlevîhânesi", İslam Ans., C:24, İstanbul-2001, s.420.

³⁰² DAŞDEMİR, Latif: "Afyonkarahisar'da Mevlevîliğin Tarihçesi" Sultan Divânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik, AKÜ Y., Afyon-2002, s. 188.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : 1906-1908 yılları arasında yapılan tamîre ait kitâbedir.

RESİM NO : 47

YAPIDAKİ YERİ : Son cemaat yerine girdikten sonra kuzey yönündeki duvarda yer alır.

BOYUTLARI : 60x45 cm.

KİTÂBE METNİ :

- ۱- بو درکه روضه سلطان دیوانی دانادر / فرادیس نشاط آور کی البتده رعنادر
- ۲- بهشت آسا بو رسم بهترین اوزره بنا اولدی / سما پایه قبایه جلوه کاه عرش اعلادر
- ۳- بیک اوجیوزیکرمی ایچره ایشودر کاه معلابی / محیط اولدی برآتشیپاره کیم تاریخه أحرادر
- ۴- سراپا محترق اولمش ایکن آفات حائلدن / مقدس همت پاکيله معموریت أفزادر
- ۵- درود بیحساب خیر امت بونده ثابتد ر / جهان غیر ثابت کاه کرما کاه سرمادر
- ۶- سماعی نک حرماکاهنده کی فیض إلهیدن / سماع مولوی مأخوذ هم منشور دنیادر
- ۷- چکلدکجه کمال شوقله کلبنک مولانا / فیوضات خدا آیین جم اوزره عطایادر
- ۸- بو مهتاب آفتاب اولدقجه دوآر آسمان اوزره / صدای الله الله کائناته لرزه بخشادر
- ۹- هزاران احترام اوجل صاف پاک صدیقه / وجود عنبرین پر کراماتی مصفادر
- ۱۰- کیدوب سکسان نفر درویشله ایران تترتدی / مکر کروبیان اول محترم لشکرله همپادر

- ۱۱- دم أنفاس نابينا ایچون عیسا ابن مریمدر / که سیف صارمی تأثیرده عصای موسادر
- ۱۲- نظر قیل زائر حق بین عبرتله شودر کاهه / عبا پوش سید الأفراد بالی آنده إخفادر
- ۱۳- فرونی شاهدئ مغلوبینک دار دنیادن / بقا إقلیمنه پر آچدیغی مأوا بو مأوادر
- ۱۴- بو أقطاب کرامت حال شهرت کیر آفاقک / مریض عشق ربّانی یه خاکپای کمیادر
- ۱۵- کل أي مشتاق وجد و حال توفیق إلهی کل / سعادت خانه سی باب فتوح لطف مولا در
- ۱۶- صلا أي تشنه کان آب توحید فنا فی الله / أوجامی دست مولانادن ایچ کوثر مهیّادر
- ۱۷- جناب شمس تبریزک علوّ همّتی و هبی / بو جای تابناک پر شرفده فیض فرمادر
- ۱۸- حکم قرطاسنه وضع أیلمش تاریخ إعمارین / طریر همّت قدسی مولانا جلال السدین

TRANSKRİPSİYONU :

1-Bu Dergeh ravza-i Sultân Dîvânî-i dânadır, / Ferâdis-i neşât-âver gibi elbette râ'nâdır.

2- Behîşt-âsâ bu resm-i bihterîn üzre binâ oldu/ Semâ-paye kubâb-ı cilvegâhı 'arş-ı â'lâdır.

3- Binüçyüzyirmi içre işbu dergâh-ı mu'allâyı, / Muhît oldu bir âteş-pâre kim târihe ahrâdır.

4- Ser-â-pâ muhterik olmuş iken âfât-ı hâ'ilden, / Mukaddes himmet-i pâkiyle ma'mûriyyet efzâdır.

5- Dürûd-ı bî-hesâb-ı hayr-ı ümmet bunda sâbittir. / Cihân-ı gayr-ı sâbit gâh germâ gâh sermâdır.

6- Semâ'î'nin haremğâhındaki feyz-i İlâhîden,/ Semâ'-ı mevlevî me'hûz hem menşûr-ı dünyâdır.

7- Çekildikçe kemâl-i şevk ile gülbang-i Mevlânâ,/ Füyûzât-ı Hüdâ âyîn-i cem üzre 'atâyâdır.

8- Bu mehtâb[u] âfitâb oldukça devvâr âsumân üzre,/ Sedâ-yı Allâh Allâh kâ'inatâ lerze-bahşâdır.

9- Hezârân ihtirâm o necl-i sâf-ı pâk-ı sıddîka, / Vücûd-ı 'anberîn pür-kerâmâtı musaffâdır.

10- Gidip seksân nefer dervîşle İran'ı titretti,/ Meğer kerrübiyân ol muhterem leşkerle hem-pâdır.

11- Dem-i enfâs-ı nâ-bînâ için İse'bni Meryem'dir./ Ki seyfi sârimî te'sîrde 'asâ-yı Mûsâ'dır.

12- Nazar kıl zâ'ir-i Hak-bîn ibretle şu dergâha,/ 'Abâ-pûş seyyidü'l-efrâd-ı Bâlî anda ihfâdır.

13- Furûnî, Şâhidî-i Muğlevî'nin dâr-ı dünyâdan,/ Bekâ iklimine per açtığı me'vâ bu me'vâdır.

14- Bu aktâb-ı kerâmet-hâl-i şöhretgîr-i âfâkın,/ Marîz-i 'aşk-ı Rabbânîye hâk-i pâ-yi kimyâdır.

15- Gel ey müştâk-ı vecd ü hâl-i tevfiik-i İlâhi, gel,/ Sa'âdet-hânesi bâb-ı fütûh-ı lûtf-ı Mevlâdır.

16- Salâ ey teşnegân-ı âb-ı tevhid-i fenâ fi'llâh,/ O câmı dest-i Mevlânâ'dan iç Kevser müheyyâdır.

17- Cenâb-ı Şems-i Tebrîz'in 'ulüvv-i himmeti Vehbî,/ Bu cây-ı tâbnâk-i pür-şeref'de feyz- fermâdır.

18-Hükm-i kırtâsına vaz' eylemiş târîh-i i'mârın/ Tarîr-i himmet-i kudsî-i Mevlânâ Celâle'ddîn 1324/1906-7 1326/1908³⁰³

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre, M. 1902 yılındaki yangın ve ardından yapılan tamîr, manzum bir şekilde ifade edilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Ahârlı kağıt üzerine is mürekkebiyle yazılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbeyi diğer Afyonkarahisâr kitâbelerinden ayıran özellik kâğıt üzerine is mürekkebiyle yazılmış olmasıdır.

Kitâbe iki ayrı bölümde yazılan metinlerden oluşmaktadır. İlk bölümde on yedi satırın bir cetvelle ikiye bölünerek otuz dört ayrı kartuş içine yazılan şiir yer almaktadır. Satır nizâmında yazılan metin kısmında, alana sığmayan bazı kelimeler alttan yukarıya doğru istiflenerek yazılmıştır.

Elif, lâm,tı ve kâf gibi harflerin satıra oturuşları ve kendi aralarındaki paralellikleri problemlidir.

Dâl, râ ve nûn gibi harflerde hareket mebdî küt ve kalın bir şekilde yazılmıştır. Harflerin tamamında sülüs yazının estetik özelliklerini aratan bir uygulama görülmektedir. Bu kural dışı yazım, kitâbenin genelinde âhengi bozmuştur. Ayn harfleri ayn-ı nalî ve fem-i sü'ban şeklinde yazılmıştır.

³⁰³ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ALTUĞ, Orhan: "Afyonkarahisar Mevlevîhanesindeki Levhaların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Hat Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir-1997, s. 36-38; ERAVCI, H. Mustafa: a.g.e. s. 212.

İkinci satırın ilk bölümünde اولدي (*oldı*), üçüncü satırın ilk bölümünde معلايي (*mu'allâyı*), onuncu satırın ilk bölümünde تترتدي (*titretdi*), onbirinci satırın ilk bölümünde عيسا (*isâ*), onüçüncü satırın ilk bölümünde شاهدي (*şahidî-i*) ve onbeşinci satırın ikinci bölümünde خانه سي (*hânesi*) kelimesindeki ye harfleri ya-ı makusî şeklinde geriye keşîdeli bir biçimde yazılmıştır.

Metin içinde harekeler ve nokta dışında diğer işaretlerin tamamı yazılıdan daha ince bir kalemle yazılmıştır. Bu, kitâbede sağlıklı bir görüntünün oluşmasını sağlayan önemli bir ayrıntıdır.

Kitâbenin ikinci bölümünde ise ortada alt alta iki dikdörtgenden oluşan beyit kısmı yer alır. Bu bölümün yanlarında kalan boşluğa tarihler yazılmıştır.

Beyiti oluşturan harfler ta'lik yazının kurallarına uymayan bir yöntemle yazılmıştır. Elim, lâm ve tı gibi harflerin uzantıları paralel değildir. Harfler arasında yer yer boşluklar görülmekte ve uyum sorunu göze çarpmaktadır.

4.2.1.19. Sinan Halife Mescidi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Sinan Halife Bademli Mahallesi Sinan Halife Caddesi ile Dağ Sokağının kesiştiği yerde, bulunmaktadır. Mescidi yaptıran Sinan Halifedir.³⁰⁴ 1453'ten önce Sinan Halife tarafından yaptırıldığı anlaşılan mescid, 1453 yılında Beğendik oğlu Esen Bey tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Seyyid Abdullah adında bir kişi, 1822 yılının şubat ayında mescide minber yaptırarak camiye çevrilmesini sağlamıştır.³⁰⁵

³⁰⁴ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e, C: 2, s.190; TOPBAŞ, Ahmet: a.g. m., S: 540, 18 Mart 1991; AŞS: nr. 562, vr. 38b/110, 39a/111.

³⁰⁵ KARAZEYBEK, Mustafa, Y. İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.230.

Bina bir bahçe içinde, ahşap ve kerpiç ile inşa edilmiş, mescid bahçenin güneybatı köşesinde yer almaktadır.³⁰⁶ Takkeoğlu Hacı Ahmet efendi tarafından H.1276 (M.1859) yılında minare eklenerek tamîr ettirilmiştir.³⁰⁷

Yapı tabana kadar kesme taş ve kerpiç yığma olup dört tarafı eğimli, kırma çatı ile örtülmüştür.³⁰⁸ Doğu cephesi ana mekâna açılan iki pencere, kadınlar mahfilinde bir pencere bulunmaktadır.³⁰⁹

Son cemaat yerinde kesme taş olan taban, 1985 yılında mozaik olarak değiştirilmiştir ve namaz kılmak için doğu ve batı tarafları ahşap tabanlı yaptırılmıştır.³¹⁰ Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapça ve Türkçe olmak üzere iki kitâbe yer alır. 1453 yılına ait yapım kitâbesi Arapça'dır. Sinan Halife'nin mezar taşında mescidin tamîriyle ilgili bilgi bulunmaktadır ve Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1453 yılına ait inşâ kitâbesidir.

RESİM NO : 48

YAPIDAKİ YERİ : Kitâbe mescide ilk bakışta görülmemektedir. Giriş kapısının üstünde bulunan çatı ile pencere arasında, ikinci kat duvarında bulunmaktadır.

BOYUTLARI :95x53 cm.

KİTÂBE METNİ :

³⁰⁶TOPBAŞ, Ahmet:“Afyonkarahisar Camileri:Sinan Halife Mescidi”,Afyon Zafer Gazetesi,S: 540,18 Mart 1991.

³⁰⁷AYGEN,M. Saadetin: a.g.e. s. 62; TOPBAŞ, Ahmet: a.g. m., S: 540, 18 Mart 1991, GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s.189.

³⁰⁸ TOPBAŞ, Ahmet: a.g. m., S: 540, 18 Mart 1991.

³⁰⁹ TOPBAŞ, Ahmet: a.g. m., S: 540, 18 Mart 1991.

³¹⁰ TOPBAŞ, Ahmet: a.g. m., S: 540, 18 Mart 1991.

١ — وَأَتَا الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا بِنِي هَذِهِ

٢ — المسجد في أيام دولة السلطان محمد بن مراد خان العبد الضعيف اسن بن بكندك

سنه سبع وحمسين وثمانائه

TRANSKRİPSİYONU :

1- “Ve enne’l-mesâcide li’l-lâhi felâ ted’û me‘allâhi ahaden”³¹¹ benâ hâzihi’l-...

2- ...Mescidü fî eyyâm-i devleti’s-Sultân Mehmed bin Murad Han

el-‘abdü’z-za‘îf Esen bin Beğendik. Sene seb‘a ve hamsîne ve semâne mi’e.

H.857 (M.1453)

ANLAMI : Bu mescit, Sultan Murat Han oğlu Sultan Mehmet zamanında Beğendik oğlu Esen tarafından H.857/M.1453 yılında yaptırılmıştır.³¹²

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Alınlık görüntüsünü andıran bir kemer içinde yer alan kitâbe, iki ayrı satır halinde yazılmıştır.

Harfler, istif kuralları çerçevesinde alttan yukarıya doğru istiflenmiştir. Baştan sona kalem kalınlığı aynıdır. Mukavver harflerde dönüşler yerindedir. Yazının kitâbe üzerindeki dağılımı, dengeli ve genel ahengi güzeldir.

³¹¹ KUR’ÂN: Cin (72) 18. Ayet.

³¹² Ayrıca Bkz; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 230.

الله (*Allah*) lâfzı istif gereği kelimelerin üstünde yer almış ve me‘allâhü içinde geçen الله (*Allah*) lâfzı, kitâbenin en üst noktasına denk düşürülmüştür.

Elif ve lâm gibi harfler yazıldıkları alan içinde sınıra dayandırılmış, düzgün ve birbirine paralel yazılmışlardır. Kelimelerde yer alan dendanlı harfler muntazam bir şekilde yazılmışlardır. مع الله (*me‘allâhü*) ve سبع (*seb‘a*) kelimelerinde ayın harfi küplü şekliyle yazılmıştır. Üstte yer alan uygulama başarılı bir şekilde yapılmışken, altta tarih kısmındaki ayın harfinin küpü geniş tutulmuştur. بني (*benâ*) kelimesinde, ye harfi geriye doğru keşîdelenerek ya-ı makusî şeklinde yazılmış ve istifi rahatlatmıştır.

Beğendik kelimesindeki kâf'ın üst uzantısı sıkışmış ve olması gereken meyilden çok uzak bir görüntü sergilemiştir. بن (*bin*) ve حمسين (*hamsîne*) kelimelerinde nûn harfi nûn-ı râ şeklinde yapılmış ve hamsînenin sonunda mukavver bir dönüş yapılmaksızın mürsel bir biçimde sonlandırılmıştır.

Kitâbede noktalar köşelidir. İkinci satırda noktası elif harfinden önce yazılmış في (*fi*) kelimesinin dışında, tüm noktalar yerinde kullanılmıştır.

İlk satırda المساجد (*el-mesâcide*) kelimesinde cim harfinin noktası yoktur. Harekelerin dışında kitâbede cezm, şedde, hemze ve süs işareti yoktur. İlk satırın sağ ve solunda cetvelden çıkan iki simetrik rumî formu yer alır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M.1859-1860 yıllarına ait tamîr kitâbesidir. Yazıların üzeri siyahla boyanmıştır. Zamanla boyaların bir kısmı dökülmüştür ve yazıların görünümü bu nedenle bozulmuştur.

RESİM NO : 49

YAPIDAKİ YERİ : Sinan Halife'nin mezarı üstünde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 70x32 cm.

KİTÂBE METNİ :

- ۱— سنان خلیفه مرحومك بو رعنا معبد جاننا/ اراردی نرده در آیا دیرك نامنی سامع
 ۲— تلك زاده حاجی احمدافندی بزل مال ایدوب/ مناره یابدیروب بلدردی بونده اولدیغن جامع
 ۳— یدیلر سویلیدی تعمیرینه تاریخ بر باشندن / علاوه اولنوب اولمش دل عاشق کبی واسع
 سنه ۱۲۷۶

TRANSKRİPSİYONU :

- 1- Sinân Halife merhûmun bu ra'nâ ma'bedi cânâ/ Arardı nerdedir ayâ diyerek nâmını sâmi'
 2- Telekzâde Hacı Ahmet Efendi bezl-i mâl idüb/ Minâre yapıdırub bildirdi bunda olduğun câmi'
 3- Yediler söyledi ta'mîrine târîh bir başdan/ 'Îlâve olunub olmuş dil-i 'âşık gibi vâsî'

Sene 1276 (M. 1859-60)

ANLAMI :Kitâbeden anlaşıldığına göre camiinin minaresi Hacı Ahmet Efendi tarafından M. 1859-1860 yıllarında yeniden yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Ta'lik

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbe 1 cm.lik cetvellerle oluşturulmuş üç kartuş içine satır nizâmında yazılmıştır.

İstifin tamamında harfler aynı kalem kalınlığıyla yazılmıştır. Ta'lik yazıyla yapılan düzenlemelerin genelinde keşîdeli harfler sıklıkla kullanılırken, bu kitâbede

çok fazla keşîde kullanılmamıştır. Yalnızca ilk satırda yer alan سنان (*Sinan*) ve سامع (*sami*) kelimelerinde keşîde kullanılmıştır.

Elif ve lam gibi harfler birbirine paralel ve satıra uyumlu bir biçimde yazılmıştır. Satırın sonundaki kelimeler kartuşa sığmadığı için yukarıya doğru istiflenmiştir. Bu, genelde rahat olan düzenlemenin sonunda bir yığılmaya neden olmuştur.

Genel görüntüyü etkileyen en önemli faktör yazıların üzerine sürülmüş olan boyalardır. Harfler üzerindeki dökülmeler yazıların plastik değerini bozmuştur.

Kitâbe üzerinde hareke ve süs işareti kullanılmamıştır. Yalnız آیا (*âyâ*) kelimesindeki elif üstünde bir med işareti kullanılmıştır.

4.2.1.20. Sülüm Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Nurcu mahallesinde cadde üzerinde bulunmaktadır. 1813 yılında Mehmed Paşa³¹³ tarafından yaptırılmıştır. Taş temel üzerine moloz taş örgülü, kagir, kuzey bölümü iki katlı olarak inşa edilmiştir.³¹⁴ Camii 1990 yılına kadar pek çok tamîrden geçmiş ve yakın zamanda yıkılarak yeniden yaptırılmıştır. Kuzeydoğu köşesinde yer alan minare yıkılmayarak korunmuştur. Bu minare tek şerefeli olup kare kesitli kesme taş kürsülüdür.³¹⁵ Camii günümüzde de ibadete açıktır.

KİTÂBE : Kitâbe, Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1813 yılına ait yapım kitâbesidir.

³¹³ Süleyman GÖNÇER bu kişinin M. 1765 ve 1768 yıllarında Karahisar Valisi olduğunu ve vezirliği tekrar iade edildikten sonra, M. 1812 yılında Karahisar Valiliğine yeniden atandığını bildirmektedir. (Bkz; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: II, s. 287.

³¹⁴ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 261, 18 Nisan 1990.

³¹⁵ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 261, 18 Nisan 1990.

- RESİM NO** : 50
- YAPIDAKİ YERİ** : Yeniden yapılan camiinin giriş kapısının solunda yer alır.
- BOYUTLARI** : 50x 37 cm.
- KİTÂBE METNİ** :

۱— حبذا حاجی محمد پاشا / یسرالله تعالیٰ ماشاء

۲— حسن همت ایدیجک بولدی ثبوت / اولدی تاریخ اکا "خیر بیوت". ۱۲۲۸

TRANSKRİPSİYONU :

1- Habbezâ Hacı Mehmed Paşa / Yessera'llâhu te'âlâ mâ-şâ'e

2- Hüsn-i himmet edicek buldı sübût / oldı tarih ana "hayr-ı büyût". 1228

ANLAMI : Kitâbeye göre camii M. 1813 yılında Hacı Mehmed Paşa tarafından yapılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbenin ortasından geçen biri yatay biri dikey 1,5 cm.lik iki cetvel, kitâbeyi iki satırdan oluşan dört ayrı kartuşa bölmüştür.

Yazılar satır düzeninde yazılmış olup, kelimeler alttan yukarı doğru yazılmıştır. Düşey vurgulu elif ve lâm harfleri birbirine paralel yazıların geneli sade

ve akıcı bir keskinliktedir. Elif lâm ve kâf harfleri yazının yazıldığı alanın tamamında yukarıdan aşağıya kadar çekilmiştir.

Birinci satırın ilk bölümünde yer alan حاجى (*hacı*) kelimesindeki ya-ı maküsü, diğer bölümlerdeki تعالى (*te'âlâ*), بولدى (*buldı*) ve اولدى (*oldı*) kelimesinde de kullanılmış ve kelime üzerinde oluşacak istif dengesizliği, bu şekilde doldurularak engellenmiştir. Celî sülüs yazıyla yazılmış diğer kitâbelerde olduğu gibi bu kitâbede de الله (*Allah*) lafzı yine istifin üst kısmında yer almıştır.

Harfler arasında yer alan harekeler içinde çekerler harflerle aynı kalem kalınlığında yazılmıştır. hareke, cezm, şedde, tirfil ve mimli tirfil gibi işaretler ise kalem kalınlığından daha ince bir kalemle yazılmıştır.

حبّذا (*habbezâ*), محمّد (*Muhammed*), ماشاء (*mâ-şâ'e*), حسن (*hiisn*) ve خير (*hayr*) kelimelerinde mim, hâ ve sin gibi mühmel harf işaretleri yer almaktadır. İkinci satırın ikinci bölümünde yer alan istif yukarı doğru çekilerek altta kalan boşluğa rakamla tarih ١٢٢٨ (*1228*) yazılmıştır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait bir tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.1.21. Yeni Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Aftal mahallesi, yeni camii caddesi ile yeni camii yan aralığının kesiştiği köşede avlu içinde, kütüphane muvakkithâne ve şadırvan ile birlikte yer alan bir külliyesidir.³¹⁶

Abdi Çavuş adında bir hayırsever tarafından, Bakırcılar çarşısında yaptırılan bu camiinin külliyesinde camii, medrese, muvakkithane , kütüphane, şadırvan, çifte

³¹⁶ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Yeni Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 545, 23 Mart 1991

hamam, han ve müderris evinin bulunduğu yazılı belgelerde geçmektedir³¹⁷. Günümüzde ise bu binalardan camii, muvakithane, kütüphane ve çifte hamam bulunmaktadır³¹⁸. Duvarları taş olup ahşap kubbelidir³¹⁹. Camii bir büyük ve üç küçük kubbeli olup son camaat yeri ile klasik Osmanlı biçimi küçük kesme taş kaplı tuğla minareli ve kubbeleri kurşun kaplı güzel bir camiidir³²⁰. Minaresi tek şerefeli olan bu camiinin, mihrap ve mimberi ise mermerle kaplıdır³²¹. Camiinin ana mekanı (hariminin) kuzey cephesinin ortasında ahşap iki kanatlı kapısı, basık kemerli içerlek niş içindedir.³²²

Camiinin harimi kare planlıdır. Bu harimin dört duvarında birer adet sivri kemer ile köşelerde birer mihrap mermer kaplama yarım silindirik yuvarlak olup alçıdan yapılarak mermer renginde boyanmış yarım kubbe biçimli olarak biter.³²³ Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Camide üç adet kitâbe yer almaktadır. Giriş kapısı üstünde bulunan kitâbeler inşâ ve tamîr kitâbeleridir. Camiinin yanına bitişik olarak inşâ edilen kütüphanenin kitâbesi de bina üzerinde mevcuttur.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1711 yılına ait yapım kitâbesidir. Türkçe yazılmıştır.

RESİM NO : 51-52

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısının üstünde tamîr kitâbesinin altında yer almaktadır.

BOYUTLARI : 79x29 cm.

³¹⁷ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 546, 25 Mart 1991

³¹⁸ TOPBAŞ, Ahmet: "a.g.m., S: 546, 25 Mart 1991

³¹⁹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 132.

³²⁰ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e, C: 2, s.267.

³²¹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 132.

³²² TOPBAŞ, Ahmet: "a.g.m., S: 546, 25 Mart 1991

³²³ TOPBAŞ, Ahmet: "a.g.m., S: 546, 25 Mart 1991.

KİTÂBE METNİ :

١— حمد لله اولدی عالم مظهر فیض حدا/ الحاج عبدی چاوش بو جامعی قلدی بنا

٢— عون سبحانی ایروب سوری دیدی تاریخی/ سجدکاه اهل حاجات هم مقام دلکشا

TRANSKRİPSİYONU :

1- Hamdu li'llâh oldu 'âlem-i mazhar-ı feyz-i Hüdâ/ El-Hâc 'Abdi Çavuş bu câmi'i kıldı binâ

2- 'Avn-i sübhânî erüp Sûrî dedi târîhini/Secdegâh-ı ehl-i hâcât hem makâm-ı dîlgüşâ. H. 1123(M. 1711)³²⁴

ANLAMI : Ebced hesâbıyla düşülen tarihe göre H.1123 (M.1711) tarihinde Hacı Abdi Çavuş tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbede 0.8 cm.lik cetvellerle iki satırın dört ayrı kartuşa bölünmesiyle oluşan kitâbede, dikkat çeken en önemli unsur, üzerinde bulunan süsleme elemanlarıdır.

Kartuş cetvellerinin birleşmesiyle ortada oluşan boşlukta 4,5 cm çaplı bir penç motifi yer almaktadır Pençten, üste ve alta doğru iki adet yaprak motifi çıkmaktadır. (Bkz. Şekil 8) Bu alanın üstünde ve altında oluşan boşluklarda 2 cm. çapında bir pençten üç yöne doğru yaprak motifi çıkmaktadır.(Bkz. Şekil 9)

³²⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz; UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı: a.g.e. s. 38; ÜÇER, S.Sırrı: a.g.tez, s. 81; SENCER, B.Sitki: a.g.m., Taşpınar, S: 92, s.145; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 70.

Birinci satırın ilk bölümünde اولدی(*oldı*) kelimesinde ikinci bölümünde camii, ikinci satırın ilk bölümünde yer alan sübhâni, sürî ve tarihini kelimelerindeki ye harfleri ya-ı makusî olarak keşîdeli bir şekilde kullanılmıştır.

Son bölümde yer alan hâcât kelimesindeki te harfinin teknesi de keşîdeli bir biçimde uzatılmıştır. Gerektiği şekilden uzak görünen bu harfin tekne kısmı, düz bir biçimde yazılmıştır.

Birinci satırın birinci bölümünde yer alan الله (*Allah*) lâfzı sola doğru eğimli bir şekilde yazılmıştır. İkinci satırın ilk bölümünde ايروب (*erüb*) kelimesinde vav harfinin başı arkaya doğru düşmüş be harfinin teknesi ise sola aşağı doğru düşmüştür.

Yazılar genellikle satır nizâmında olup, kelimeler alttan yukarıya doğru istiflenmiştir. Kitâbede hareke, cezm, şedde ve süs işaretleri bulunmamaktadır. Harflerin dışında kalan bölümde 2 cm.lik pençler yer almaktadır.(Bkz. Şekil 10)

2) TAMİR KİTÂBESİ : 1808 yılına ait tamîr kitâbesidir. Türkçe yazılmıştır.

RESİM NO : 53

YAPIDAKİ YERİ : Giriş kapısının ve inşâ kitâbesinin üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 50x52 cm

KİTÂBE METNİ :

۱— یکی جامع بنای حاج عبدی چاوش اغاکیم /

یاپوب بومعبدی ویرمشدی بونجه رفعت و شاننی

۲— مرور دهر ايله تعميره محتاج اوليحق اخر /

معلاً نسل پاك خانه داني ايلدي انى

۳— سليمان شريف الحاج پاشا نسل واقفدن /

انك تعمير صرفنه ايلدي مال فراواني

۴— يكي جامع يكي اول صورت زياسنى بولدي /

كه يوزبرييل مقدم يامش ايكن واقف و باني

۵— كورنلر جمله استحسان ايدوب تاريخني سويلر /

بحمدالله حالا حاج پاشا واقف ثاني ۱۲۲۴

TRANSKRİPSİYONU :

1- Yeni Câmi‘ binâ-yı Hac ‘Abdi Çavuş Ağa kim / Yapıp bu ma‘bedi vermişdi bunca rif‘at ü şân

2- Mürûr-ı dehr ile ta‘mîre muhtâc olıcak âhir / Mu‘allâ nesl-i pâk-i hânedânı eyledi ânı

3- Süleyman Şerîf el-Hâc Paşa nesl-i vâkıfdan / Ânın ta‘mîrine sarf eyledi mâl-i firâvânî

4- Yeni câmi‘ yeni ol sûret-i zîbâsını buldı / Ki yüz bir yıl mukaddem yapmış iken vâkîf u bânî

5- Görenler cümle istihsân idüb târîhini söyler / Bi-hamdi'llâh hâla Hacı Paşa vâkıf-ı sâni 1224³²⁵ (M.1808)

ANLAMI : Kitâbeye göre camiye vakfın neslinden Hacı Süleyman Paşa M. 1808 yılında tamîr ettirmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe 0,5 cm.lik dört cetvelle enine beş satıra ve bir cetvelle dikine iki bölüme ayrılmış, toplamda on ayrı kartuş içine yazılmıştır.

Kitâbenin genelinde görüntüyü bozan özellikle, harflerin üzerine yapılan buyama işlemidir. Bu uygulama harflerin hakkedilmiş alanlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Satır nizâmında yazılmış olan kelimeler, alttan yukarı doğru istiflenmiştir.

Metin içinde ya-ı makusî uygulaması sıkça kullanılmıştır. Elif ve lâm düşey vurgulu harfler birbirine paraleldir ve sola eğimli bir şekilde yazılmıştır. Bu harfler zülfelidir.

İstif oluşturulmuş pek çok bölümde harfler arasındaki boşluk genelde dengeli değildir. İkinci, üçüncü ve beşinci satırların ikinci kartuşlarındaki rahatlık, diğer bölümlerde çok girift bir görünümde dir. Kitâbede noktalar köşeli olup, şedde, cezm ve ötre gibi okutma işaretleri yer almaktadır.

Mim ve hâ harflerine ait mühmel işaretlerin yazıldığı kitâbenin yazı ve nokta dışında kalan tüm işaretleri kalem kalınlığına yakın kalınlıkta bir kalemle yazılmıştır. İnce bir kalemle yazılsa idi görünüm daha iyi olabilirdi.

³²⁵ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz; UZUNÇARŞILIOĞLU, İ.Hakkı: a.g.e. s.29; SENCER,B.Sıtkı: a.g.m., S: 92, s.145; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 71.

KİTÂBE : Yeni Camii Külliyesinde camiye bitişik olan tek odalı medrese kütüphânesinin kitâbesidir. Türkçe'dir.

3) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1904-1905 yıllarına ait inşâ kitâbesidir.

RESİM NO : 54

KİTÂBENİN YAPIDAKİ YERİ : Camiye bitişik olarak inşâ edilen kütüphâne binasında pencere üstünde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 67x40 cm.

KİTÂBE METNİ :

- ۱— طوبجی زاده شیخ محمد خالد نقشبندی / حضرت احمدضیادان ایتدی استکساب نور
- ۲— بو حوالیده ایدرکن نشرانوار طریق / شرع پاک مصطفیٰ یه خدمت ایتدی بی قصور
- ۳— سعی بی همتاسنه بو مدرسه اولدی دلیل / همت قدسیه سیله بوبنا ایتدی ظهور
- ۴— برکتانخانه دخی یابدی بویرده اول کریم / مظهر سرّ حدیث من بنی الله اولور
- ۵— سویلدی تاریخ جوهر مصطفیٰ فوزی اکا / ایله استمداد ارواح مشایخ باحضور
- ۶— بویله خدمت نزدمولاده قبول اولزمی هیچ / اهل دل وار بوسؤالی عدنه کیت رضوانه صور

۱۳۲۲

TRANSKRİPSİYONU :

1- Topcu-zâde Şeyh Muhammed Hâlid-i Nakşbendî / Hazret-i Ahmed Ziyâdan etdi istiksâb-ı nûr.

2- Bu havâlide ederken neşr-i envâr-ı tarîk / Şer‘-î pâk-i Mustafâya hizmet etdi bî-kusûr.

3- Sa‘y-i bî-hemtâsına bu medrese oldu delîl / Himmet-i kudsîyyesiyle bu binâ etdi zuhûr.

4- Bir kitab-hâne dahî yaptı bu yerde ol kerîm / Mazhar-ı sırr-ı hadîs-i “men benâ li’llâh” olur.

5- Söyledi târîh-i cevher Mustafa Fevzî ana / Eyle istimdâd-ı ervâh-ı meşâyih bâ-huzûr.

6- Böyle hizmet nezd-i Mevlâda kabûl olmaz mı hiç / Ehl-i dîl var bu su’âli ‘Adn’e git rıdvân’a sor. 1322(M. 1904-1905)

ANLAMI : Kitâbeye göre bina M.1904-1905 yıllarında Topçu-zâde Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Türkçe yazılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe ortadan ikiye bölünmüş ve enine 1 cm.lik beş cetvelle altı ayrılarak toplam on iki kartuştan oluşmaktadır. Kitâbe satır nizâmında yazılmıştır. Kelimeler alttan yukarıya doğru istiflenmiştir.

Birinci satırın ilk bölümünde yer alan شيخ (*şeyh*) ve محمد (*Muhammed*), ikinci bölümde حضرت (*hazreti*), احمد (*Ahmed*), حوالیده (*havâlide*) kelimelerinde yer alan hâ harfi küplü haliyle yazılmıştır. Afyonkarahisâr kitâbelerinde bu tür uygulamalara çok fazla rastlanmamaktadır. Ayrıca, ikinci satırın ilk bölümünde yer alan بو (*bu*) kelimesi, حوالیده (*havâlide*) kelimesinin ilk harfi olan hâ’nın küpünün üzerine yazılmış ve göze hoş gelen bir şekilde uygulanmıştır. Birinci satırın ikinci bölümünde yer alan استكساب (*istiksâb*) kelimesindeki uygulama dikkat çekicidir. Sin

ve kâf arasında kalan te harfinin dişi olarak, sin harfinin son dişi kullanılmıştır. Te harfi için ayrı bir diş yazılmamıştır. Kâf harfinden sonra ise sin dişi için bir diş eksik yazılmıştır. Bundaki amaç, cümleyi alan içine sığdırma gayesidir. İkinci satırın ikinci bölümünde geçen مصطفىه (Mustafa) kelimesinde sad harfinin diş kısmı baş kısmının içinde yer almıştır. Beşinci satırın ilk bölümünde yer alan مصطفىه (Mustafa) kelimesinde de aynı uygulama söz konusudur. Bu terkîbte ayrıca mim harfinin başı kendisinden önce gelen cevher kelimesinin vav başıyla ortak kullanılmıştır. Aynı satırın ikinci bölümünde yer alan (meşâyih) kelimesinde şin harfinin bir dişi eksik yazılmıştır. ايتدي (itdi), باحضور (bâ-huzûr), اولدى (oldı), يابدى (yapdı), سويلدي (söyledi), فوزي (Fevzi), اولمزمى (olmaz mı) ve سؤالى (suâli) kelimelerinde yer alan ye harfi ya-ı makusî olarak uygulanmıştır.

Kitâbede harekeler, kalem kalınlığında yazılmıştır. Cezm, şedde ve ötre kalem kalınlığına yakın bir kalemle yazılmışlardır. Mim ve sin harflerinin mühmel işaretleri yer almaktadır. Tarih sondaki iki kartuşu ortalayarak yerleştirilmiştir. Genel olarak bakıldığında dengeli, âhengin sağlandığı, okunaklı ve güzel bir kitâbedir.

4.2.1.22. Yoncaaltı Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Fakih Paşa mahallesinde yer almaktadır. Camiinin adı, 1846 ve 1884 yıllarına ait vakıf kayıtlarında Tefikiye Camii olarak geçmektedir.³²⁶ Kuzeyinde tuz pazarı caddesi, doğusunda, güneyinde ve batısında dükkanlar bulunmaktadır. İki katlı olarak kesme taşdan yaptırılmıştır.³²⁷ Alt katı lonca olup zeminden bir basamak yüksektir.³²⁸ Caminin batı ve güney cepheleri baştan başa kesme taş, kuzey ve doğu cepheleri ile medresenin güney ve batı cepheleri serpmesidir. Camii ve medresenin Marsilya tipi kiremit ile örtülüdür. Taştan tek şerefeli minâresi vardır. Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde kesme taştan yapılmış minarenin kürsüsü, kürsünün doğuya bakan duvarında sivri kemerli

³²⁶ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 241.

³²⁷ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 77.

³²⁸ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Yoncaaltı Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 835, 06 Mart 1992

kapı boşluğu ve ahşap tek kanatlı minare kapısı yer almıştır.³²⁹ Camii günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Türkçe'dir. Kitâbe üzerine uygulanan yağlı boyalar nedeniyle kötü bir görünümüdür.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ :1910 yılına ait yeniden yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 55

YAPIDAKİ YERİ :Camiinin son cemaat yerinin güneydoğu köşesinde yer alır.

BOYUTLARI : 50x68 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱ _ ۱۳۲۶ مشاللة ۱۳۲۸

۲ _ بوغه زاده حاجی احمد افندی صاحب الخیرات

۳ _ اورتبه خیره ساعیدرکه ایلر صرف مقدورات

۴ _ تعاوندر انک شان ولوجزئی ولو کلی

۵ _ اکر اولسه مساجد مدرسه محتاج تعمیرات

³²⁹ TOPBAŞ, Ahmet: a.g.m., S: 835, 06 Mart 1992

٦ — ویره مقصودینی دارینده مولای بی همتا

٧ — تملدن بو معلا جایه ویردی زیب تنویرات

٨ — حضورالله اونده صاف و صاف اولدقجه مؤمنلر

٩ — عروج ایلر اجابتکاهه تسبیحات و تکبیرات

١٠ — مفرّح لفظیدر تاریخ انشاسی انک وهی

١١ — صلا ای مسلمین الیق دکلمی وجهه تعبیرات

TRANSKRİPSİYONU :

1- 1326 Maşâa'llah 1328 (M.1910)

2- Boğa-zâde Hacı Ahmed Efendi sâhibü'l- hayrât

3- O rütbe hayra sâ'idir ki eyler sarf-ı makdûrât

4- Te'âvündür anın şânı velev cüz'î velev küllî

5- Eğer olsa mesâcid medrese muhtâc-ı ta'mîrât

6- Vire maksûdını dâreynde Mevlâ-yı bî-hemtâ

7- Temelde bu mu'allâ câya virdi zib ü tenvîrât

8- Huzûru'llâha onda sâf u sâf oldukça mü'minler

9- Urûc eyler icabetgâha tesbîhât u tekbîrât

10- “Müferreh” lâfzıdır tarih-i inşâsı anın Vehbî

11- Salâ ey müslimîn elyak değil mi vech-i ta‘bîrât.

ANLAMI : Kitâbeye göre camii, M. 1910 yılında Boğa-
zâde Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : Kitâbe, üstte üç kısa kenarla taçlandırılan
dikine altı kenarlı köşegen ile sınırlandırılmıştır.

Birinci satırda yer alan ortadaki dikdörtgen kartuş içinde maşâa’llah ve iki yanda yer alan üçgen ile sınırlanan bölüm içine tarihler yazılıdır. Sonrasında gelen satırlar dokuz ayrı cetvelle enine dikdörtgen on kartuşa bölünmüştür. Bulunduğu konum ve üzerine kat kat sürülen boyalar nedeniyle sağlıklı bir estampaj örneği alınamayan kitâbenin yazıları satır nizâmındadır.

İlk satırda tarihlerin ortasındaki dikdörtgen kartuş içine yazılmış olan *مشالله* (*maşâa’llah*) daha kalın bir kalemle tarih ve diğer mısralar ise daha ince bir kalemle yazılmıştır.

مشالله (*maşâa’llah*) yazına ait he harfinin mühmel işareti dışında mısralar içinde mühmel harf işaretine rastlanmamaktadır. Satıra sığmayan kelimeler alttan yukarıya doğru istiflenmiştir.noktalar köşeli ve kalem kalınlığında kullanılmıştır.

Süs işaretlerinin yer almadığı kitâbe son dönemde yapılmasına rağmen bilinçsiz uygulamalar sonucu üzerine sürülen boyalar nedeniyle bozulmuştur. Harflerin formları bozulmuş altta kalan boyalar, uygunsuz koşullar nedeniyle en son sürülen boyanın dökülmesi nedeniyle kötü bir görünüme sebep olmuştur.

Bu kitâbedeki yazıların hat sanatı bakımından değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Ancak yazıların genel görüntüsüne dayanarak, harfler yazıldıkları alana sıkışmış bir şekilde görülmektedirler. Daha ince bir kalemle yazıldığında böyle sıkışma olmaz ve dengeli bir dağılımdan söz edilebilirdi.

4.2.1.23. Yukarıpazar Mescidi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Yukarıpazar mahallesinde kagir ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir.³³⁰ Minarenin sağ yanında iki kitâbe vardır. M. 1264 tarihli olan kitâbenin, kale dibinden bir mescide ait olduğu düşünülmektedir.³³¹ Diğeri Yukarıpazar mescidinin orijinal kitâbesidir. Minaresi küçük ve tek şerefelidir. 1937 yılında Ahmet Ali Dayıoğlu'nun yardımıyla minare tuğladan tekrar yapılandırılmıştır. Mescidin giriş kapısının yanında bulunan çeşmesi sivri kemerli demir, niş ve çatılı olarak 1965 yılında yapılmıştır.³³² Mescid günümüzde ibadete açıktır.

KİTÂBE : Arapça yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1264 yılına ait bir kitâbedir.

RESİM NO : 56

YAPIDAKİ YERİ : Minarenin yanında Yukarıpazar Mescidi'ne ait olan kitâbenin üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 43x49 cm.

KİTÂBE METNİ :

³³⁰ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s.78.

³³¹ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 247.

³³² TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Yukarıpazar Mescidi", Afyon Zafer Gazetesi, S:248, 03 Nisan 1990

١— قال النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ عَلِيهِ اِهْ وَسَلَّم

٢— من غدا الي المسجد اوراح اعد الله له

٣— في الجنّت نزلا كلّما غدا اوراح

٤— بني هذا المسجد يوسف بن قرمان

٥— قي سنه ثلث و ستين من ستمائه

TRANSKRİPSİYONU :

1- Kâle'n-Nebiyü salla'llâhü 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve sellem

2- "Men gadâ ile'l-mescidi ev-râha e'adda'llâhu lehü

3- Fi'l-Cenneti nüzülen küllemâ gadâ ev-râha"³³³

4- Benâ hâze'l-mescide Yusuf bin Karaman

5- Fî sene selâse ve sittîne min sitte-mie H. 663 (M.1264)³³⁴

ANLAMI : Kitâbede, Peygamberimiz – salât ü selâm onun üzerine olsun- buyuruyor ki: "Her kim sabahleyin ve zevâlden sonra mescide giderse, bu sabah akşam her gittikçe Allah o kul için konaklayacağı yerini

³³³ MÜSLİM: a.g.e. C: 1, 669, s.463.

³³⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; UZUNÇARŞILIOĞLU, İ.Hakkı: a.g.e. s. 12; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C:1, s.280; ATABEK,Ö.Fevzi: a.g.e. s.155; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 248.

hazırlar.”³³⁵ Anlamındaki hadîs-i şerif’in yanı sıra mecidin M. 1264 senesinde Karaman oğlu Yusuf tarafından yaptırıldığına dair bilgi yer almaktadır.

YAZI TÜRÜ : Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik üç cetvelle dört satır halinde yazılan kitâbe Selçuklu dönemi kitâbe özelliklerini yansıtmaktadır.

Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harfler ilk üç satırda zülfesiz, dördüncü satırda ise zülfeli bir biçimde uygulanmıştır. Birbirine çok yakın yazılmış bu harfler, birbirine paralel gelmiş olsalar da her satırdaki eğimleri farklıdır.

صلي (*salli*) ve علي (*ali*) kelimelerinde kullanılan ye harfi geriye doğru keşîdelenmiştir. İkinci satırda yer alan اورا ح (*ev-râhı*) kelimesindeki hâ harfi ile üçüncü satırın sonunda yer alan اورا ح (*ev-râhın*) kelimesindeki hâ harfi küplü halleriyle yazılmıştır. Küplerin içine konulan hâ mühmeli, dördüncü satırda yer alan birçok harfle aynı kalınlıktadır. Bu, kitâbe içinde yazı bütünlüğünü bozmuştur.

Hat sanatı açısından pek fazla bir estetik değeri olmayan kitâbenin incelenmesi, ait olduğu yapı hakkında bilgi içermesi bakımından önemli bir vesîkadır.

Harflerde yaşanan ölçü farklılıkları noktalara da yansımıştır. Birinci satırda yer alan nokta ölçüleriyle, dördüncü satırdaki noktalar arasında yarı yarıya küçülme gözlenmektedir. Hareke, cezm, şedde ve mühmel işaretlerinden hâ mühmeli kullanılmıştır.

³³⁵ SOFUOĞLU, Mehmet: Sahih-i Müslim Tercemesi, C:2, İrfan Yayınevi, İstanbul-1978, s.302.

Kalem kalınlıkları, neredeyse yazıların tamamında farklıdır. Bu kitâbenin genel ahengini olumsuz yönde etkilemiştir. Birinci satırda yer alan الله (*Allah*) lâfzı istif gereği üstte yer alırken diğer kelimelerden daha kalın yazılmıştır.

2) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1465 tarihli mescidin orijinal kitâbesidir.
Arapça yazılmıştır.

RESİM NO : 57-58

YAPIDAKİ YERİ : Minarenin sağında, çeşme ile kapıyı örten çatının altında yer almaktadır.

BOYUTLARI : 45x45 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ

٢— لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اٰحَدًا وَاِنَّهٗ

٣— خواجه طورغد بن اسماعیل سبعین و ثمانون مائه

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bismi'llâhi'r-rahmâni'rrahîm "Ve enne'l-mesâcide

2- Li'llâhi felâ ted'û me'a'llâhi ahaden"³³⁶ ve innehü

3- Hoca Turgud bin İsmail sene seb'îne ve semâne mi'e³³⁷ H. 870 (M.1465)

³³⁶ KUR'ÂN: Cin (72) 18.ayet.

ANLAMI : Kitâbede Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla “Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (*ve kulluk etmeyin*)” anlamına gelen âyet ile birlikte 870 senesinde İsmail oğlu Hoca Turgut (tarafından yaptırılmıştır.) yazmaktadır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Yüksek kabartmadır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe 1,5 cm.lik iki ayrı cetvelle üç satıra bölünmüş ve bir dikdörtgen ile sınırlandırılmıştır.

Gerek hat üslûbu gerekse mermere hakkedilişi bakımından iyi bir işçiliğe sahiptir. Yazının yazıldığı alana göre kalın bir kalemle yazılmıştır. bu uygulama kitâbedeki yazıların karmaşık görünümünü sağlamıştır. Bu girift düzenleme karşısında harflerin mekân içinde dağılımı oldukça dengeli ve âhenklidir. Hattât cümle içinde geçen الله (*Allah*) lâfızlarını istif gereği üste yerleştirmiştir.

Elif, lâm, nun , te, dal ve sin gibi harflerin hareket mebdel'si kalındır. Elif ve lâm harfleri zülfeli ve birbirine paralel uygulanmıştır. Hattatın, ikinci ve üçüncü satırda yaptığı kalp şeklindeki geçme, kitâbede yazı yazmanın dışında, güzelleştirme çabası içinde olduğunu da göstermektedir.

İkinci satırda yer alan مع الله (*me'a'llâhu*) kelimesinde yer alan ayın harfi küplü bir şekilde kullanılmıştır. Ancak bu küp olması gerekenden daha geniş bir alana yayılmıştır. Üçüncü satırda yer alan سبعين (*seb'îne*) kelimesinde yer alan ayın harfi nûn-ı râ ile birleşerek gerekenden daha uzun bir hatla alanın sonuna kadar uzatılmıştır.

³³⁷ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ÜÇER, S.Sırrı: a.g.tez, s. 26; ATABEK, Ö.Fevzi: a.g.e. s. 155; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 248.

Harekeler, şedde ve bir yerde kullanılan he mühmeli kalem kalınlığından daha ince yazılmıştır. Yazıda yer alan noktaların tamamı köşeli olup, kalem kalınlığından ince yazılmışlardır.

4.2.1.24. Zülali Camii

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hayır sahibi Zülalî Efendi tarafından yapılan mescid günümüzde Zülalî Camii olarak anılmaktadır.³³⁸ Uzun çarşıda yer alır ve ahşap bir yapıdır.³³⁹ Üzeri çatı olup tek şerefeli tuğla minaresi bulunmaktadır.³⁴⁰ Günümüzde ibadete açık olan camii, 1965 ve 1990 yıllarında onarım görmüştür.³⁴¹

KİTÂBE : Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1883 yılına ait tamîr kitâbesidir.

RESİM NO : 59

YAPIDAKİ YERİ : Kadınlar bölümünün kapısının üstündedir.

BOYUTLARI : 60x40 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— پادشاه سلطمان حميد دوردر دور صفا/ اولدي هب ويرانه معمر بانعى صاحب وفا

³³⁸ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 249.

³³⁹ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 80.

³⁴⁰ AYGEN, M. Saadettin: a.g.e. s. 80.

³⁴¹ TOPBAŞ, Ahmet: "Afyonkarahisar Camileri: Zülalî Camii", Afyon Zafer Gazetesi, S: 551,552, 30 Mart-01 Nisan 1991.

۲- اشته از جمله زلالی جا معی دار فلاخ/ معبد اولدی مسلمینه بلطف ذات خدا

۳- قدرتی خلاقه اصلا کسه لر مانع دکل/ محترق اولمشدی بو جامع مقدم از قضا

۴- اتفاق اوزره اهالی ایتدی سعی (و) غیرتی/ قلدیلر معمور بومعبدخانه بی بیت خدا

۵- هر کسان وسعتنجه امداد ایلدی الله ایچون/ بولدیلر رضاء رحمان دار دنیا والبقا

۶- صاحبالخیری خدا عالمده اکسک ایتسون/ دوشیلورغفرانه مظهر بولنورحقدن رضا

۷- فیضیا تاریخ اعمارین تبرک سویلدیم/ مسجدی رعنا یابلدی خانقاه اولیا

۸- فی سنه ۱۳۰۰ رجب شریف غره

TRANSKRİPSİYONU :

1- Pâdişah Sultan Hamîd devridir devr-i safâ/ Oldu hep vîrâne ma‘mûr tâbi‘-i sâhib-vefâ

2- İşte ez-cümle Zülâlî Câmi‘i dâr-ı felâh/ Mâ‘bed oldu müslimîne bi-lûtf-ı zât-ı Hudâ

3- Kadri-i hilâfet asla kimseler ma‘nî değil/ Muhterik olmuşdu bu câmi‘ mukaddem ez-kazâ

4- İttifak üzre ahâlî itdi sa‘-y (u) gayreti/ Kıldılar ma‘mûr bu mâ‘bed-hâne-yi beyt-i Hudâ

5- Her kesân vüs‘atince imdâd eyledi Allah içün/ Buldular rızâ-i Rahmân dâr-ı dünyâ ve’l-bekâ

6- Sâhibü'l-hayrı Hudâ 'âlemde eksik itmesün/ Düşülür gufrâna mazhar bulunur
Hak'dan rızâ

7- Feyzi'yâ târih-i î'mârın teberrûk söyledim/ "Mescid-i ra'nâ yapıldı hân-gâh-ı
evliyâ"

8- Fî sene 1300 Receb-i şerif gurre (8 Mayıs 1883)

ANLAMI : Kitâbeye göre 1883 yılında bir yangından sonrasında yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Son mısradaki ebcedle tarih düşürülmüştür.³⁴²

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbe; altı cetvelle yedi satıra, bir cetvelle iki bölüm halinde on dört kartuşa bölünmüş bir alan üzerine yazılmıştır. bunların dışında altta yer alan kartuş kitâbe metnine ortalanmış ve içerisine tarih yazılmıştır.

Yazılar satır nizâmında yazılmış ve satıra sığmayan harfler ait oldukları kelime üzerine istiflenmiştir. Bahsi geçen bu uygulama genelde, ye harfinin ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşidelenmesiyle düzenlenmiştir. Ye harfinin bu şekilde satır üstünde yer almasıyla birlikte yazılar da kullanılan kalemin kalınlığında çekilen hareketlerde boşluk doldurmak amacıyla yapılmış ve kitâbenin bütününe dengeli bir ahenk kazandırmıştır.

غیرتی (*Gayreti*) ve *غفرانه* (*gufrana*) kelimelerinde fem-i sü'ban şeklinde yazılan ayın ve gayın harfî *عالمده* ('*alemde*) ve *اعمارین* (*i'marın*) kelimelerinde fem-i sa'leb şeklinde yazılmıştır. mukavver râ'nın da sıklıkla kullanıldığı kitâbede kalem

³⁴² KARAZEYBEK, Mustafa, Y. İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 251.

hakkı, yatay vurgulardaki kavisli dönüşler, dendanlı harflerdeki ölçülerin muntazamlığı, yerinde bir uygulama olarak gözlenmektedir.

Tüm bu güzel unsurlara rağmen kartuşlar içindeki dikey harflerin kısalığı ve bazı harflerin darlaşması alan için kalın bir kalem seçildiğini göstermektedir. Noktalar köşelidir. Cezm ve hemze gibi okutma işaretlerinin yanında bazı yerlerde tirfil, süs işareti olarak yer alır.

4.2.2. Sivil Mimari

4.2.2.1. Abdi Kadı Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Afyon'un Gündoğmuş mahallesinde, Abdi Kadı Mescidi'nin yirmi metre kadar uzağında bulunan çeşme Abdi Kadı adıyla anılmaktadır.³⁴³ Çeşmenin mescidle birlikte M. 1500 yılından önce yapıldığı sanılmaktadır.³⁴⁴

Geniş cepheli anıtsal bir yapı olan çeşme, kesme taşla örgülü yuvarlak kemerli ve deposuzdur.³⁴⁵ Yuvarlak silme kemerli kemer kaburgası profilli ve dışbükey hatlıdır.³⁴⁶ Çeşme 3.50 metre yüksekliğinde 3.65 metre genişliğindedir.³⁴⁷ Çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

KİTÂBE : Yıpranmış olan kitâbe Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait inşâ kitâbesi yoktur.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1799- 1800 yıllarına ait tamir kitâbesidir.

RESİM NO : 60

³⁴³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 340.

³⁴⁴ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 340.

³⁴⁵ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 70.

³⁴⁶ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 70.

³⁴⁷ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 70.

YAPIDAKİ YERİ :Çeşme nişini örten kemer içinde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 30x41 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱— حمد لله اولدی تعمیر عبدی قاضی مسجدی و چشمه سی

۲— صاحب الخیراته رحمت ایلیه ربّ الأنام

۳— حاجی اسمعیل افندی بن علی حاجی امام

۴— عون حقله اولدی تعمیره موفق بالسّلام

۵— ایچ صوین بو چشمه نک کل واقفه ایله دعا

۶— جیم ایجدله حساب تاریخ تعمیری تمام ۱۲۱۴

TRANSKRİPSİYONU :

1- Hamdü li'llâh oldı ta'mîr 'Abdi Kadı Mescidi ve çeşmesi

2- Sâhibü'l-hayrâta rahmet eyliye Rabbü'l-enâm

3- Hacı İsmail Efendi bin Ali Hacı imâm

4- 'Avn-i Hakkla oldı ta'mîre muvaffak bi's-selâm

5- İç suyun bu çeşmenin gel vâkıfa eyle du'â

6- Cîm-i ebcedle hisâb-i târîh-i ta‘mîri tâm 1214³⁴⁸ (M.1799-1800)

ANLAMI : Kitâbeye göre M. 1799-1800 yıllarında Hacı Ali oğlu İmam Hacı İsmail Efendi tarafından tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik beş cetvelle, altı enine dikdörtgeni çevreleyen dikey bir dikdörtgenden meydana gelmiştir. Yazılar satır nizâmındadır.

Beşinci satırdaki çeşmenin kelimesi dışında kalan tüm kelimeler alttan yukarıya doğru istiflenmiştir. Birinci satırda yer alan اولدى (oldı), قاضى (kadı), مسجدى (mescidi) ve چشمه سى (çeşmesi) kelimelerindeki ye harfleri ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenerek istifin üstündeki alanda bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu uygulama üçüncü satırdaki حاجى (hacı), افندى (efendi), kelimelerinde ve dördüncü satırdaki اولدى (oldı) kelimesinde de görülmektedir. Elif, lâm, kâf gibi düşey vurgulu harfler birbirine paraleldir. Satıra oturan bu harflerin alandaki dağılımı da yerindedir. Beşinci satırda yer alan şın kelimesi keşîdelenerek uygulanmıştır.

İkinci, üçüncü ve altıncı satırların son harfi olan mim, dönüşü tamamlanmadan mürsel bir şekilde sonlandırılmıştır. Noktaların köşeli yazıldığı metnin dışında, hareke, kalın cezm, hemze, çeker ve şedde yer almaktadır. Tirfil de süsleme işareti olarak yazı içinde yer almıştır.

³⁴⁸ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; DAŞ,Ertan: Afyon'daki Türk Anıtları, Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir-1997, s. 82,83; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 340.

4.2.2.2. Ak Mescid Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Akmescid'in giriş kapısının sol kısmında duvara bitişik olarak yapılmıştır. Yapım tarihi ve yaptıranı ile ilgili bilgi yoktur. Akmescid'in 1397 tarihinde yapıldığı dikkate alınarak çeşmenin de bu tarihlerde yapıldığı tahmin edilmektedir.³⁴⁹ Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

KİTÂBE : Yıpranmış olan kitâbe Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Çeşmeye ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : M. 1904

RESİM NO : 61-62

YAPIDAKİ YERİ : Mescit ve camilerin bitişğinde çeşme bulunması gerekli bir uygulamadır.³⁵⁰ Bu nedenle Akmescid çeşmesi'nin kitâbedeki tarihinden çok daha önce yapılmış olması gerekmektedir.³⁵¹ Camiinin giriş kapısının solunda, çeşmenin aynalığında yer alır.

BOYUTLARI : 55x 21 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — دليل اولدى عبادالله / شفاعت يارسول الله

٢ — تمام اولدى بعون الله / سنه ١٣٢٢ ربيع الاخر ٢٣

³⁴⁹ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.344.

³⁵⁰ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.344.

³⁵¹ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.344.

TRANSKRİPSİYONU :

1- Delîl oldu ‘ibâdu’llâh / Şefâ‘at yâ resûla’llâh

2- Tamâm oldu bi-‘avni’llâh / Sene 1322 Rebî‘ü’l-âhir³⁵²

ANLAMI : Kitâbeye göre M. 1904 yılında yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Alçak kabartmadır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : 1 cm.lik bir cetvelle ortadan, yine aynı kalınlıkta bir cetvelle enine bölünen dört kartuş içine yazılmıştır. Üstteki iki ve alttaki ilk kartuşa metin, son kartuşa ise tarih yazılmıştır.

Satır nizâmında yazılan kitâbede kelimeler aşağıdan yukarıya doğru istiflenmiştir. Mekâna göre kalın kalem kullanılması, istifte rahatlamayı engellemiştir. Elif ve lâm gibi harfler birbirine paralel ve satırla uyumludur. Üstteki ilk kartuş ile alttaki ilk kartuşta yer alan اولدى (*oldı*) kelimesindeki ye harfi ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenmiştir. Bu uygulama satırın üstünde oluşacak boşluğun giderilmesini sağlamıştır. عبادالله (*‘ibâdu’llâh*) ayın harfi ayn-ı nalî şeklinde yazılırken, شفاعت (*şefâ‘at*) kelimesinde geçen ayın harfi fem-i sü‘ban şeklinde yazılmıştır.

Kalemin kalın kullanılması nedeniyle mekânda sıkışan bazı harflerin dönüşleri tamamlanmamıştır. الله (*Allah*) lafzındaki he, رسول (*resûl*) kelimesindeki lâm, تمام (*temâm*) kelimesindeki mim harflerinde dönüş tamamlanamadan

³⁵² Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.344.

sonlandırılmıştır. Tarih kısmında yer alan sene kelimesinde sin harfi keşidelenmiş, Hacı Hüseyin Çeşmesi'nde olduğu gibi geçmeli kalp motifiyle tamamlanmıştır.

Kitâbenin noktaları köşeli yapılmış, cezmler sol yanı açık dairevî şekillerden oluşmuştur.

He, mim ve ayın harflerinin mühmel işaretlerinin yer aldığı kitâbede kullanılan hareketler, şedde ve mimli tirfil ve tırnaklar kalem kalınlığında yapılmış ve görünümü bozmuştur.

4.2.2.3. Ak Mescid Orta Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Akmescid mahallesinde Akmescidin 70 m. güneyinde, iki yol ağzında köşede yer almaktadır.³⁵³

Kesme taştan yapılan çeşmede,³⁵⁴ kırma taştan yapılmış bir su deposu yer almaktadır.³⁵⁵ Çeşmenin üstü profil saçaklı olup, yuvarlak kemerlidir ve kemer açıklığı 20 cm. derinliğinde dikdörtgen niş halindedir.³⁵⁶ Yuvarlak kemer ile niş arası yatay silme ile belirlenmiştir. Çeşme cephesi 2.45 metre yüksekliğinde, 1.23 metre genişliğindedir.³⁵⁷

Çeşmeyi yaptıran kişiyle ilgili Afyonkarahisar Vakıf Eserleri adlı kitapta şu açıklama yer almaktadır:

“Tespitimize göre, çeşmenin yapıldığı tarihe en yakın olarak Afyonkarahisar'da 1788-89/H.1203 yılında vefat ederek Çavuşbaş Camii'nin bahçesine defin olan Turşan Hacı Ali Ağa vardır. Hanımı Âlime

³⁵³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 344.

³⁵⁴ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 80; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 344.

³⁵⁵ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 344.

³⁵⁶ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 80

³⁵⁷ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 80

Kadın ise, Mayıs 1789 ile 30 Ekim 1790 tarihli iki vakıf kurmuş, vakfın gelirinin ise, genel olarak Çavuşbaşı Camii ile Olucak Çeşmesi'nin tamir ve bakımının yapılması için şart koşmuştur. Bir ihtimal olarak çeşmeyi yaptıran söz konusu kişi Turşan Hacı Ali Ağa hanımı Âlime Kadın olabilir.”³⁵⁸

Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

KİTÂBE	: Türkçe yazılmıştır.
1) İNŞÂ KİTÂBESİ	: Yapının inşâ kitâbesi olduğu düşünülen kitâbe M. 1806-1807 yıllarına aittir.
RESİM NO	: 63-64
YAPIDAKİ YERİ	: Kemerin içinde yer almaktadır. Diğer yarısı muhtemelen kırıktır ve bu bölümün üstü betonla sıvanmıştır.
BOYUTLARI	: 25x22 cm.
KİTÂBE METNİ	:

١ — ... الحاج علي اغانك زوجسي

٢ — ... خاتونك جشمسيدر ١٢٢١

TRANSKRİPSİYONU :

1- ... el-Hâc Ali Ağânın zevcesi

³⁵⁸ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 345.

2- ... hâtunun çeşmesidir 1221. (M.1806-1807)³⁵⁹

ANLAMI : Kitâbenin yarısı okunamadığından kimin yaptırdığı ile ilgili bilgi yoktur. M. 1806-1807 yıllarında yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celi sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbenin son kısmına ait iki kartuş üzerinde yer alan yazılarda harf ölçüleri, âhenk ve yazı kalitesi iyi bir görünüme sahiptir.

Elif ve lâm harfleri dik ve birbirine paraleldir. Üst satırda yer alan علي ('Ali) kelimesinde bulunan ye harfi ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenmiştir. Aynı kelimenin lâm harfi, daha sonra gelen اغا (ağa) kelimesinin gayın harfiyle fem-i sa'leb uygulamasıyla yazılmıştır. زوجسي (zevcesi) kelimesinin son harfi olan ye harfi yine ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenmiştir.

Kitâbenin genelinde kelimeler alttan yukarıya doğrudur. Harflerin dışında cezmler, dairevî şekilde yapılmıştır. Noktalar, şedde, cezm ve alt satırda yer alan tirfil, kalem kalınlığındadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Çeşmeye ait tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

³⁵⁹ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 344.

4.2.2.4. Ali Ağa Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Çavuşbaşı mahallesi, Fırın sokak ile Ali Ağa çeşme sokağının kesiştiği köşede yer almaktadır. Çeşme düzgün kesme taş aralıklı tuğla ile örtülü prizmal bir yapıdır.³⁶⁰ Çeşmenin güney batı kısmında su deposu bulunmaktadır. Çeşme kuzeye yönelik olup, kemerli ve nişlidir.³⁶¹ Çeşme nişini iki yandan sıralayan yekpare taştan üst kesiminde ise yüzeysel niş yer almaktadır.³⁶² Plasterin köşeleri yuvarlatılarak basit sütun görünümü verilmiştir.³⁶³ Kemerini oluşturan kesme taşlardan bir kısmı dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir.³⁶⁴ Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

KİTÂBE : Çeşme üzerinde iki kitâbe yer alır. Yapım kitâbesi Arapça'dır. Üstte bulunan kitâbe ise tamîr kitâbesidir ve Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1438 yılına ait yapım kitâbesidir. Dili Arapça'dır.

RESİM NO : 65-66

YAPIDAKİ YERİ : Çeşme nişini örten kemerin içinde, gövdeyi yatay olarak ikiye bölen silmenin ve tamîr kitâbesinin altında yer alır.

BOYUTLARI : 25x 60 cm.

KİTÂBE METNİ :

³⁶⁰ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.209; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 345; ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 82.

³⁶¹ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 82.

³⁶² İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.209.

³⁶³ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.209.

³⁶⁴ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.209.

١- الله مفتّح الابواب

٢- اس درالسلام... (okunamadı) علي بن مراد

٣- هذه جنّات عدن فادخلوها حالدين

سنه ٨٤٢

TRANSKRİPSİYONU :

1- Allâhu müfettihü'l-ebvâb

2- Ey dârü's-selâm-ı Ali bin Murâd

3- Hâzihî Cennâtü 'Adnin fe'dhulûhâ hâlidîn Sene 842 (M.1438)³⁶⁵

ANLAMI : M. 1438 yılında Murâd oğlu Ali tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 2 cm.lik iki cetvelle üç satıra ayrılan kitâbenin yazıları mekâna göre kalın kalemle yazılmıştır. Bu uygulama nedeniyle karmaşık bir görünüm kazanmış ve hat sanatının estetik gâyesinden uzaklaşmıştır.

Noktaların dışında herhangi bir işarete rastlanmaması ve istifin girift yapısı okunaklılığı zorlaştırmaktadır. Hat sanatı bakımından çok özelliği bulunmayan kitâbe, ait olduğu çeşmenin yapımına ait bir vesika olması bakımından önemlidir.

³⁶⁵ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 345.

2) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1906 yılına ait kitâbedir. Dili Türkçe'dir.

RESİM NO : 67-68

YAPIDAKİ YERİ : Çeşme nişini örten kemerin içinde, gövdeyi yatay olarak ikiye bölen silmenin ve yapım kitâbesinin üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 50x 47 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱- سنه ۳۲۲ ماشالله سنه ۳۲۴

۲- تا قيام حشره دک خير اهلی استحسان اولور/ هر ايکی عالمده لطف حقله خندان اولور

۳- تشنلر اسقاس خشنودی اهل بیت ایچون/ بلکه خشنودی ذات حضرت رحمان اولور

۴- چاوش اوغلی محله سی قومشولاری یاپدیلر/ بویله زیبا چشمه کیم شایسته شکران اولور

۵- اتصالنده یاپوب بو مخزکی مستحکمی / خیريله یاد اولمغه بانیلری شایان اولور

۶- وهبیابر هاتف غیبی دیدی تاریخی / ایچسه لر عطشان آبدن صفای جان اولور

TRANSKRİPSİYONU :

1- Sene 322 Maşâa'llâh sene 324

2- Tâ kıyâm-ı haşre dek hayr ehli istihsân olur/ Her iki 'âlemde lutf-ı Hakkle handân olur

3- Teşnelere iskâsun hoşnudi-i ehl-i beyt içûn/ Belki hoşnudi-i zât-ı hazret-i Rahmân olur

4- Çavuşoğlu mahallesi komşuları yaptılar/ böyle zîbâ çeşme kim şayeste-i şükran olur

5- İttisâlinde yapup bu mahzen-i müstahkemi/ hayr ile yâd olmağa bânîleri şâyân olur

6- Vehbiyâ bir hâtif-i gaybî dedi târîhini/ içseler ‘atşân âbından safâ-yı cân olur.³⁶⁶

ANLAMI : Çeşme kitabeye göre Çavuşoğlu Mahalle Sakinlerince (M.1906) tarihinde yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülûs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır..

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Metin kısmının üzerinde yer alan düzenleme içinde, ortada armudî bir *ما شاء الله* (*Maşâa'llâh*) istifinin iki yanında daha küçük dikdörtgen kartuşlarda tarihler yazılıdır. Bu uygulama Sülüm Çeşmesi I'deki uygulamayla büyük bir benzerlik göstermektedir. Burada yer alan *الله* (*Allah*) lâfzı istif içinde daha uygun bir şekilde yazılmıştır. elif, lâm ile birleşerek müvelled haliyle yer almaktadır. İki yandaki dikdörtgen kartuş içindeki tarihlerin altındaki keşîdeli sin ile yazılmış (*sene*) kelimesinin son harfi geçmeli kalp motifiyile sonlandırılmıştır.

Altta yer alan ve içinde metin kısmının yer aldığı bölüm, 1 cm.lik dört cetvelle beş satıra, ortadan tek cetvelle ikiye ayrılarak on ayrı kartuştan oluşmaktadır.

³⁶⁶ Kitâbenin farklı okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 345.

Satır nizâmında yazılan kitâbede kelimeler alttan yukarı doğru istiflenerek yazılmıştır. Elif, lâm ve tı gibi düşey vurgulu harfler birbirine paraleldir.

Birinci satırın iki kartuşunda, ikinci satırın ikinci kartuşunda, üçüncü ve dördüncü satırların iki kartuşu ile beşinci satırın son kartuşunda yer alan râ ve ye gibi satır sonu harflerinin dönüşleri tamamlanmadan yarıda kesilmiştir.

İlk satırın ikinci kartuşunda yer alan هر (*her*), ikinci satırın ilk kartuşunda yer alan تشنلر (*teşneler*), üçüncü satırın ikinci kartuşunda yer alan شكران (*şükran*) kelimesinde kullanılan râ harflerinde gerekli kalem hakkı verilememiş ve dönüşleri tamamlanmadan sonlandırılmışlardır. Satırların üst bölümlerinde yer alan boşluklar, gerek ya-ı makusî uygulamaları, gerekse kalem kalınlığında yapılan uzun harekelerin ilavesiyle giderilmiş ve istifte bütünlük ve denge sağlanmıştır.

Kitâbede noktalar köşelidir. Hareke, şedde, kalın cezm, hemze, âsâr ve mühmel işaretler kullanılmış ve kalem kalınlığında yapılmıştır.

Yukarıda sayılan okutma işaretlerinden kalın cezm, âsâr ve harekelerin kalem kalınlığında yazılması mümkündür. Ancak, diğer işaretlerin daha ince bir kalemle yazılmaması, istifin sıkışık ve kötü görünmesine neden olmuştur.

4.2.2.5. Arap Mescid Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Afyon'un Arap Mescid Mahallesi'nde Hacı Mahmut Kaya sokağı ile Arap Mescid türüm sokağının kesiştiği köşede yer alır.

Kesme taş kagir, üstü kırma çatı olup kiremit kaplıdır.³⁶⁷ Üç cepheli olan çeşmenin batı cephesi, dışa doğru yapılmış dört adet dikine taş, cepheyi üç bölüme ayırmıştır.³⁶⁸

Oluğun aktığı taş beyaz mermer olup, oluk iki adet akantüs yaprağı ile süslenmiştir.³⁶⁹ Çatıya üç profilli bir silme ile geçilir.³⁷⁰ Oluğun bulunduğu mermer taş, Bizans dönemine ait devşirmedir.³⁷¹ Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

KİTÂBE : Kitâbede yalnızca tarih hakkında bilgi verilmektedir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıdaki kitâbe tamîr ya da yeniden yapıyla ilgilidir.³⁷²

RESİM NO : 69-70

YAPIDAKİ YERİ :Çeşmenin cephesinde üstte ortada yer almaktadır.

BOYUTLARI : 25x30 cm.

KİTÂBE METNİ :

— ماشاالله

SAĞDA

³⁶⁷ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 75.

³⁶⁸ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 75.

³⁶⁹ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 75.

³⁷⁰ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 75.

³⁷¹ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 75; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 346.

³⁷² KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 346.

— فى ايلول ٢٣ ٣٢٢

SOLDA

— فى شعبان ١٨ ٣٢٤

TRANSKRİPSİYONU :

Maşâa'llâh

SAĞDA

1-Fî 23 Eylül 322 (6 Ekim 1906)

SOLDA

2-Fî 18 Şaban 324 (6 Ekim 1906)

ANLAMI : Kitâbeye göre çeşme M. 1906 yılında tamîr ettirilmiş ya da yeniden yaptırılmıştır.**YAZI TÜRÜ** : Celi sülüs, sülüs**MALZEME VE TEKNİK** : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Temiz bir işçiliği vardır.**YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ** : 1 cm.lik cetvellerle sınırlanmış enine dikdörtgen bir şekilden oluşan kitâbenin ortasında dairevî bir madalyon şeklinde ماشاءالله (*Maşâa'llâh*) istifi yer almaktadır.

Celî sülüs yazı ile yapılan bu düzenlemede daireyi oluşturan ilk çizgi, mim harfinin uzantısı ile oluşan elif harfidir. Arada kalan çizgide, şın harfinin uzantısı yine elif harfiyle birleşmektedir. Ortadaki küçük daireyi oluşturan çizgi ise, الله (*Allah*) lâfzını çevreleyen elif harfidir. Üç daire de elif harfinin hareketiyle

muntazam bir şekilde yapılmıştır. Mim, şın harfinin altında ve he harfinin üzerinde mühmel işaretler kullanılmıştır. Madalyonun sağında altta *فی ۲۳ ايلول (fi 23 eylül)*, üstte *فی ۳۲۲ (322)* sol altta *فی ۱۸ شعبان (fi şa'ban 18)*, üstte *فی ۳۲۴ (324)*, tarihleri yer almaktadır.

فی ۲۳ ايلول (fi 23 eylül) yazısında *فی (fi)* eki ye harfi keşîdelenecek yazılmış *ايلول (eylül)* kelimesi bu keşîdenin üzerine istiflenmiş hareke ve cezm kullanılmıştır. *فی ۱۸ شعبان (fi 18 şa'ban)* yazısında *فی (fi)* yine keşîdelenmiş ve şa'ban kelimesi ye'nin üzerine istiflenmiştir. Ayın harfi küplü şekliyle kullanılmış ve sağ tarafta yer alan istifle aynı yükseklikte yazılması sağlanmıştır.

Kitâbenin genel görüntüsü üzerine başarılı bir yazı çalışmasından söz edilebilir. Dairenin ölçüsü, harfler arasındaki boşluklar dengelidir. Böylesi başarılı bir yazının hattâtına ait ketebe kaydı bulunmaması büyük kayıptır.

4.2.2.6. Boyacıoğlu II Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Karaman mahallesi Gazlıgöl caddesi üzerinde Boyacıoğlu adıyla anılan üç çeşmeden birisidir. Karaman camiinin yaklaşık 50 m. kadar batısında bir evin duvarında yer alır. Cephesi dikdörtgen bir nişten ibarettir.³⁷³ Günümüzde orijinal yapısında, taştan oyularak yapılan yalak kısmı ve besmele kısmı dışında yazısı silinmiş bir mermer kitabe levhası bulunmaktadır.

KİTÂBE : Kitâbenin ilk satırında yer alan Besmele-i Şerîf dışındaki satırların silinmiş olması, kitâbenin yaptıranı ve yapıldığı tarihle ilgili bilginin yok olmasına sebep olmuştur.

RESİM NO : 71-72

YAPIDAKİ YERİ : 65x 65 cm.lik mermerin, meandr motifli çerçevesi içinde yer alır.

³⁷³ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 88; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 349.

BOYUTLARI : 25x33 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bismi'llâhi'r-rahmâni'rrahîm

ANLAMI : “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla”

YAZI TÜRÜ : Celî Sülûs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine kabartılarak hakkedilmiştir.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik dört cetvelle beş ayrı kartuş halinde düzenlenen kitâbenin ilk satırında besmele-i şerîf yer almaktadır.

Satır nizâmında olduğu gözlenen besmelenin elif ve lâm harfleri dengeli ve satıra uyumludur. الرَّحْمٰن (er-rahmân) kelimesinde nûn-ı râ uygulaması yapılmıştır. Şedde, âsâr, çeker, tirfil ve mimli tirfilin yer aldığı yazıda noktalar köşeli olup yerinde kullanılmıştır.

4.2.2.7. *Burmali Çeşme*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Burmalı Mahallesi, Burmalı çeşme sokağı üzerinde, arkasında su deposu bulunan ahşap sundurma çatılı bir çeşmedir.³⁷⁴

³⁷⁴ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.210.

Cephesi düzgün kesme taştan çatısı eğik biçimdedir.³⁷⁵ İlk olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Yanında bulunan Burmalı camii ile birlikte yapıldığı tahmin sanılmaktadır.³⁷⁶ Ayna taşının ortasında, üzeri kabartma bitkisel motiflerle bezenmiş bir gülbezek motifi yer almaktadır.³⁷⁷ Mermer plakanın ortasından gelen yerde, kenarları bazalt cinsi taştan söveli, profili küçük bir niş bulunur.³⁷⁸

KİTÂBE : Çeşmede üç ayrı kitâbe bulunmaktadır. Mahzene ait manzum kitâbenin yanında solda *مشالله (Maşaâ'llah)* yazılı küçük bir kitâbe yer alır. Sağda üstte başka bir çeşmeye ait bir kitâbe daha yer alır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M.1885-1886 tarihlerinde yapılan mahzenin yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 73-74

YAPIDAKİ YERİ : Çeşmenin ve depoya açılan sactan yapılmış pencerenin üstünde bulunur.

BOYUTLARI : 110x27 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱— بورملى قمشولرى هب خيره قلدي اتفاق / يابدیلر بو محزنى سعى ایلوب هر برلري /

هم مجدد اولدی انشا فیضیا بو چشمه بها

۲— بولدیلر قمشولرى حقا رضاي بروری / سال رومیدن دیدم جوهرله جون تاریخی /

³⁷⁵ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 73.

³⁷⁶ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s.350.

³⁷⁷ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.210.

³⁷⁸ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.210.

ایچ شهیدان عشقینه یاد اید او روح انور ۱۳۰۳

TRANSKRİPSİYONU :

1- Burmalı komşuları hep hayra kıldı ittifâk/ Yapdılar bu mahzeni sa'y iyleyüp her birileri / Hem mücedded oldı inşâ Feyziyâ bu çeşmeâ

2- Buldılar komşuları hakkâ rızâ-yı perveri/ Sâl-ı rûmîden didim cevherle çün târîhini / “İç şehîdân ‘aşkına yâd it o rûh-ı enveri” 1303 (M.1885-1886)³⁷⁹

ANLAMI : Kitâbeden anlaşıldığına göre 1885-1886 yıllarında mahzenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapıldığı yılı Çizmeci-zâde Ali Feyzi ayrıca tarih düşürerek belirtmiştir.³⁸⁰ Son mısranın noktalı harfleri ebcedle yapım tarihini verir.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 2 cm.lik bir cetvelle iki satıra bölünen kitâbe, dikey olarak iki cetvelle bölünmüş altı kartuştan oluşmaktadır. Cetvellerin birleştiği noktalarda köşeleri çeyrek daire ile pahlanmış olan artı şeklinde formlar yer almaktadır.

Satır nizâmında yazılmıştır. Elif ve lâm harfleri birbirine paralel ve satıra oturan diğer harflerle uyumludur. Satır içine sığmayan kelimelerin bazı harfleri istif gereği üste yazılmıştır. Kalem hakkının verildiği kitâbe dikkati çeken en önemli özellik üzerine uygulanan boyaların etkisiyle okunaklılık zorlaşmış ve görsel olarak

³⁷⁹ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 350.

³⁸⁰ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 350.

harfler, zeminden ayırt edilememektedir. İnceleme sırasında mermer yüzeyin görüldüğü sağdaki iki kartuştan, yazıların hat sanatının estetik değerini taşıdığı gözlenmektedir.

Kartuşlar içinde istifin üstünde kalan boşluklar, ilk kartuşta ya-ı makusî ile, ikinci satırın ilk kartuşunda kalem kalınlığında çekilmiş olan hareke ile diğer satırlarda elif, lâm gibi düşey vurgulu harfler ve noktalarla dengeli bir biçimde doldurulmuştur.

Kitâbede noktalar köşelidir. Tirfil ve cezm kullanılmıştır. Hâ mühmeli de **حقا** (*hakkâ*) kelimesinin ilk harfinin altında yerinde kullanılmıştır. Ayrıca bu kitâbenin sol yanında küçük bir kitâbe daha yer alır. bu kitâbede **مشالله** (*Maşaâ'llah*) yazılıdır.(Bkz. Resim 77) **الله** (*Allah*) lâfzı istif gereği keşîdelenmiş şın harfinin üstüne yazılmıştır.

2) İNŞÂ KİTÂBESİ : Tarih yer almayan ve güzel yazısı olan bir kitâbedir. Türkçe yazılmıştır.

RESİM NO : 75-76

YAPIDAKİ YERİ : Burmalı çeşmesine sonradan monte edilen kitâbe sağ üst köşede bulunan Havva Kadın Çeşme kitâbesidir.³⁸¹

BOYUTLARI : 44x29 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— مرحوم تورنج اغا جراحی حاجی اسمعیل اغا

٢— کریمه سی خوندي زاده عثمان اغا

³⁸¹ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 350.

۳— زوجہ سی حوی قدین چشمہ سی ایله دعا ۸۶

TRANSKRİPSİYONU :

1- Merhûm Turunç Ağa çerâğı Hacı İsmail Ağa

2- Kerîmesi Hundîzâde Osman Ağa

3- Zevcesi Havvâ Kadın Çeşmesi eyle duâ³⁸²

ANLAMI : Turunç Ağa oğlu Hundîzâde Osman Ağa'nın hanımı Havva Kadın bir çeşme yaptırmıştır. Tarih ve çeşmenin yeri tespit edilememiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır. Siyah boya ile harflerin üzeri boyanmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : İki cetvelle üç satıra bölünen kitâbe dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmış ve satır nizâmında yazılmıştır.

Birinci satırda مرحوم (*merhûm*) kelimesinde vav harfinin başı ile mim harfinin başı ortak kullanılmıştır. چراغی (*çerâğı*) kelimesindeki ye harfi ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenerek yazılmıştır. Aynı satırda geçen iki اغا (*ağa*) kelimesinde de fem-i sa'leb uygulamasına yer verilmiştir.

İkinci satırda yer alan ilk harf kâf'tır. Bu harfin başının yerine mühmel işareti konularak alan içinde yazılması sağlanmıştır. حوندي زاده (*Hundîzâde*) kelimesindeki ye harfi ya-ı makusî şeklinde uygulanmıştır. Üçüncü satırda yer alan زوجہ سی

³⁸² Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 350.

(zevcesi) ve چشمه سى (çeşmesi) kelimesinde geçen ye harfleri de geriye doğru keşidelenmiş ve istifin rahatlaması sağlanmıştır.

Hareke,cezm, şedde, hemze ve diğer süs işaretlerine yer verilmemiştir.

3) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamir kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.2.8. Büyük Olucak Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Afyonkarahisar 'da memba sularından olan ve arasında olucak suyu diye anılan, Olucak Çeşmesi eskiden Selçuklu çağında Mimar Gevhertaş eliyle bulunup Alaaddin (Hisarardı) Medresesi'ne akıtılmış olan bir kaynaktır.³⁸³ Medresenin harap olması üzerine kaynağa yakın bu çeşme yapılmıştır.³⁸⁴ Çeşme kesme taşlarla inşa edilmiş dikine dikdörtgen şekilli çeşme günümüzde de kullanılmaktadır.³⁸⁵ Çeşme nişi silmeli yatay bir şeritle ortadan ikiye bölünmüş ve üzeri bir sivri kemerle örtülmüştür.³⁸⁶ Çeşme nişini iki yandan sınırlayan plasterden sağdakinin yüzeyine bir selvi solundaki yüzeye de vazo ve bir selvi motifi işlenmiştir.³⁸⁷

KİTÂBE : Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1789-1790 yıllarına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 78-79

YAPIDAKİ YERİ : Çeşme nişini örten sivri kemerin içinde yer alır.

³⁸³ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: 2, s.276; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 378.

³⁸⁴ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: 2, s.276.

³⁸⁵ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.212.

³⁸⁶ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.212.

³⁸⁷ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.212.

BOYUTLARI : 67x37 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— حبذا تورشان الحاجي علي / روحنه بو چشمه سار اولدي سبيل

٢— چقدي تاريخي ميان نهر دن / خير جاري ماء ميزاب جميل

TRANSKRİPSİYONU :

1- Habbezâ Turşan el-Hâcî Ali

2- Çeşme-sâr bu rûhuna oldı sebîl

3- Çıkdı târîhi miyân-ı nehrden

4- Hayr-ı cârî mâ'-i mîzâb-ı cemîl 1204 (M.1789-1790)³⁸⁸

ANLAMI : Kitâbeye göre M. 1789-1790 yıllarında yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî sülûs

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik iki cetvelle enine iki satır, dikine iki dizi halinde dört kartuşa ayrılan kitâbede yazıların kalem hakkı, alan içinde dağılımı, oldukça dengeli bir kompozisyon sağlamıştır.

³⁸⁸ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 378.

Başta yer alan elif ve lâm harfleri birbirine paralel ve satırla uyumlu yazılmıştır. İlk satırın ilk kartuşunda yer alan تورشان (*turşân*) kelimesinde bir istif sorunu gözlenmektedir. حبذا (*Habbeza*) kelimesinin elif, تورشان (*turşân*) kelimesinin vav ve râ herflerinin arasına girerek, okunuşun başkalaşmasını sağlamıştır. Sonda yer alan علي (*‘ali*) kelimesinin ye harfi geriye doğru keşîdelenmiş ve الحاج (*el-hâc*) kelimesinin elif ve lâm uzantıları arasındaki boşlukta oluşabilecek dengesizliği gidermiştir. İkinci kartuşta اولدي (*oldı*) kelimesinin ye harfi de geriye doğru keşîdelenerek kartuşun istifteki bütünlüğüne önemli bir katkı sağlamıştır. İkinci satırın ilk kartuşundaki چقدي (*çıkdi*) ve تاريخي (*tarihi*) kelimeleriyle, جاري (*cârî*) kelimesindeki ye harfi de keşîdelenerek, üstte yer alan kartuşlarda ya-ı makusî uygulamasının istife getirdiği kompozisyon zenginliğinin bu kartuşlara da taşınmasını ve kitâbenin tamamında istifin başarısını göstermektedir.

Noktalar kalem kalınlığında ve köşeli uygulanmıştır. Hareke, hemze, cezm, çeker ve hâ ile sin harflerinin mühmel işaretleri ile süs işaretlerinden tirfil ve mimli tirfil uygulaması yazılar dışında gerektiği ölçüde yazılmıştır.

Satırların sonunda yer alan kartuşların ikisinde de son harf olan lâm dönüşü tamamlanmadan mürsel haliyle yazılmıştır. Alttaki son kartuşta yer alan tarih dışında ketebe kaydının bulunmaması böylesi güzel bir kitâbe için hat sanatı adına büyük bir kayıptır.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.2.9. Cevizaltı (*Halime Kadın*) Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Barbaros (Kahil) mahallesi caddesi üzerinde, Gedik Ahmet Paşa külliyesinin kuzeydoğu köşesinde yer alan çeşme 1764 yılında

Halime isimli bir hanım tarafından yaptırılmıştır.³⁸⁹ Dikey dikdörtgen şekilli çeşme, taştan yapılmış ve 10 cm. derinliğindeki çeşme nişi, yuvarlak kemerle örtülüdür.³⁹⁰ Çeşme aynası üzerinde silmelerle çevrelenmiş yatay dikdörtgen şekilli bir çökertme görülmektedir.³⁹¹ Çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

KİTÂBE : Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1764-1765 yıllarına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 80-81

YAPIDAKİ YERİ : Yuvarlak kemer içinde

BOYUTLARI : 77x25 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — بارك الله زهي توفيق حقاك مظهرى / كيم حليمه قدين اولدي اشبو خيرك مصدرى

٢ — يابدوروب عطشانه ديدى مصرع تاريخله / نوش ايدوك بو چشمه دن آب زلالى سكرى

١١٧٨

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bâreka'llâh zihî tevfi-k-i Hakkın mazharı / Kim Halîme Kadın oldu işbu hayrın masdarı

³⁸⁹ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 352.

³⁹⁰ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211.

³⁹¹ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211.

2- Yapdırup ‘atşâna dedi mısra’-ı târîhle / Nûş idün bu çeşmeden âb-ı zülâl-i sükkeri.
1178 (M. 1764-1765) ³⁹²

ANLAMI : Kitâbeye göre halime isimli bir kadın tarafından M. 1764-1765 yıllarında yaptırılmıştır. Tarih aynı zamanda ebced hesâbıyla düşünülmüştür. ³⁹³

YAZI TÜRÜ : Celî ta’lik

MALZEME VE TEKNİK :Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik cetvelle iki satıra bölünen ve uçları kaş kemer biçiminde şekillendirilmiş dört kartuş içine yazılmıştır.

Satır nizâmında yazılmış olan kitâbede düşey vurgulu harfler birbirine paralel ve satıra uyumlu bir şekilde yazılmıştır. Ancak kâf harflerinin düşey vurgularında sola doğru kıvrılmalar söz konusudur. Birinci satırın ilk kartuşunda yer alan بارك (*barek*) kelimesinde ve ikinci satırın ikinci kartuşunda ايدوك (*idün*) kelimesindeki kâf harfinin tekneleri keşîdelenmiştir. Ancak bu uzatma sola doğru fazlaca düşmüştür. Bunun dışında harflerin ölçülerinde sorun görünmemektedir. Köşeli harflerde aynılıklar dikkate değerdir. Harfler arasında bazı yerlerde sıkışmalar yaşanmış olması, alana göre kalın bir kalemle yazılmasından kaynaklanmaktadır. İlk satırın ikinci kartuşunda ilk harf olan kâf, yukarı uzantısı yapılmayıp mühmel işareti ile gösterilmiştir.

Noktalar köşeli kullanılmış, med ve cezm’den başka bir işarete yer verilmemiştir. Kitâbenin altında iki kartuş arasında kalan boşluğu ince kalemle ١١٧٨ (*1178*) yazılmıştır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamir kitâbesi bulunmamaktadır.

³⁹² Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 352.

³⁹³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 352.

4.2.2.10. Çavuşbaşı Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Çavuşbaşı Camii çeşmesi, Çavuşbaşı Camii'ni yaptıran Umuroğlu Mustafa Çavuş'un oğlu Mehmet ve Cafer Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.³⁹⁴ Çeşmenin yapımına Mehmet tarafından başlanmış, fakat çeşmeyi Cafer Ağa tamamlamıştır.³⁹⁵ Kesme taştan yapılmıştır. Günümüzde kullanılmamaktadır.

KİTÂBE : Türkçe'dir.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1713 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 82-83

YAPIDAKİ YERİ : Sivri kemerli nişin içinde ve çeşmenin üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 98x50 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— مصطفا اغا مرحوم چون بنیان مسجده / اوعلی هم مرحوم محمد چشمه سنه ای همام

٢— جعفر اغادر سبب بل بونلرک اتمامه / اید محشرده شفاعت انلر فحر الانام

٣— چشمه تاریخی کملر عشقنه نوش اولسون دسک / عشقنه خدّ حسین کربلانک والسّلام

TRANSKRİPSİYONU :

³⁹⁴ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C:2, s.253; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 353.

³⁹⁵ GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C:2, s.253; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 353.

- 1- Mustafa Ağa-yı merhûmçün bünyân-ı mescide
- 2- Oğlu hem merhûm Muhammed çeşmesine ey hümâm
- 3- Cafer Ağa'dır sebab bil-bunların itmâmına
- 4- İde mahşerde şefâ'at anlar fahrü'l-Enâm
- 5- Çeşme târihi 'Kimin 'aşkına nûş olsun' desek
- 6- 'Aşkına cedd-i Hüseyin-i Kerbelâ'nın ve's-selâm (H.1125/M.1713)³⁹⁶

ANLAMI : Kitâbeye göre çeşme M. 1713 tarihinde Umuroğlu Mustafa Çavuş'un oğlu Muhammed ve Cafer Ağa tarafından yapılmıştır. Ancak Cafer Ağa tarafından tamamlanmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülûs'tür.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine kabartılarak hakkedilmiştir.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : 1 cm.lik iki cetvelle üç satır halinde, 2,5'lik bir cetvelle iki ayrı dizinde altı kartuş içine yazılan kitâbe, satır nizâmında yazılmış ve kelimeler aşağıdan yukarıya doğru istiflenmiştir.

Elif, lâm, tı ve kâf harflerinin başkısımları satırı sınırlayan cetvelle bitmiştir. Harflerin bazılarının meyilleri, ait oldukları satırla uyumsuz bir görüntü sergilemektedir. İlk satırın ilk kartuşunda yer alan مصطفى (*Mustafa*) kelimesinin son harfi genelde Afyonkarahisar kitâbelerinde ye ile bitmesine rağmen burada elif ile sonlandırılmıştır. اغاي (*Ağa-yı*) kelimesinde yer alan ye harfi geriye doğru keşîdelenmiş ve مصطفى (*Mustafa*) kelimesinin üzerindeki boşluğu doldurarak kartuş

³⁹⁶ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e. C:2, s.252; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 353.

içinde dengeyi sağlamıştır. İlk satırın ikinci kartuşunda yer alan merhûm kelimesinde râ, vav ve mim harfinin mürsel ağızlarının açılırları çok dik gelmektedir. Aynı kartuşta yer alan ای (ey) kelimesinin ye harfi geriye doğru keşîdelenirken aşağıdan yukarı doğru bir hareket sergilemektedir. Birinci kartuştaki ya-ı makusî gibi olması gerekmektedir. Üçüncü satırın ilk kartuşunda yer alan تاريخي (tarihi) kelimesindeki ye harfi de geriye doğru keşîdelenmiştir. Satırlarda ya-ı makusî uygulamasının kapatmadığı boşluklar kalem kalınlığında çekilen hareketlerle doldurulmuştur.

Son satırda yer alan iki kartuşun son harflerinde harfleri tamamlayacak olmaması nedeniyle yarıda kesilerek ve darlaştırılarak yazılmıştır. Harflerin kalem hakkı ve ölçülerinde yaşanan tutarsızlık, dönüşlerdeki rahatsızlık kitâbenin genel ahengine olumsuz yansımıştır. Son satır dışında üstteki dört kartuşta süsleme elemanları dikkat çekmektedir. Birinci satırın ilk kartuşunda yaprak (Bkz. Şekil 11) ikinci kartuşunda gonca (Bkz. Şekil 12), ikinci satırın ilk kartuşunda bir rumî, dairenin içinde bir penç ve üst bölümü yarıdan kesilmiş bir penç (Bkz. Şekil 13,14,15), ikinci satırın ikinci kartuşunda da yine rumî motifi yer alır. (Bkz. Şekil 16)

Kâf harfinin mühmel işareti ile bir adet kalın cezm, bir adet tirfil ve bir adet şedde kullanılmıştır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.2.11. Hacı Hüseyin Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Afyon'un Fakih paşa mahallesinde yer alan, Cürcani Sokak ile sokağın kesiştiği noktada yer almıştır. Çeşme kesme taştan, düz çatı örtülü, depolu, tek musluk olarak inşa edilmiştir.³⁹⁷

³⁹⁷ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 79.

İki cepheli olan çeşmenin doğu cephesi, tek parçadan iki paye arasında bir niş, kenarları üçgen olan bir alınlıktan oluşmaktadır.³⁹⁸ İki seki arasına yalak oturtulmuş, musluk ise bir tanedir³⁹⁹

KİTÂBE

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1907 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 84

YAPIDAKİ YERİ : Üçgen alınlığın alt kısmında yer alır.

BOYUTLARI : 83x42 cm.

KİTÂBE METNİ :

١- صاحب الخيرات والحسنات

٢- الحاج حسين في رجب سنة ١٣٢٥

TRANSKRİPSİYONU :

1- Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

2- El-Hâc Hüseyin fî Receb sene 1325 (M. 1907)⁴⁰⁰

ANLAMI : Kitâbeye göre hayır ve hasenât sahibi Hacı Hüseyin tarafından 1907 yılında yaptırılmıştır.

³⁹⁸ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 79.

³⁹⁹ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 79.

⁴⁰⁰ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 359.

YAZI TÜRÜ : Sülüs'tür.

MALZEME VE TEKNİK :Mermer üzerine hakkedilerek, oyma tekniğinde yapılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Satır nizâmında yazılan kitâbe iki satırdan oluşmaktadır.

Birinci satırda yer alan elif ve lâm harfleri sola doğru eğimli olarak yazılmıştır. Diğer harflerin eğimi de aynı doğrultudadır. Satıra oturan harflerin ölçüleri nizâmıdır. Ancak kabartma tekniğinden kaynaklanan bir özellik dikkat çekicidir. Kitâbe, mekânın yüzeyinden harfin yüzeyine eğimli bir şekilde kabartılmıştır. Bu uygulama, harfleri günümüzde olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Alt satırda yer alan الحاج حسين (*el-hâc Hüseyin*) yazısında da üst satırın özellikleri hâkimdir. Burada geçen حسين (*Hüseyin*) kelimesinde hâ harfi küplü şekliyle yazılmıştır. في (*fi*) ekindeki ye harfi ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenmiştir. رجب (*Receb*) kelimesindeki râ mukavver haliyle yazılmıştır. Sonda yer alan be harfinin teknesinden sonra yapılması gereken dönüşün yerine mürsel hali uygulanmıştır.

Sene kelimesinin sonunda yer alan he harfi kalp şeklinde geçmeli bir motifle sonlandırılmıştır. Tarih keşîdelenmiş sin harfi üzerine yazılmıştır. رجب (*Receb*) kelimesinin altında da rakamla ٢٢ (22) yazılmıştır. Sene kelimesinin sonunda yer alan geçmeli kalp motifi, ikinci satırın sağındaki boşluğa süsleme elemanı olarak kullanılmıştır.

Kitâbede kullanılan noktalar köşeli olup tirfil ve tırnak gibi süsleme işaretlerine de yer verilmiştir.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi yoktur.

4.2.2.12. *Hacı Nasuh Çeşmesi*

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Nasuh camiinin doğu cephesi duvarına bitişik olarak inşa edilen Hacı Nasuh çeşmesi, kışın donan musluğun çıra ile donunun çözülmesi nedeniyle halk arasında (isli) çeşme olarak da adlandırılmıştır.⁴⁰¹

Çeşmenin su deposunun doğu cephesinde çinko levha ile kapatılmış dikdörtgen bir penceresi bulunmaktadır.⁴⁰² Deponun üstü çatı ile örtülüdür.⁴⁰³ Yakınında bulunan Hacı Nasuh Camii ile aynı zamanda yapıldığı sanılmaktadır.⁴⁰⁴ Bu görüş doğru ise çeşmenin üzerinde bulunan kitâbe, yeniden yapıldığını göstermektedir.

KİTÂBE : Arapça yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 19 Temmuz 1902 tarihine ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 85

YAPIDAKİ YERİ : Nişi örten yuvarlak kemer içinde yer almaktadır.

BOYUTLARI : 23x20 cm.

KİTÂBE METNİ :

— ماشاالله

⁴⁰¹ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 359.

⁴⁰² KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 359.

⁴⁰³ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 359.

⁴⁰⁴ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 359.

— سنه ١٣٢٠

— ربيع الاخر ١٢

TRANSKRİPSİYONU :

-Maşâa' İlah

-sene 1320

-12 Rebiü'l- ahir

ANLAMI : Çeşme 19 Temmuz 1902 yılında yapılmıştır.**YAZI TÜRÜ :** Celî Sülüs**MALZEME VE TEKNİK :** Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.**YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ :** Çeşme üzerinde yer alan kitâbe metninde mim harfi ile şın harfi keşîdelenmiş ve Allah lâfzı üstte yazılmıştır.

Altta yer alan tarih bölümünde sene kelimesinde keşîdelenen sin üzerine rakamla 1320 yazılmıştır. En altta yer alan bölümde ربيع الاخر ١٢ (12 rebiü'l- ahir) yazılıdır. Kitâbe hat sanatının estetik yapısından uzak bir görünümündedir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.2.13. Hisarardı Medrese Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Kale arkasında günümüzde I Nolu sağlık ocağının bahçesinde bulunmaktadır. Burası Afyon Kalesi'nin yapımı sırasında Mimar Emir Bedreddin Gevhertaş tarafından yapılan Hisarardı Mederesesinin⁴⁰⁵ bulunduğu yerdir. 1990 yılında harabe halindeki medrese binasıyla birlikte yıkılmış ve kitâbesi bahçe duvarında yeniden yapılan bir çeşmeye monte edilmiştir.⁴⁰⁶ Çeşme hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.

KİTÂBE : Kitâbede yapım yılı ve tarih ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak rik'a yazıyla yazılmış olması, en erken XIX. yy.'a ait olduğunu göstermektedir. Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapım veya tamîr kitâbesi olup olmadığıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

RESİM NO : 86

YAPIDAKİ YERİ : Yeni yapılan çeşmenin aynataşında yer alır.

BOYUTLARI : 58x40 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— بزى قل مغفرت يا رب يزدان

٢— بحق عرش اعظم نور قرآن

⁴⁰⁵ GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 1, s. 257.

⁴⁰⁶KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 360.

۳— کلوب اشبو چشمه دن صو ایچن اخوان

۴— ... کدک یاردمجیلری روحلرینه اولسون فاتحه اخسان

۵— جمع امت محمد روحلریچون فاتحه

TRANSKRİPSİYONU :

- 1- Bizi kıl mağrifet yâ Rabb-ı Yezdân
- 2- Bi-hakk-ı ‘arş-ı a‘zâm nûr-ı Kur’ân
- 3- Gelüb iş bu çeşmeden su içen ihvân
- 4- ... gedik yardımcıları ruhlarına olsun fâtihayı ihsân
- 5- Cemî‘-i ümmet-i Muhammed ruhlarıçün fâtiha⁴⁰⁷

ANLAMI : Çeşmeyi yaptıranlar için dua edilmesinin istendiği manzum bir kitâbedir. Tarih ve yaptıranı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

YAZI TÜRÜ : Rik‘a

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek oyma tekniğinde yapılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Yazı Afyonkarahisar kitâbelerinin içinde rik‘a yazıyla yazılmış tek örnektir. Kartuşlara ayrılmaksızın bir mekân üzerine yazılan kitâbenin yazıları beş satırdan oluşmaktadır. Satır nizâmında yazılmıştır. Yazılarda

⁴⁰⁷ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 360.

âhengi bozan en önemli özellik, hakkedilme sırasında bazı harflerin daha kalın bir şekilde oyulmasıdır.

Harflerde meyil ve satıra oturuş yerindedir. Ancak rik'a yazının keskin görüntüsünün yerine daha yumuşak hatlı bir şekilde yazılmıştır. Dördüncü satırın son harfi olan nun, mekâna sığmadığı için üstte ters bir biçimde yazılmıştır.

Hat sanatının gereği olan bazı uygulamalardan yoksundur. Buna, satırların alt alta sıralanırken başlangıç ve sonlarının aynı yerde olmaması, harflerin aynılıklarında gözlenen sorunlar gösterilebilir.

Harflerin dışında noktalar köşelidir. Hareke gibi okutma işaretleri ve süs işaretleri kullanılmamıştır.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : Yapıda başka kitâbe bulunmamaktadır.

4.2.2.14. Hodalı Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Cami-i kebir mahallesinde bulunan Hûdalı çeşmesi halk arasında hodalı çeşme diye bilinmektedir. Doğu batı yönünde uzanan dikdörtgen bir su deposunun doğu cephesine yaslanmış olan çeşme, kesme taştan inşa edilmiştir.⁴⁰⁸ Dikine dikdörtgen şekilli çeşmenin gövdesinin üzeri üç yana eğimli ahşap bir çatıyla, marsilya kiremitle örtülmüştür.⁴⁰⁹ Çeşme nişi sivri kemerli olup, iki yana plaster üzerine oturtulmuştur.⁴¹⁰ Çeşme 19.yy. yapılarından ve üzerindeki kitâbe, Selçuklu döneminde yapılmış bir konağa aittir.⁴¹¹

KİTÂBE : Arapça yazılmıştır.

⁴⁰⁸ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 360.

⁴⁰⁹ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211

⁴¹⁰ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211

⁴¹¹ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA: a.g.e. s.211

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M.1250 yılına ait yapım kitâbesidir:

RESİM NO : 87

YAPIDAKİ YERİ : Çeşmeyi örten nişin içinde yer alır.

BOYUTLARI : 45x43 cm.

KİTÂBE METNİ :

١— السلطان المعظم عز الدنيا و..

٢—.. الدين ابو الفتح كيكافوس بن كيحسرو

٣— برهان أمير المؤمنين امر بعمارة

٤— المقام المبارك العبد الضعيف

٥— شمس الدين عمر بن عثمان اليسر في

٦— تاريخ سنه ثمانه و اربعين و ستمائه

TRANSKRİPSİYONU :

1- Es-Sultânü'l-mu‘azzam ‘izzü’d-dünya ve’ddîn

2- Ebü'l-feth Keykâvus bin Keyhüsrev

3- Bürhânu Emîrü'l-mü‘minîn emara bi-‘imâreti’ ...

4- ...l-makâmi'l-mübârek el-'abdü'z-za'îf

5- Şemsü'd-dîn 'Ömer bin 'Osman el-Yesrî

6- Fî târih sene semâ(ne) ve erba'în ve sitte mie H.648 (M.1250-1251) ⁴¹²

ANLAMI : Kitâbeye göre 1250 yılında Selçuklu Sultanı İkinci İzzeddin Keykâvus'un emriyle Yesrili Osman oğlu Şemseddin Ömer Ağa tarafından yaptırılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Sülüs'tür.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ :Selçuklu dönemi özelliklerini yansıtan kitâbenin, hat sanatı bakımından değerlendirilmesi oldukça zordur.

Kartuşlara ayrılmaksızın yazılan ve altı satırdan oluşan kitâbenin yazılarında ölçüler ve düzen bozuktur. Satır nizâmında yazılmış olmasına rağmen bazı satırlarda harfler diğer satırların yazılarına karışmıştır. Bu uygulama kitâbeye karmaşık bir görünüm kazandırmıştır. Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harfler kalın ve küt bir şekilde yazılmıştır. ikinci satırda geçen Keykâvûs bin Keyhüsrev terkîbinde bulunan üç adet kâf'ın farklı biçimlerde uygulanışı, hat sanatının ölçülü ve güzel yazma gerekliliğine ters düşmektedir. Hareke çok nadir kullanılmış, cezmlere yer verilmiştir. Noktalar ise yuvarlaktır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

⁴¹² Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı: a.g.e, s. 11; ATABEK, Ö.Fevzi: a.g.e. s. 170; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 1, s. 269; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 360.

4.2.2.15. İbrahim Sebîli

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ :Sebil kitabesinde yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre çeşme, Mısri cami'nin yanında yer almaktaydı.⁴¹³ Yapıyla ilgili yeteri kadar bilgiye rastlanılmamıştır.

KİTÂBE : Kitâbe Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1694 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 88-89-90

YAPIDAKİ YERİ : Kitâbe, Mısırî Camii yanında bulunan Şeyh Abdurrahim çeşmesi üzerine monte edilmiştir.

BOYUTLARI : 55x26 cm.

KİTÂBE METNİ :

SAĞDA

١— بو وقفك واقفي حاجي محرم

٢— اهي دو جهانده ايله خرم

ORTADA

١— ابراهيمك سبيلندن شرف بولدي بوييت الله

٢— بحمدالله تمام اولدي دوشب تاريخي ”ختم الله“

⁴¹³KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 361.

SOLDA

١ — جنت منان ایچره قیل مؤبد

٢ — بو شکل اوزره نقشی ایدن عمل محمد

TRANSKRİPSİYONU :

ORTADA

1- İbrahim'in sebîlinden Şeref buldı bu beytu'llâh

2- Bi-hamdi'llâh tamâm oldı düşüb târîhi hatmi'llâh

SAĞDA

1- Bu vakfın vâkıfı Hacı Muharrem

2- İlâhi dü cihanda eyle hurrem

SOLDA

1- Cennet-i Mennân içre kıl müebbed

2- Bu şekl üzre nakşı iden 'amile Muhammed ⁴¹⁴

ANLAMI : Kitâbeye göre bu çeşme, Hacı Muharrem adında bir hayırsever tarafından M. 1694 tarihinde yaptırılmıştır. Hatmi'llâh ifadesi ebced tarihi verilmektedir.

YAZI TÜRÜ : Celî sülüs

⁴¹⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 362.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Tamamı enine dikdörtgen olan kitâbe, ortadan 1 cm.lik cetvelle enine ikiye ayrılmıştır. Sağda ve solda genişlikleri 8,5x 13,5 cm. olan dört dikine dikdörtgen içinde ince kalemle yazılmış bölümler yer alır. Ortadaki iki enine dikdörtgen içinde yer alan yazılar daha kalın kalemle yazılmıştır. Bu alanın zemininde, harflerin dışında kalan boşluklarda, birçok süsleme elemanı bulunmaktadır. Ortadaki iki kartuş içinde üstte bulunan kartuşta bir lâle, penç rumî ve palmet şeklinde motifler yer alır.(Bkz. Şekil 17,18,19,20) Altta yer alan kartuşta da rumî motifleri bulunmaktadır.(Bkz. Şekil 21)

Ortada bulunan iki satırlık metin yazıları, alana göre kalın kalemle yazıldığı için gözü yoran bir görünümde-dir. Zemine yapılan süsleme de yazıların okunaklılığını etkilemiştir.

Elif, lâm başları zülfeli ve alanın en üst sınırından alta kadar uzatılmıştır. Bu harfler küt ve donuk bir şekilde görünmektedir. Kelimeler aşağıdan yukarıya doğru istiflenmiştir. Üstte yer alan شرف (*şeref*) kelimesinde yer alan fe harfinin teknesi ile بولدي (*buldı*) kelimesinde yer alan ye harfinin geriye doğru keşîdelenen uç kısmı birleştirilerek yazılmıştır. Üstte yer alan بيت الله (*beytullah*) kelimesindeki te harfinin teknesi de keşîdelenerek yazılmıştır.

Altta yer alan satırda اولدي (*oldı*) kelimesindeki ye harfi geriye, sonda yer alan تاريخي (*tarihi*) kelimesinin ye harfi ya-ı makusî şeklinde yazılmıştır. دوشب (*düşüb*) kelimesindeki be harfi teknesi mürsel bir şekilde keşîdelenmiştir. İstif gereği الله (*Allah*) lâfzı üste yazılmıştır.

Sağda yer alan iki ayrı bölümden üstteki kartuş içinde istif düzenlemesi yukarıdan aşağı yapılmıştır. Üstte واقفي (*vâkıfı*) ve حاج (*hâc*) kelimelerinin son harfi olan ye geriye doğru keşîdelenmiştir. واقفك (*vakfın*) kelimesinin kâf teknesi vav'ın mukavver çanağıyla ortak kullanılmıştır. Noktadan başka okutma veya süs işareti yoktur. Altta yer alan bölümde الهي (*ilâhi*) kelimesinde yer alan ye harfinin teknesi

genişletilerek kullanılmıştır. Kitâbenin bu bölümünde de noktadan başka işaret yer almamaktadır. İstif bu alanda çok sıkışmıştır.

Kitâbenin solunda yer alan bölümün üstünde bulunan istif yine yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır. Altta yer alan nakşî kelimesinin ye harfi keşîdelenmiş ve sanki zemini ikiye bölercesine alanı sınırlayan cetvele kadar uzatılmıştır. Sonda yer alan عمل (*'amile*) kelimesinin lâm harfi alan darlığı nedeniyle küçük ve eğimli yazılmıştır. Bu nedenle dal harfini andırmaktadır.⁴¹⁵

Bu kitâbenin iki yanındaki dört alanda yer alan yazıların düzenlemesi, istif kurallarına aykırıdır. Bu, Afyonkarahisâr kitâbelerinde pek görülmeyen bir uygulamadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesidir.

4.2.2.16. Kâhil Mahallesi Çeşmesi (Yeni Çeşme)

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Kâhil mahallesi Çeşmesi diye adlandırılan çeşme günümüze ulaşamamıştır.⁴¹⁶ Çeşmeye ayrıca Küp Çeşme denilmektedir. Buna sebep olarak eskiden geçidin, su alma deliğinin küp ağzına benzetilmesi gösterilmektedir.⁴¹⁷ Önceleri Kâhil Camisiyle bitişik olan çeşme camiyle birlikte yıkılmış ve camiye ait olan kitâbe aynı mahalledeki Yeni Çeşmenin üzerine monte edilmiştir.⁴¹⁸ Kuzey cephesi ortasında örülerek kapatılan bir pencere bulunur ve bu pencerenin altında depodaki fazla suyun akması için bir çörteni bulunur.⁴¹⁹ Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

⁴¹⁵ Bu kelime Afyonkarahisar Vakıf Eserleri adlı kitapta “*amd*” olarak okunmuştur.(Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 362.) Bu bölümde, kitâbeyi yapan sanatçıyla ilgili bilgi verilmesi ve alanın dar olması, kelimenin “*amile*” olması ihtimalini artırmaktadır.

⁴¹⁶ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 369.

⁴¹⁷ GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, 231.

⁴¹⁸ GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, 231; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 369

⁴¹⁹ KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 371.

KİTÂBE : Kitâbede معبد (*ma'bed*) kelimesi geçmektedir.
Bu bir mescide ya da camiye ait olduğunu gösterir. Arapça yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1529-1530 yıllarına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 91

YAPIDAKİ YERİ : Tek parça olan mermer ayna taşının üstünde yer alır.

BOYUTLARI : 48x29 cm.

KİTÂBE METNİ :

١ — بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا مَعْبَدٌ پَاكٌ دَوْرَانِ

٢ — السُّلْطَانُ الْعَظِيمُ سُلَيْمَانَ بْنِ سَلِيمٍ خَانَ خَلْدِ اللَّهِ مَلِكِهِ

٣ — صَاحِبِهِ حَاجِي مُوسَى بْنِ وَليِّ الْبَقَالِ فِي سَنَةِ

TRANSKRİPSİYONU :

1- Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm hâzâ ma'bed-i pâk-i devrân

2- Es-Sultânü'l-'azîm Süleyman bin Selîm Hân halleda'llâhû mülkehû

3- Sâhibühû Hacı Mûsâ bin Velî el-bakkâl fî sene 936 (M.1529-1530).⁴²⁰

ANLAMI : Kitâbeye göre 1529-1530 yıllarında Velî oğlu Hacı Musâ tarafından yaptırılmıştır.

⁴²⁰ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s.231;DAŞ, Ertan: a.g.tez, s. 74,75. KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 178.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs'tür.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik iki cetvelle üç kartuş içine yazılan kitâbe, enine dikdörtgen bir çerçeveye sınırlandırılmıştır.

Kitâbede dikkati çeken en önemli özellik, kartuşlar içine yazılan yazıların gerekenden daha kalın bir kalemle yazılmış olmasıdır. Bu uygulama nedeniyle kitâbede yer alan harfler birbirine girift bir şekilde istiflenmiştir. Bu girift düzen, yazıların estetik yapısından uzaklaşmasını ve okunaklılığının zorlaşmasını sağlamıştır. Noktalar köşeli bir biçimde yazılmıştır. Noktalar ve harflerin dışında iki adet şedde, dört adet cezm ve bir adet tirfil yer almaktadır.

Harflerin, satırları sınırlayan cetvelle bitişmesi görünümü bozan bir diğer unsurdur.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.2.17. Karakâtip Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Karakatip mahallesinde bulunan caminin giriş kapısının solunda yer alır. Kesme taştan yapılan çeşme içeri doğru kenarlı, kilit taşı çıkık, yuvarlak kemerli ve nişlidir.⁴²¹ Çeşmenin taş saçağı çıkıntılı ve kaval silmedir.⁴²² Çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

KİTÂBE : Kitâbe üzerine uygulanan boyalar nedeniyle kötü bir görünüme sahiptir.

⁴²¹ ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 78.

⁴²² ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 79.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ	: M.1786 yılına ait inşâ kitâbesidir.
RESİM NO	:92-93
YAPIDAKİ YERİ	: Kitâbesi musluk kısmının üstünde niş içinde yer alır.
BOYUTLARI	: 44x44 cm.
KİTÂBE METNİ	:

۱— جمع اولوب ایتدی آحالی اتفاق بویله بر چشمه بنیاد ایلدی

۲— آبنی ایچدکجه یعنی تشنه کان شکرینی قلبنده مزداد ایلدی

۳— هر کیم اولدیسه دلیل بنیادینه کندنی ادخال اخلاص ایلدی

۴— سویلدی تعلیمله تاریخ رحمیا جوی بها بو آبی ارفاد ایلدی سنه ۱۲۰۰

TRANSKRİPSİYONU :

- 1- Cem' olub itdi ahâl ittifâk böyle bir çeşme bünyâd eyledi
- 2- Âbımı içtikçe ya'ni teşne-gân şükrünü kalbinde müzdâd eyledi
- 3- Her kim olduysa delîl bünyâdına kendini idhâl-i ihlâs eyledi
- 4- Söyledi ta'lîmle târih Rahmiyâ cûy bahâ bu âbı irfâd eyledi

Sene 1200 (M.1786)⁴²³

ANLAMI : Kitâbeye göre M. 1786 yılında birçok kişi bir araya gelerek çeşmenin yapımını sağlamışlardır.

YAZI TÜRÜ : Ta'lik

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kalınlığı 1 cm. olan üç cetvelle sınırları belirlenmiş dört kartuş içine yazılmıştır. Yazılar, satır nizâmında olup üzerine sürülen boyalar nedeniyle harflerin görünümü net değildir. Bu nedenle harfler üzerinde detaylı bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Harflerin satıra oturuşları ve meyillerinde uyum önemlidir. Elif, lâm ve kâf gibi düşey vurgulu harflerin paralellikleri, ye, nun ve kaf gibi kâseli harflerde kâselerin dönüşlerinde uyum gözlenmektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü satırların ortasında yer alan boşluk dikkat çekicidir.

İkinci satırda *تشنه کان (teşnegân)* ile *شكرینی (şükürüni)*, üçüncü satırda *بنیادینه (bünyâdına)* ile *کندني (kendini)*, son satırda ise *رحميا (rahmiyâ)* ile *جوی (cuy-ı)* kelimeleri arasında olması gerekenden daha fazla boşluk bulunmaktadır. Bu uygulama satırlar arasında dengeyi bozmuştur. Son kartuşun alt kısmında sene 1200 yazılıdır.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Çeşmeye ait bir tamîr kitâbesi yoktur.

⁴²³ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.:ATABEK, Ö.Fevzi:a.g.e s.101; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 373.

4.2.2.18. Su Deposu

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Günümüzde Hıdırlık eteğinde, bekçi kulesinin alt kısımlarında, Merd-i Yek Sultan mezarı ile İbik Çeşmesi arasında bulunmaktadır. İbik Çeşmesine yakın olan depodur. Havuzun duvarları kesme taştan yapılmış ve tamîrle birlikte üstü çatıyla kapatılmıştır. Harabe bir görüntüsü vardır.

KİTÂBE

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : Yapıya ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMÎR KİTÂBESİ : M.1912 yılına ait tamîr kitâbesidir.

RESİM NO : 94

KİTÂBE METNİ :

۱— صاحب الخیرات قورت زاده حاج عمر آغا

— یابدی اشبو محزنی طرز متین اوزره همان

۲— اوچ محله خلقی با جمله دعا خواندر اکا (بسمه تعالی)

— سابقا بو حوضدن کورمشدیله خیلی زیان

۳— اوستی آخیقدی خس و خاشاک اینردی حوضنه

— شمدی محفوظ اولدی هر درلو مضرتدن عیان

۴— جاغریشورکن هر کشی محشرده وانفسی دیو

— حق لواءالحمدي ايتسون بو ذاته سايبان

٥— وهبيا تاريخ انشاسين مقفا سويلدم

— سال هجرت تاكه بيك او جيوزاوتوزدى الزمان

٦— ٢٤ جماديا لآخر سنه ١٣٣٠

TRANSKRİPSİYONU :

1- Sâhibü'l-hayrât Kurtzâde Hacı Ömer Ağa

Yapdı iş bu mahzeni tarz-ı metîn üzre hemân

2- Üç mahalle halkı bi'l-cümle du'â-hândır ana (bismihî Teâlâ)

Sâbıkâ bu havuzdan görmüşdiler hayli ziyân

3- Üstü açıkdı has u hâşâk inerdi havzına

Şimdi mahfûz oldı her dürlü mazarratdan 'ıyân

4- Çağrışurken her kişi mahşerde vâ nefsi deyü

Hak livâü'l-hamdini itsün bu zâta sâye-bân

5- Vehbiyâ târîh-i inşâsın mukaffâ söyledim

Sâl-ı hicret tâ ki bin üç yüz otuzdu ol zamân

6- Fî 24 Cemâziyye'l-âhir Sene 1330 (M. 10 haziran 1912)⁴²⁴

ANLAMI : Mahzen, kitâbeye göre M. 1912 yılında Kurtzâde Ömer Ağa tarafından tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ : Celî Ta'lik ve Celî Sülüs'tür.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1 cm.lik cetvelle enine iki cetvelle de dikine bölünen kitâbe altı kartuştan oluşmaktadır. Alttaki son kartuşun dışında tüm kartuşlar yazı, iki satır halinde yazılmıştır. Satır nizâmında yazılan kitâbenin üst bölümün sonunda yer alan kartuş dışına taşan yazılar, alttaki ikinci kartuşta da kartuşu sınırlayan cetvelin üzerine yazılmıştır. bu da yazının tasarım aşamasında özen gösterilmemesinden kaynaklanmalıdır. Harfler ta'lik yazının karakteristik özelliklerinden uzaklaşarak yazılmıştır. Bu bozulmalar özellikle, elif harflerindeki kalın ve köşeli çizgilerle, keşîdeli olan sin, şın ve ye gibi harflerin kalın ve basık yapısı vav, râ, dal, ze gibi harflerin bitişlerindeki kalınlık ve meyillerinde belirgindir.

Üst bölümün ortasında yer alan kartuşun üzerinde iki yaprak formunun ortasında بسمه تعالى (*bismihî teâlâ*) yazılıdır. Bu yazı sülüs ile yazılmıştır. بسمه (*bismihî*) kelimesinin son harfi olan he harfi olması gerekenden daha kısadır. Yine aynı düzenleme içerisinde kalan تعالى (*te'âlâ*) kelimesindeki ya-ı makusî şeklinde keşîdelenen ye harfi de yine kısa yazılmıştır. aynı kartuşun alt satırında yer alan hayli kelimesindeki lâm harfi sola eğilmiş ve ye harfi de bir önceki ye keşîdesi ile çok yakın yazılarak sıkışmıştır.

Alt bölümde yer alan جاغريشوركن (*çağrışurken*) kelimesinin ilk harfi tek nokta ile ifadelendirilmiştir. Ayın başlarında bozulmalar vardır.

⁴²⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 364.

Kitâbenin güzel görünmesini engelleyen bir diğer uygulama, nûn ve ye gibi kâseli harflerin kâseleri dar ve dönüşlerinin tamamlanmadan sonlandırılmış olmasıdır. Râ ve te harflerinin de teknelerinin bitimindeki dönüşler yeterli değildir.

Son kartuşta yer alan tarih metni sülüsle yazılmıştır. Hareke, hemze, şedde ve tırfilin yazıldığı bu bölüm dışında ta'lîk ile yazılan kitâbenin diğer kısımlarında noktalar dışında yalnızca elif üzerinde yer alan med kullanılmış ve herhangi bir işarete yer verilmemiştir.

4.2.2.19. Sülüm Çeşmesi I

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Nurcu mahallesinde Millî Birlik caddesi üzerinde bulunan Çeşmeli Konağın duvarında yer almaktadır. 350x226 cm.lik bir ölçüye sahip olan çeşmenin cephesi kesme taş örgülüdür. Niş derinliği 18 cm.dir. iki yanda payeyi andıran dilimli birer plaster üzerine oturan profilli iki başlık, silmelerle oturtulmuş iç içe iki kemeri taşımaktadır.⁴²⁵ Silmeyle oturtulmuş iki kemerden dıştaki sivri, içteki ise üç dilimlidir. Çeşmenin üst örtüsünü, evin ahşap balkonu oluşturmaktadır. Çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

KİTÂBE : Kitâbe yakın zamanda yapılan restorasyonda temizlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışma bilinçsizce yapılmış ve kitâbenin kabartılmış yüzeyinde ve zemininde çizikler oluşmuştur.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1906 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 95-96

YAPIDAKİ YERİ :İç içe geçmiş kemerlerden içte bulunan kemerin aynasında yer alır.

⁴²⁵ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.212

BOYUTLARI : 45x56 cm.

KİTÂBE METNİ :

۱- ۱۳۲۴ ما شاء الله ۱۳۲۲

۲- بویله بر خدمت خدانک لطفنه شایان اولور

۳- کیم دلالت ایلسه شایستهء احسان اولور

۴- یاپدیله نورجی محلّه سنده اصحاب خیر

۵- سعی ایدوب بو چشمهء کیم موجب شکران اولور

۶- عشق زمزمه دیدم تاریخی وهی انک

۷- ایچسه لر عطشان ابندن صفای جان اولور

TRANSKRİPSİYONU :

1- 1324 Maşâ'llâh 1322

2- Böyle bir hizmet-i Hüdânın lütfuna şâyân olur

3- Kim delâlet eylese şâyeste-i ihsân olur

4- Yaptılar Nurcu mahallesinde ashâb-ı hayr

5- Sa'y idüp bu çeşme(y)i kim mûcib-i şükrân olur

6- 'Aşk-ı zemzemle dedim târîhini Vehbî ânın

7- İçseler ‘atşân âbindan safâ-yı cân olur.⁴²⁶

ANLAMI : Kitâbeye göre M. 1906 yılında halk tarafından yapılmıştır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülüs.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : Kitâbede metin bölümünün üzerinde bulunan, yukarı doğru taçlandırılmış armudî istifli bir Maşâ’llâh yazısı bulunmaktadır.

Mim’den sonra gelen elif ile şın’dan sonra gelen elif harfi, istifin genel şeklini oluşturarak mim başının sağında sonlandıkları görülmektedir. Mim ve he mühmel harflerinin dışında sıla, tirfil ve şedde istif içerisinde kullanılmıştır. الله (*Allah*) lâfzı sola aşağı doğru meyillenmesi gerekirken yukarıya doğru yazılırken bir kural hatası yapılmıştır. Bu istifin iki yanında sağda ١٣٢٤ (1324) solda ١٣٢٢ (1322) tarihleri yazılıdır.

Metin kısmının yazıldığı bölüm, birer cm.lik beş cetvelle altı kartuşa ayrılmıştır. Satır düzeninde yazılan yazılarda elif, lâm ve kâf gibi harflerin baş kısımları satırın üzerinden geçen cetvelin üstüne hakkedilmiştir. Bu uygulama düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu uygulama, birinci ve dördüncü satırların dışında, tüm satırların sonunda da yer almaktadır. Birinci satırda yer alan خدانك (*Hüdânın*) kelimesindeki dal, neredeyse elif ile aynı boydadır. Diğer satırlarda da buna benzer pek çok yanlışlık söz konusudur. Harflerin yatay vurgularında ve dönüşlerinde yeteri kadar kalem hakkı sağlanamamıştır. Yazıdaki bu eksiklik kelimelerin sıkışmasına neden olmuştur. Beşinci satırda سعى (*sa’y*), altıncı satırdaki تاريخني (*tarihini*) ve وهبي (*Vehbi*), son satırdaki صفای (*safayı*) kelimelerinde geçen ye harfi ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdeli bir biçimde yazılmıştır.

⁴²⁶ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s. 85; YÜKSEL, İbrahim: a.g.e. s. 37; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 379.

Noktaları kalem kalınlığında ve köşeli olan kitâbede şedde, cezm ve hareke kullanılmış olup, mühmel işaretlere yer verilmemiştir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamir kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.2.20. Sülüm Çeşme II

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Nurcu mahallesinde Millî Birlik caddesi üzerinde bulunan bir evin duvarında yer almaktadır. 230x362 cm. boyutlarında olan çeşme, enine dikdörtgen kesme taş kaplı ve yuvarlak kemerlidir.⁴²⁷ Niş derinliği 12 cm.dir. Kemerini oluşturan kesme taşlardan bazıları dönüşümlü olarak içerlek yerleştirilmiştir.⁴²⁸ Kilit taşının üstünde alçak kabartma tekniğiyle yapılmış laleyi andıran bir motif yer almaktadır. Çeşme yakın zamana kadar kullanılmazken, son restorasyon çalışmasıyla bir musluk eklenmiştir.

KİTÂBE :

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : 1908 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 97-98

YAPIDAKİ YERİ : Çeşmenin kemeri içinde yer alır.

BOYUTLARI : 44x26 cm.

KİTÂBE METNİ :

⁴²⁷ ŞENSOY, Neşe: a.g. tez, s.86; İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.212; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 379.

⁴²⁸ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.212

١- صاحب الخيرات والحسنات

٢- روحيجون لله الفاتحه ١١ شعبان ٣٢٦

TRANSKRİPSİYONU :

1- Sâhibü'l-hayrât ve'l hasenât

2- Rûhiyûn li'llâhi'l-fâtihâ 11 Şaban (1)326⁴²⁹

ANLAMI : Sahibinin ismi belli olmayan kitâbede 1908 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

YAZI TÜRÜ : Celî Sülûs'tür.

MALZEME VE TEKNİK : Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ : 1,5 cm.lik bir cetvelle iki ayrı kartuş içine yazılan kitâbe enine dikdörtgen bir çerçeve içine sınırlandırılmıştır.

Satır düzeninde yazılan kelimeler aşağıdan yukarıya doğru istiflenmiştir. Mekâna göre kalın bir kalemlle yazılan yazılar, diğer kalın yazılı kitâbelere göre daha okunaklı ve daha güzel bir görünümündedir. Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harfler diğer harflere oranla daha incedir. Birinci satırda yer alan tırnak ve cezmler kalem kalınlığındadır. صاحب (Sâhib) kelimesinin üzerinde yer alan hareke de kalem kalınlığında yazılmıştır ve üstte kalan boşluğu doldurmaktadır. والحسنات (ve'l hasenât) kelimesindeki elif ve lâm birleşerek elif'in müvelled uygulaması yapılmıştır. Bu kelimedede sin harfinin mühmel işareti altta yer almaktadır. İkinci satırda sağ bölümdeki boşluk dikkat çekicidir. Bu bölümün altında ١١ شعبان (11)

⁴²⁹ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s.86; DAŞ, Ertan: a.g.tez, s. 100; YÜKSEL, İbrahim: a.g.e. s. 44; KARAZEYBEK, Mustafa, Y. İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 380.

Şaban) kelimesi satıra meyilli bir biçimde metin yazısından daha ince bir kalemle yazılmıştır. روحیون (*rûhiyûn*) kelimesinde vav harfinin üst kısmı ile hâ harfinin alt kısmı bitişik yazılmıştır.

İstif içerisinde hep üstte yer alması gereken الله (*Allah*) lâfzı altta yer alarak son dönemde tercih edilmeyen bir uygulama ile yazılmıştır. Genelde noktalar köşeli ve kalem kalınlığındadır. روحیون (*rûhiyûn*) kelimesinde kullanılan ye harfinin iki noktası diğerlerinden daha küçük yazılmıştır. Aynı kelimedede hâ harfinin mühmel işareti yer alır. Bu satırda yer alan ötre, cezm gibi okutma işaretleri de ince kalemle yazılmıştır. Bu satırın sonunda bulunan ٣٢٦ (326) yazılı tarih, satıra meyilli bir biçimde kalem kalınlığında yazılmıştır.

4.2.2.21. Süt Dede Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Hacı Yahya Mahallesinde eğimli bir sokakta yer alan mescidin girişinde solda yer almaktadır. Çeşmenin nişi bir yuvarlak kemerle örtülüdür. Günümüzde kullanılmaktadır.

KİTÂBE : Kitâbe günümüzde gerçek görüntüsünden çok daha kötü bir durumdadır. Kitâbenin yüzeyine bilinçsizce uygulanan yağlı boya, harflerin estetik yapısını bozmuş ve orijinal halinin görünmesini engellemektedir. Türkçe yazılmıştır.

1) İNŞÂ KİTÂBESİ : M. 1810 yılına ait yapım kitâbesidir.

RESİM NO : 99-100

YAPIDAKİ YERİ : Çeşme nişini örten yuvarlak kemerin içinde yer alır.

BOYUTLARI : 53x43 cm.

KİTÂBE METNİ

:

۱- شمدي صوين بولدى سيّاح تكيه سي

۲- نسليجان قدين ويروب خيره ثبات

۳- با بسم الله ايله تاريخي تام

۴- نوش ايدك بوچشمه دن اب حيات ۱۲۲۵

TRANSKRİPSİYONU

:

1- Şimdi suyun buldu Seyyâh Tekyesi

2- Neslîhân Kadın virüb hayra sebât

3- Bâ-i bismi'llâh île târîh-i tâm

4- “Nûş edin bu çeşmeden âb-ı hayât” 1225 (M. 1810)⁴³⁰**ANLAMI**

: Kitâbeye göre, 1810 yılında Neslihân Kadın

tarafından yaptırılmıştır. Son mısradaki (b) harfinin rakam değerinin eklenmesiyle tarihi verir.

YAZI TÜRÜ

: Celî Sülüs

MALZEME VE TEKNİK

: Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

⁴³⁰ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s.81; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 381.

YAZININ ÜSLÛP TAHLİLİ : 1 cm.lik üç cetvelle dört satıra bölünen kitâbe kareye yakın bir dikdörtgen ile sınırlandırılmıştır. Kitâbe günümüzde perişan bir durumdadır. Üzerine sürülen yağlı boya, harf özelliklerinin tahlil edilmesi için imkân vermemektedir. Afyonkarahisâr Müze Müdürlüğü arşivinden alınan resme dayanarak yapılan değerlendirmeye göre kitâbe, satır nizâmında yazılmıştır ve satır içine sığmayan kelimeler, alttan yukarı doğru istiflenmiştir. Birinci satırda yer alan شمدي (*şimdi*), بولدى (*buldı*) ve تكيه سي (*tekyesi*) kelimesinde yer alan ye harfleri geriye doğru keşîdelenmiş ve satırın üstünde oluşacak boşluğu doldurmuştur.

Ya-ı makusî uygulaması üçüncü satırda da tarihi kelimesinin son harfinde uygulanmıştır. Başta yer alan elif, lâm ve kâf harfleri zülfelidir. Bu harfler satırla bütünlük sağlayacak eğim ve paralellikler göstermektedir. Özellikle üçüncü satırda yer alan الله (*Allah*) lâfzına ait olan elif harfinin alt kısmı diğer elif harflerine göre sola doğru kıvrılmıştır.

Kalem kalınlığı ile harflerin dönüşleri arasında uyum yerindedir. İkinci ve dördüncü satırın sonunda yer alan ye ve be harflerinin tekneleri, keşîdelenerek istifte rahatlamayı sağlamıştır. Noktalar köşeli kullanılmıştır. Cezm dairevî ve kalın olmak üzere iki şekilde uygulanışı şedde, âsâr, çeker ve ötre gibi okutma işaretlerinin yanı sıra tirfil ve mimli tirfil de kullanılmıştır.

Sin ve kâf harflerinin mühmel işaretine yer verilen kitâbe bugünkü görünümüyle estetikten uzaktır. Harflerin bazıları seçilememektedir. İşaretlerin pek çoğu görünmemektedir. Kitâbenin orijinal hali, yazı bakımından güzel bir örnektir.

2) TAMİR KİTÂBESİ : Yapıya ait tamîr kitâbesi yoktur.

4.2.2.22. Taşpınar Çeşmesi

YAPI HAKKINDA KISA BİLGİ : Taşpınar Mahallesinde meydana yer almaktadır. Kemerli niş içindeki büyük devşirme taş Bizans Dönemine aittir.⁴³¹ Mahallelinin yararlanması için çamaşırılığı vardır.⁴³² Çeşme üzerinde iki kitâbe yer alır. Altta bulunan kitâbe Selçuklu Döneminden kalan bir mezar taşına aittir. Bu taş, Esirüddin Hoca Harun Bin Yusuf'un mezar taşıdır. 1237-1250 yılları arasında Afyonkarahisar'da sancak beyi olarak bulunmuş, öldüğünde Taşpınar mezarlığına gömülmüştür. Mezar taşı daha sonra Taşpınar Çeşmesine konulmuştur.⁴³³ Üstteki kitâbe çeşmeye ait tamîr kitâbesidir.

KİTÂBE

1) İNŞÂ KİTÂBESİ :Yapıya ait inşâ kitâbesi bulunmamaktadır.

2) TAMİR KİTÂBESİ :1799-1800 yıllarına ait tamîr kitâbesidir.

RESİM NO : 101-102

YAPIDAKİ YERİ :Yapının kemerli nişi içinde üstte yer almaktadır.

BOYUTLARI : 41x 40 cm.

KİTÂBE METNİ :

١- اختيارزاده محمد جليبي

⁴³¹ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.213.

⁴³² GÖNÇER, Süleyman:a.g.e, C: 2, s.280.

⁴³³ İLASLI, Ahmet, M. ÜYÜMEZ, F.KAYA:a.g.e. s.213.

٢— طاش بكارى ايتدى تعميره هوس

٣— بيك ايكيوزاوندوردى سال هجرتك

٤— حبذا بو خير ايتدى ملتمس

TRANSKRİPSİYONU :

1- İhtiyâr-zâde Muhammed Çelebi

2- Taşpınârı etdi ta'mîre heves

3- Binikiyüzdördü sâl-i hicretin

4- Habbezâ bu hayrî etdi mültemes 1214 (M:1799- 1800)⁴³⁴

ANLAMI :Kitâbeye göre çeşme M. 1800 yılında İhtiyârzâde Mehmet Çelebi tarafından tamîr ettirilmiştir.

YAZI TÜRÜ :Celî sülüs

MALZEME VE TEKNİK :Mermer üzerine hakkedilerek kabartılmıştır.

YAZININ ÜSLÛP TAHLÎLİ :Dört satır halinde yazılmış olan kitâbenin satırları kartuşlara ayrılmadan, tamamı bir mekân üzerine yazılmıştır.

İlk satır altta bulunan üç satıra göre ortalanarak yazılmıştır. Satırın tamamı alttaki satırlarla aynı genişlikte olmasına rağmen sondaki *چلبى* (*çelebi*) kelimesi satırın üzerine çıkartılarak üstte kubbevî bir görüntü sağlanmıştır. Bu kelimenin son

⁴³⁴ Kitâbenin okunuşu için ayrıca Bkz.; ŞENSOY, Neşe: a.g.tez, s.72; GÖNÇER, Süleyman: a.g.e., C: 2, s. 280; KARAZEYBEK, Mustafa, Y.İLGAR, Z. POLAT: a.g.e. s. 380.

harfi olan ye, ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenmiş ve istifin derini artıran bir katkı sağlamıştır. İkinci satırda yer alan طاش بکاري (*taşpınarı*) kelimesinde bulunan bir uygulama dikkat çekicidir. Ye harfi ya-ı makusî şeklinde geriye doğru keşîdelenmiş ve bu harfin baş kısmı, elif harfi ile birleşmiştir. Ye harfinin keşîdelenen kuyruk kısmı, kâf harfinin baş kısmının olması gereken yere doğru uzatılmıştır. Bu uygulamada kâfin baş kısmının yerine mühmel işareti konularak istifin sıkışması engellenmiştir.

Elif ve lâm gibi düşey vurgulu harflerin bazılarında zülfeler görülmektedir. Üçüncü satırdaki اوندوردی (*ondördü*) kelimesindeki elif harfinde, سال (*sal*) kelimesindeki lâm harfi ve son satırdaki ايتدی (*itdi*) kelimesindeki elif harfinde zülfe görülmemektedir. Satırların tamamında bir ya-ı makusî uygulaması dikkat çekicidir.

Genelde harf ölçüleri nizâmîdir. Ancak üçüncü satırda yer alan دوردی (*dördü*) kelimesindeki vav ve râ'nın mürsel şekildeki yazılışları bu yazı bütünlüğünü ve ahengi bozan bir uygulamadır.

Kitâbe üzerinde hareke, şedde, cezm ve süs işaretlerine yer verilmezken kâf harfinden başka mühmel işareti bulunan harf yoktur.

Birinci satırın dışındaki satırların tamamında satır sonu harflerin dönüşlerini tamamlamadan, mürsel bir şekilde sonlandıkları gözlenmektedir.

5. DEĞERLENDİRME

Anadolu'da önemli bir yerleşim merkezi olan Afyonkarahisar'da toplam elli sekiz kitâbe incelenmiştir. Kitâbeler yazı türleri açısından çok zengin değildir. Beylikler ve Osmanlı Devri öncesi yaygın olan muhakkak, tezyîni kufî ve ma'kûfî yazı örneklerine rastlanılmamıştır. Özellikle Selçuklu Devri yapılarında kullanımı sıkça görülen bu yazı türlerinin yerine celî sülûs yazı kullanılmıştır. Muhakkak yazının etkilerinin de gözleendiği kitâbelerde yazının dışında herhangi bir süsleme elemanı bulunmamaktadır.

Selçuklu devrine ait Altıgöz Köprüsü kitâbesinde kullanılan yazılar satır nizâmında yazılmamıştır. Kitâbede denge ve bütünlük sorunu gözlenmektedir. Selçuklu dönemine ait diğer kitâbelerde ise durum daha farklıdır. Kale kitâbesinde yer alan yazılar satır nizâmında yazılmıştır; bu uygulama diğer kitâbelerde de söz konusudur. Beylikler devrine ait Ulu Camii kitâbesi Selçuklu devri özellikleri taşımaya rağmen daha iyi bir hatla yazılmıştır. Satır nizâmında yazılan bu kitâbenin düşey vurgulu harfleri satırın tamamında yukarıdan aşağıya doğru tüm alanı kaplamaktadır. Elif harflerinin altları sola doğru kıvrılmışlardır. Düşey vurgulu harflerin birbirine yakın ve girift bir kompozisyon anlayışıyla yazıldığı gözlenmektedir.

Hodalı Çeşme ve Yukarıpazar Camiinde yer alan Selçuklu devri kitâbeleri de sülûs yazıyla yazılmıştır. Ancak tavrı oturmamış sülûs yazı örnekleridir. Harfler arasında uyum sorunu gözlenmektedir.

Beylikler Devrinde yazılan kitâbeler, Selçuklu devri yazılarında bulunan özelliklerin devamı niteliğini taşımaktadırlar. Harflerin yapısı, kelimelerin satır nizâmında yazılışı, harflerdeki küt, tok ve ince, kalın yazılışları Afyonkarahisar kitâbelerinde gözlenen bir özelliktir.

Özellikle Arasta Mescidi, Kubbeli Mescid, Kâbe Mescidi yazıları bu dönem için örnek gösterilebilir. Bu dönemin sonlarına doğru yazıların keskinleşen karakteristik yapıları kitâbelerde kendini göstermektedir. Ak Mescid Camii'nin istif

özelliği bu gelişme için somut bir örnektir. Harfler daha net, istifi oluşturan birbiri üzerine gelen harflerde ve boşluklardaki dengeli dağılım kitâbe yazılarının gelişimini göstermektedir. Kavisli harflerde dönüşler yerindedir. Bu gelişim Erken Osmanlı Döneminde de görülmektedir.

Osmanlı devri kitâbeleri çoğunlukla tamîr kitâbesidir. Bu nedenle klasik Osmanlı devrine ait çok fazla kitâbe bulunmaması gelişimin tespiti açısından zorluk oluşturmaktadır.

Afyonkarahisar kitâbelerinde en çok görülen yazı celf sülüstür. Mimaride yaygın bir şekilde kullanılan bu yazı türü, türlü malzemeyle ve değişik kompozisyonlar oluşturmak için en uygun yazı türüdür.⁴³⁵ Özellikle Beylikler devrinde güzel terkiblerin oluşmasıyla göze çarpan celf sülüs yazının en iyi uygulandığı kitâbe hiç kuşkusuz 1795 yılına ait İmaret Camii tamîr kitâbesidir. Kompozisyonda denge ve âhenk diğer kitâbelere göre daha canlı ve daha akıcıdır. Keçe Pazarı Camii, Yeni Camii tamîr kitâbesi, Büyük Olucak Çeşmesi, Burmalı Camii'de bulunan Havva Kadın Çeşmesi ve Arap Mescid Çeşmesi kompozisyon açısından başarılı çalışmalardır. İmaret Camii ve Büyük Olucak Çeşmesi kitâbelerinin tarih olarak birbirine yakın olması ve istif yapısı ve harf özelliklerinin de benzemesi aynı hattât tarafından yazılabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak ketebe kaydının bulunmaması önemli bir eksikliklerdir.

Çoğunlukla Osmanlı Devrinin sonlarına ait olan kitâbelerde çok az sayıda süsleme elemanı tespit edilmiştir. Bunun ilk örneği olan Çavuşbaş Camii(1575) yapım kitâbesinde bazı süsleme elemanları bulunmaktadır. مساجد (*Mesâcide*) kelimesinde bulunan sin ve dal harfinden çıkan bir rumî deseni yer almaktadır. Aynı şekilde ikinci satırdaki الله (*Allah*) lâfzında da bir penç ve rumî yer alır. Son satırın üst bölümünde yukarıdan aşağı doğru yapılmış bir yaprak motifi bulunmaktadır. XVII. yy. eseri olan İbrahim Sebîli yapım kitâbesinde bir çok süsleme elemanı yer

⁴³⁵ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 458.

almaktadır. Harflerin arasından dolaşarak yapılmış motifler içinde penç, yaprak, rumî ve palmet motifleri bulunur.

XVIII. yy.'a ait Yeni Camii yapım kitâbesinde bulunan kartuşlar içinde pençler bulunmaktadır. İstifte harfler dışında kalan boşluklarda yer alan pençler sade ve yapraksız bir şekilde yapılmıştır. Dört kartuşun ortasında, üstünde ve altında yaprakları bulunan büyük bir penç yer almaktadır. Kartuşların dışında kalan alanların üstünde ve altındaki boşluklarda da yapraklı pençler bulunmaktadır.

Üzerinde süsleme elemanı bulunan bu tür kitâbenin son örneği Arap Mescid Camii'nin 1809 yılına ait tamîr kitâbesinin son kartuşları içinde biri sağa diğeri sola bakan iki palmet motifi yer almaktadır. Celî sülüs yazının kullanıldığı kitâbelerde motiflerden çok istifin dengesini sağlamak için çok sayıda keşîdeli harf, hareke, nokta, cezm, tirfil, mühmel harf işaretleri ve mimli tirfil kullanılmıştır.

Selçuklu ve Beylikler Devrinde bazı noktalar içi gözlü yuvarlak şeklinde uygulanmıştır. Cezmler dairevî bir biçimde uygulanırken sola doğru açılan kalın cezm uygulaması gözlenmektedir.

Son dönem kitâbelerinde ayrıca Ta'lik yazı kullanılmıştır. Osmanlı Devrinde ilk örnekleri Edirne'de Darü'l-Hadîs Camii(1435) ve Selçuk Hatun Mescidinde(1455) görülen⁴³⁶ ta'lik yazı, Afyonkarahisar kitâbelerinde ilk olarak XVIII. yy.ın ikinci yarısında görülmektedir. 1764 tarihli Cevizaltı (Halime Kadın) Çeşmesi ve 1786 tarihli Karakâtip Çeşmesi kitâbeleri ta'lik yazıyla yazılmıştır. XIX. yy.da özellikle mescid ve camii kitâbelerinde göze çarpan bu yazı türü, Çavuşbaşı Camii, Keçe Pazarı, Hacı Evtal Mescidi, Arap Mescid ve Zülali Camii kitâbelerinde kullanılmıştır.

⁴³⁶ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s. 461.

Hacı Yahya Camii minare kitâbesi, Sinan Halife Mescidinde mezar taşı kitâbesi ve Karakâtip Çeşmesi yazıları diğer ta'lik kitâbelere göre daha başarılı bir şekilde yazılmıştır.

Arapça yazılan kitâbe metinleri genelde ayet ve hadîs ile başlamaktadır. Adeyze Camii'nde Nisâ sûresi 103. ayeti, Ak Mescid Camiinde Cin sûresi 18. ayeti, Kubbeli Mescid kapısında Zuhruf suresi 70. ayeti, Hacı Nuh Camiinde Enfâl suresi 40. ayeti kitâbelerde kullanılmışlardır.

Kitâbelerde geçen hadis-i şerîfler, genelde Türk İslâm Mimarisinde camii ve mescid kapılarında yer alan ve “mescid yapan kişiye Allah'ın cennette bir köşk yapacağını” müjdeleyen hadislerden oluşmaktadır. Ak Mescid'de, Arasta Mescidi'nde ve Yukarıpazar Camiinde bu tür hadislerle yer verilmiştir.

Kitâbelerin en önemli özelliği hiç şüphesiz ait oldukları yapıyla ilgili önemli bilgiler içermesidir. Her devrin kitâbesinde yapıyı yaptıran kişi ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Eğer bu kişi hükümdar ise onun sıfatları ve lakâbları ile övgü cümleleri yer almaktadır. Altıgöz Köprüsü, Hodalı Çeşme Arasta Mescidi kitâbeleri bu tür kitâbeler için örnek gösterilebilir.

Afyonkarahisar kitâbelerinin tamamına yakın kısmında tarihler metin kısmının sonunda yazılı olarak verilmiştir. Manzum kitâbelerin hemen hemen tümünde ebcedle tarih düşürülmüştür.

Kitâbeleri meydana getiren sanatkârlarla ilgili bilginin bir çok kitâbede yer almaması Afyonkarahisar kitâbelerindeki en büyük eksikliklerdir. Altıgöz Köprüsü, Adeyze Camii Mevlevî Camii ve Hacı Nuh Camii dışında ketebe kaydı bulunmamaktadır. Bu dört yapının kitâbesinde isimleri geçen Mehmet, Mehmet Emin er-Rasihü, Boşnak Muharrem Efendi ve Mehmed Emin adındaki hattatlarla ilgili bilgi bulunamamıştır.

Anadolu'da kitâbe yapımında kullanılan taş ve mermer malzeme Afyonkarahisar kitâbelerinde de kullanılmıştır. Bu malzeme, iklim şartlarının zorluğu nedeniyle ahşap, alçı ve tuğla malzemeye göre daha çok tercih edilmiştir. Buna sebep olarak kitâbelerin yapının dış mekanında bulunması gösterilebilir. Mermer malzeme üzerine hakkedilen yazılar diğer malzemelere göre daha dayanıklıdır.

Selçuklu devrine ait Altıgöz Köprüsü'nün kitâbesi eski bir lahite yazılmış ve yerinden düşmüş olmasına rağmen günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kale, Kubbeli Mescid ve Yukarıpazar Camii'nde bulunan Selçuklu Devrine ait kitâbelerin kabartmaları etkisini kaybetmemiştir.

Afyonkarahisar kitâbeleri esas olarak mermer malzeme üzerine işlenmişlerdir. Bununla birlikte bir kitâbenin kağıt üzerine yazılmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu ilginç uygulama Mevlevî Camii'nde karşımıza çıkar. Camii'nin son cemaat yerinde bulunan tamîr kitâbesi Afyonkarahisar kitâbelerinden mekan içinde yer alan tek örnektir.

Yapılar üzerinde ahşap kitâbe bulunmamasına rağmen yapıyla ilgili bilgi içeren bir başka veri Ulu Camii minberin kapısında yer alan yazılarda yer almaktadır. Camiinin yapımında çalışan neccâr ile ilgili bilginin bulunduğu kapı kanatlarında yer alan tarih, camiinin yapım yılına ilişkin bilgi vermektedir. Bu tarz sanatkâr isimleri Osmanlı devrinde de görülmektedir. Bursa Ulu Camii minber kapısında sanatkâr ismi yer alır.⁴³⁷

Mermer malzeme üzerinde genelde aynı teknik uygulanmıştır. Yazı ve motifler kabartılarak sathın oyulması şeklinde uygulanan “kabartma” tekniği, kitâbelerin tamamına yakınında uygulanmıştır. Ak Mescid ve Yukarıpazar Camii kitâbeleri yüksek kabartma tekniğinde yapılmıştır. Selçuklu devrinde yapılan Kubbeli Mescid, Yukarıpazar Camii ve Hodalı Çeşme'deki konak kitâbelerinde

⁴³⁷ TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: a.g.e. s.90,91-569.

harfler alçak kabartma tekniğinde uygulanmıştır. Çavuşbaşı Camii, Hacı Yahya Camii, İmaret Camii, Sülüm Camii, Büyük Olucak Çeşmesi, Yeni Camii kütüphânesi kitâbeleri kabartma yönünden temiz bir işçiliğe sahiptir.

Kitâbelerin büyük çoğunluğunda kabartma tekniği uygulanmıştır. Kabartma tekniğinin aksine; sathın düz bırakılıp yazı ve motiflerin oyulmasıyla oluşan “oyma” tekniği yalnızca iki kitâbede uygulanmıştır. Hacı Hüseyin Çeşmesi ve Hisarardı Medrese Çeşmesi yazıları bu teknikle yapılmıştır. İki kitâbede de diğer kitâbelere nazaran itinasız bir işçilik dikkati çekmektedir. Satırlar cetvellerle sınırlanmadan alt alta yazılmışlardır.

Afyonkarahisar yapı kitâbelerinde, hattın malzeme üzerine işleme aşamasında karşımıza çıkan “kabartma” ve “oyma” teknikleri; Anadolu’nun diğer yörelerinde Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devri yapılarındaki uygulamalarla paralellik göstermektedir.

AFYONKARAHISAR' DA GÜNÜMÜZE ULAŞAN YAPI KİTABELERİNİN LİSTESİ								
NO	YAPI ADI	TÜRÜ	KİTÂBE TARİHİ	DÖNEMİ	YAZI TÜRÜ	DİLİ	YAPI TÜRÜ	YAPI TARİHİ
1	Ulu Camii	Tamir	1341	Beylikler D.	Celi Sülüs	Arapça	Camii	1272 öncesi
2	Altıgöz Köprüsü	Yapım	1209	Selçuklu D.	Celi Sülüs	Arapça	Köprü	1209 öncesi
3	Afyonkarahisar Kalesi	Tamir	1233 ?	Selçuklu D.	Celi Sülüs	Arapça	Kale	1233 öncesi
4	Adeyze Camii	Tamir	1831-32	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1649
5	Ak Mescid Camii	Yapım	1397	Beylikler D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1397
6	Arasta Mescidi	Yapım	1355	Beylikler D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1355
7	Arasta Mescidi	Tamir	1893-94	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Mescid	1355
8	Arap mescid Camii	Tamir	1809	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	XV. yy.
9	Arap mescid Camii	Tamir	1853	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Camii	XV. yy.
10	Başçeşme Camii	Tamir	1868-69	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Arapça	Camii	1495-96
11	Belmescidi Camii	Tamir	1903	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Camii	1674 öncesi
12	Burmali Camii	Tamir	1901-02	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Mescid	XVI. yy. öncesi
13	Çavuşbağ Camii	Yapım	1575	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Arapça	Camii	1575
14	Çavuşbağ Camii	Tamir	1871	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Camii	1575
15	Cürcani Camii	Tamir	1827	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1433 ?
16	Hacı Eftal Camii	Tamir	1853	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Mescid	?
17	Hacı Mahmut Camii	Yapım	1776	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	XVI. yy. öncesi
18	Hacı Nuh Camii	Tamir	1957	Cumhuriyet D.	Celi Sülüs, Rik'a	Arapça Türkçe	Camii	1280 ?
19	Hacı Yahya Camii	Yapım	1898-99	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Camii	XVI. yy.
20	İmaret Camii	Tamir	1795-96	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1475
21	Kâbe Mescidi	Yapım	1397	Beylikler D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1397
22	Keçe Pazarı Camii	Tamir	1810	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1453 öncesi
23	Kubbeli Mescidi	Yapım	1330	Beylikler D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1330
24	Mevlevî Camii	Tamir	1908	Osmanlı D.	Sülüs	Türkçe	Dergâh	XIII. yy. 1453 öncesi
25	Sinan Halife Mescidi	Yapım	1453	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1453 öncesi
26	Sinan Halife Mescidi	Tamir	1859-60	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Mescid	1453 öncesi
27	Sülüm Camii	Yapım	1813	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1813
28	Yeni Camii	Yapım	1711	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1711
29	Yeni Camii	Tamir	1808	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1711
30	Yeni Camii	Yapım	1904-05	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Kıtaphane	1904
31	Yoncaaltı Camii	Tamir	1910	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Türkçe	Camii	1840
32	Yukarıpazar Camii	Yapım	1264	Selçuklu D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1264
33	Yukarıpazar Camii	Yapım	1465	Osmanlı D.	Celi Sülüs	Arapça	Mescid	1465
34	Zalali Camii	Tamir	1883	Osmanlı D.	Celi Ta'lik	Türkçe	Camii	1692 öncesi

AFYONKARAHİSAR' DA GÜNÜMÜZE ULAŞAN ÇEŞME KİTABELERİNİN LİSTESİ								
NO	YAPI ADI	TÜRÜ	TARİHİ	DÖNEMİ	YAZI TÜRÜ	DİLİ	YAPI TÜRÜ	YAPI TARİHİ
1	Abdi Kadı Çeşmesi	Tamir	1799	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1500 öncesi
2	Akmescid Çeşmesi	Tamir	1904	Osmanlı	Celi Sülüs	Arapça	Çeşme	1904
3	Akmescid Orta Ç.	?	1806 ?	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1806 ?
4	Aliğa Çeşmesi	Yapım	1438	Osmanlı	Celi Sülüs	Arapça	Çeşme	1438
5	Aliğa Çeşmesi	Tamir	1906	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1438
6	Arap Mescid Ç.	Tamir	1906	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1575 öncesi
7	Boyacıoğlu II Ç.	?	?	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	?
8	Burnalı Çeşme	Yapım	1885-86	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Mahzen	1885-86
9	Burnalı Ç. Havva K. Ç.	Yapım	?	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	?
10	Büyük Olucak Ç.	Yapım	1789	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1789
11	Cevizaltı	Yapım	1764	Osmanlı	Celi Ta'lik	Türkçe	Çeşme	1764
12	Çavuşbaşı Çeşmesi	Yapım	1713	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1713
13	Hacı Hüseyin Ç.	Yapım	1907	Osmanlı	Celi Sülüs	Arapça	Çeşme	1907
14	Hacı Nasuh Ç.	Yapım	1902	Osmanlı	Celi Sülüs	Arapça	Çeşme	1902
15	Hisaradı M. Ç.	?	?	Osmanlı	Rik'a	Türkçe	Çeşme	?
16	Hodalı Çeşme	Yapım	1250	Selçuklu	Celi Sülüs	Arapça	Konak	1250
17	İbrahim Sebili	Yapım	1694-95	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1694-95
18	Karakütüp Çeşmesi	Yapım	1786	Osmanlı	Ta'lik	Türkçe	Çeşme	1786
19	Kâhil M.(Yeni Ç.)	Yapım		Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Mescid	1530
20	Su Deposu	Tamir	1912	Osmanlı	Celi Ta'lik	Türkçe	Mahzen	?
21	Sülüm Çeşmesi I	Yapım	1906	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1906
22	Sülüm Çeşmesi II	Yapım	1908	Osmanlı	Celi Sülüs	Arapça	Çeşme	1908
23	Süt Dede Çeşmesi	Yapım	1810	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1810
24	Taşpınar Çeşmesi	Tamir	1799	Osmanlı	Celi Sülüs	Türkçe	Çeşme	1799

6. SONUÇ

Mimari eserlerde yer alan kitâbeler, ait oldukları yapı hakkında önemli bir vesika durumundadırlar. Sanat tarihi araştırmaları için önemli bir yeri olan ve Selçuklu, Beylikler ile Osmanlı Dönemlerinde inşâ edilen birçok yapıda bulunan elli sekiz kitâbenin hat sanatı bakımından incelendiği “Afyonkarahisar Yapı Kitâbelerinde Hat Sanatı” adlı bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir.

Afyonkarahisar İl merkezinde bulunan kitâbeler; camii, çeşme, köprü, kale, dergâh(Mevlevîhâne), kütüphâne ve su deposu gibi mimarî yapılar üzerinde yer almaktadır. Bunlar; otuz bir camii ve mescid, yirmi bir çeşme , bir kale, bir köprü, bir kütüphane, bir Mevlevîhâne, bir konak ve bir su deposu kitâbesi olmak üzere toplam elli sekiz adettir.

Selçuklu Devrine ait dört kitâbe, XIII. yy. yapı kitâbelerinde görülen Selçuklu Dönemi üslûbunu yansıtmaktadır. Dört kitâbede de celî sülüs yazının kullanıldığı görülmektedir. Bu kitâbeleri, Anadolu’daki diğer Selçuklu kitâbelerinden ayıran özellik, üzerlerinde süsleme elemanının bulunmamasıdır. Beylikler devri kitâbeleri Selçuklu üslûbunun devamı niteliğindedir. Bu dönem kitâbeleri de celî sülüs yazı ile yazılmıştır. Osmanlı devri kitâbelerinin ilk döneminde de celî sülüs yazı kullanılmıştır. Kitâbelerin geneli Osmanlı devrinin son dönemine aittir. Bu dönemde, yer yer yazıları ve istif özellikleri bakımından değerli kitâbeler yer almaktadır. Osmanlı devrinin son dönem kitâbelerinde ta’lik yazının kullanımı gözlenmektedir. Bunlar çoğunlukla olgunlaşmamış celî ta’lik yazılardır. Afyonkarahisar kitâbelerinde kufî ve muhakkak yazının kullanılmaması dikkat çekicidir. Celî sülüs ve celî ta’lik yazının görüldüğu kitâbelerin dışında bir adet rik’a yazı uygulaması görülmektedir.

Yazı türlerinin tesbit edildiği bu çalışmada eserlerin metinleri eski harflerle ve transkripsiyonlarıyla yazılması birçok araştırmacı için önemli bir kaynak oluşturacaktır. Metin okumaları sırasında daha önceki yayınlardan farklı olarak okunuşları yeniden tespit edilen kitâbeler yer almaktadır. Selçuklu devrine ait Altıgöz Köprüsü kitâbesi yeniden okunmaya çalışılmış ve metin daha önceki kaynaklarda okunamamış bazı bölümler yeniden okunarak ilâve edilmiştir. Zülali

Camii kitâbesinin üçüncü satırının ilk iki kelimesi olan “*kudreti hallâka*”, Yukarıpazar Mescidi yapım kitâbesinin ikinci satırının son kelimesi “*ve innehu*” kelimesi okunmuş ve ilâve edilmiştir. İbrahim Sebîli’nde sol alttaki kartuşta yer alan ‘*amile*’ kelimesi, Cevizaltı Çeşmesi’nde ilk satırın ikinci kelimesi “*zihî*”, Hisarardı Medrese Çeşmesi’nde bulunan “*yardımcıları*”, “*mağfiret*”, “*ihvân*” ve “*Kur’ân*” kelimeleri yeniden okunmuştur. Aynı kitâbede dördüncü satırın sonunda yer alan “*ruhlarına olsun fatiha-yı ihsân*” cümlesi yeniden okunarak ilâve edilmiştir.

Daha önce araştırmacılar tarafından hatalı olduğu yazılan Belmescidi’ndeki “*Maşaâ’llah*” istifinde yanlışlık olmadığı ve sanatlı bir istif çalışması olduğu tespit edilmiştir.

Kitâbelerin günümüzdeki fizîki yapıları ile ilgili tespitlerin yapıldığı çalışmada, Ulu Camii tamîr kitâbesinin beşinci satırını kapatan çatının kaldırılarak daha aşağıya monte edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde üst satırı çatının altında kalan Cürcani Camii’nin de çatısı daha yukarı kaldırılarak kitâbenin tamamının görünmesi sağlanmalıdır. Arasta Mescidi’nin yapım ve tamîr kitâbeleri, üzerindeki yağlı boyalardan arındırılarak orijinal görüntüsüne kavuşturulmalıdır. Aynı uygulamaya maruz kalmış olan Cürcani Camii kitâbesi, Kâbe Mescidi kitâbesi, Kubbeli Mescid kitâbesi, Yeni Camii yapım ve tamîr kitâbeleri, yoncaaltı Camii kitâbesi, Karakâtîp Çeşmesi kitâbesi, ve Süt Dede Çeşmesi kitâbesi boyaları uzman gözetiminde temizlenmeli ve hak ettiği görüntüye kavuşturulmalıdır.

İmaret Camii kitâbesi şehrin en gözde kitâbesidir. Ancak bu kitâbenin itinayla temizlenerek altın varaklanması, camiinin görünümünü değiştireceği gibi kitâbe yazılarının da genel görüntüsüne büyük katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak; incelenen üç döneme ait kitâbeler, ait oldukları yapıya dair bilgi vermesi yanında dönemin dili, kültürü, tarihi ve yaşam biçimini aktarması bakımından yapının bütünlüğüne katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle birçok bilimsel çalışma için geçmişe ışık tutan önemli bir belge niteliği taşımaktadırlar.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

- Âhenk** :Hat sanatında harfin eni ve boyu, inceliği ve kalınlığı arasındaki uyumu anlatır. İstifte harflerin dengeli dağılımı.
- Almaşık** :Aşağıdan yukarı doğru taş ve tuğla ile örülen duvar.
- Âsâr** :Hat Sanatında harfin üstünde bulunan kol şeklindeki med işaretinin diğer adı.
- Ayn-ı nalî** :Daima başta yazılan, karın ve küpü olmayan ayın harfi.
- Bedestân** :Değerli eşyaların ve mücevherlerin alınıp satıldığı çarşı.
- Bimaristân** :Hastane. (Tımarhane)
- Celî** :Kelime anlamı itibariyle “iri” ve “âşikâr” demektir. Hat sanatında kullanılan bir terimdir. Yazıların belli bir ölçüden sonra büyük ve iri yazılan şekline denir. Mimarideki yazıların tamamı celîdir. Bu yazıların en önemli özelliği uzaktan da okunabilmesidir.
- Cetvel** :Kitâbelerde yazıyı çerçeveleyen ve satırlara bölen çizgi.
- Çark-ı felek** :Süslemeye hatâyî grubu motiflerdendir. Yaprak dizilerinin aynı yönde kıvrılarak dönüş hareketi göstermesiyle çizilmektedir.
- Dârul‘afiye** :Darü’ş-şifâ (Sağlık yurdu)
- Dârulhadîs** :Hadis ve bunun la ilgili bilgileri öğretme yurdu.
- Dâruhuffâz** :Hâfız yetiştirme yurdu.
- Dârukurrâ** :Kur’ân okuma ilmini ihtisas derecesinde öğreten mektep.

- Dârulkütüb** :Kitap evi, kütüphane, okuma salonu.
- Dâruşşifâ** :Şifa yurdu, sağlık yurdu, tımarhane.
- Dârussihha** :Eskiden hastane yerine kullanılan bir tabirdir.
- Dendan** :Hat sanatında sin (س), be, te, se, ye gibi harflerin dişlerinin oluşturdukları çıkıntılara denir.
- Dergâh** :Tekke
- Fem-i sa‘leb** :Aydın harfinin başı tilki ağzına benzer şekilde yazılmasıdır. Başta olduğu zaman büyük biçim alır.
- Fem-i sü‘ban** :Aydın harfinin başının yılan çenesine benzer biçimde yapılmasıdır.
- Hareke** :Arap alfabesinde harflerin okunuşlarını belirleyen işaretlere denir. Esre, ötre, üstün ve tenvin gibi çeşitleri vardır.
- Hareket mebd‘i** :Baş, başlangıç. Kalem ve fırçanın başlangıç noktası.
- Hemze** :Elif, Vav, ye, he gibi harflerin üstüne konulan işaret.
- Hurûf** :Harfin çoğulu, harfler.
- İmaret** :Erken Osmanlı mimarisinde “dinsel yapı” karşılığında kullanılmıştır. Klasik Osmanlı Mimarlığında ortadan kalkınca, yoksullara yiyecek v.s. dağıtılan külliye içinde yer alan hayır kurumu.
- İstif** :Hat sanatında kompozisyon. Harflerin birbiri üzerine gelerek dengeli bir şekilde tasarlanması.

- Kâgir** :Taş tuğla ve kerpiçten yapılmış her tür yapıyı niteler.
- Kalemkârî** :Kalem işi.
- Ketebe** :Hattatın yaptığı esere adıyla veya lakabıyla imzasını koymasıştır.
- Künbed** :Silindirik yada çokgen planlı gövde üzerine oturan konik ya da pramidial bir külahtan oluşan Türk ve İran mezar yapısı.
- Meandr** :Yeni klasik üslûplarda kullanılmış bir bezeme ögesi. Geometrik kıvrımlar yapan bir şerit biçimindedir.
- Mimli Tirfil** :Hat sanatında yazıların arasında kalan boşlukları doldurmak için kullanılan “v” şeklindeki tirfil işaretinin altına küçük mim harfinin eklenmesiyle meydana gelen süs işareti.
- Mushaf** :Genelde Kur’ân-ı Kerîm için kullanılan bir addır.
- Musattah** :Düz, yassı, satıhlandırılmış.
- Mutasarrıf** :Tanzimattan sonra bir sancağın en büyük idari amiri.
- Muvakkıthane** :Zamanı tayin eden kişi ve aletle birlikte genelde camilerin yanında bulunan oda.
- Mukavver** :Hat sanatında derin, çanaklı ve kavisli harfler.
- Mühmel Harf** :Noktasız harf işaretleridir. Başlıca sekiz tanedir. Hâ, sin, sad, tı, ayın, kâf, mim ve he harfleri için kullanılır.
- Mürsel** :Mim, râ ve vav harflerinin sonlarının yuvarlak yazılmayıp uzatılmasıdır.

- Müdevver** :Harflerdeki dairevi hareket.
- Müvelled** :Sonradan ilave edilmiş parça.
- Peñç** :Süslemede bir çiçeğin kuşbakışı görüntüsünün üsluplaştırarak elde edilen motiftir.
- Ribât** :Sınırlarda düşmanın saldırısına karşı karakol gibi binalarla tekke için kullanılan bir tabirdir.
- Satır Nizâmı** : Hat sanatında harflerin ve kelimelerin satır halinde alttan üstten taşırılmadan yazılmasıdır.
- Sebîl** :Hayır için parasız dağıtılan su.
- Stalaktit** :Mukarnas
- Şadırvan** :Cami avlularında yer alan abdest almak için kullanılan genellikle çokgen yada daire planlı,çevresi
- Tevsî'** :Genişletme.
- Tırnak** :Harfin dört tarafına da konulabilen süs işaretidir.
- Tirfil** :Satır altında kullanılmayan süs işareti.
- Tomar** :Kağıt ve derilerin uzunlamasına ve az enli olarak kesilerek, yuvarlanmış şekli.
- Topuk Silme** : İki düz asaba silme arasında, üstte dış bükey altta iç bükey yerleştirilmiş dörtte bir dairenin uç uca eklenmesiyle oluşmuş bir keside sahip silme türü.

Zülfe :Hat sanatında sülüs yazının elif, lâm, tı, kâf, dal, râ ve nun gibi harflerin üstüne konulan çengelsi şekillere denir. Tezyînî sanatlarda da tepelik ögesi için kullanılan bir tabirdir.